

T.C.
KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

ÇUKUROVA'DA FRANSIZ İŞGAL YÖNETİMİ
(1918-1922)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Rehşan ÜNLÜ

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi İsmail PEHLİVAN

KİLİS

TEMMUZ 2019

ÖZET

ÇUKUROVA'DA FRANSIZ İŞGAL YÖNETİMİ (1918-1922)

ÜNLÜ, Rehşan

Yüksek Lisans Tezi, Tarih Ana Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi İsmail PEHLİVAN

Temmuz 2019, 155 sayfa

Çukurova, Adana şehrinin sınırları içerisinde yer alan, İçel'den Hatay'a kadar denize dayanan, dümdüz, en geniş yeri 150 km olan hilal şeklinde bir ovadır.

Birinci Dünya Savaşı başladığında Çukurova, Osmanlı Devleti sınırları içerisindeydi. Savaş sırasında İngiltere ve Fransa aralarında imzaladıkları gizli Sykes-Picot Antlaşmasıyla Osmanlı Devleti'nin topraklarını paylaşmışlardır. Bu paylaşmada Çukurova, Fransızlara bırakılmıştır. Mondros Ateşkes Antlaşması'nın ardından da Çukurova, İngiliz ve Fransız kuvvetleri tarafından işgal edilmiştir. İngiliz askerleri bölgede yer alsa da Çukurova'nın yönetimi Fransızlara bırakılmıştır. İngiliz kuvvetleri, 15 Eylül 1919 Suriye İtilafnamesi ile bölgeden ayrılmış ve bu tarihten sonra Çukurova, tamamen Fransız kontrolü altına girmiştir.

Fransız İşgal Yönetimi, Çukurova'da özellikle Ermeni yanlısı bir politika takip etmiştir. Ermeniler, jandarma, polis, zabıta gibi mesleklerde görevlendirilmişlerdir. Ermeniler, Fransız kontrolü altında Çukurova'da yaşayan halka zulmetmiştir. Ermeni ve Fransız zulmü altında ahali kendi başına direniş göstermeye çalışmıştır.

Ankara'da TBMM hükümetinin kurulmasından sonra Fransa, daha ılımlı bir politika takip etmeye başlamıştır. Bu bağlamda TBMM ile siyasi görüşmelere girişmiştir. Kuva-yı Milliye hareketleri ve ahalinin direnişi sonrası güç durumda kalan Fransa, Ankara Antlaşması ile Çukurova'yı tahliye etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çukurova, Kilikya, Adana, Fransa, İşgal.

ABSTRACT

THE FRENCH OCCUPATION MANAGEMENT IN ÇUKUROVA (1918-1922)

ÜNLÜ, Rehşan

Masters's Thesis, Department of History

Supervisor: Asst. Prof. Dr. İsmail PEHLİVAN

July 2019, 155 pages

Çukurova is one of the most fertile plains in the world and most of it is located within the boundaries of Adana city. This plain is a crescent-shaped plain which is based on the sea from Icel to Hatay, with the widest part of 150 km, with both sides being closed in Hatay and Mersin.

When the World War I began, Çukurova was within the borders of the Ottoman State. During the war Britain and France shared the Middle East territory of the Ottoman Empire with the secret Sykes-Picot Treaty signed between them. In this sharing, Çukurova was left to the French. In the days following Mondros Armistice, Çukurova was occupied by British and French forces. Although British soldiers were in the region, the management of Çukurova was left to the French. British forces left the region on 15 September 1919 by the Syrian Treaty and after that, Çukurova was completely under French control.

The French Occupation Administration followed a pro-Armenian policy in Çukurova. Armenians, gendarmerie, police, municipal police have been assigned in almost every area. The Armenians were persecuted by the people living in Çukurova under French control. Under the Armenian and French persecution, the people tried to resist themselves.

After the establishment of the Turkish National Assembly in Ankara, France started to follow a more moderate policy. In this context, he has started political negotiations with the Turkish Grand National Assembly. France, which is in a difficult position after the Nationalist movements and the resistance of the people, has evacuated Çukurova with the Ankara Treaty.

Keywords: Çukurova, Cilicia, Adana, France, Occupation.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
İÇİNDEKİLER	iii
ÖNSÖZ	v
KISALTMALAR	vii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇUKUROVA’NIN İŞGALİNE GİDEN SÜREÇ

1.1. Birinci Dünya Savaşı ve Çukurova	11
1.2. Sykes-Picot Antlaşması (16 Mayıs 1916) ve Çukurova.....	17
1.3. Mondros Ateşkes Antlaşması (30 Ekim 1918) ve Çukurova	24
1.4. Mondros Ateşkes Antlaşması Sonrasında Yapılan İşgaller	34

İKİNCİ BÖLÜM

ÇUKUROVA’DA FRANSIYIZ İŞGAL YÖNETİMİ

2.1. Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı ve Çukurova.....	43
2.2. İngiliz-Fransız İşgali Süreci ve İngilizlerin Türklere Karşı Tutumu.....	61
2.3. Suriye İtilafnamesi (15 Eylül 1919)	68
2.4. Çukurova’da Fransız İşgal Yönetimi	71
2.4.1. İşgal Yönetiminin Merkezi Adana.....	73
2.4.1.1. Adana’da işgal yönetimi	75
2.4.2. Mersin’de İşgal Yönetimi’nin Uygulamaları.....	90
2.4.3. Osmaniye’de Fransız İşgali	92
2.5. Fransa’nın Ermeni Politikası	93
2.5.1. İşgal Yönetimi Altında Ermenilerin Yaptığı Eziyetler	94
2.5.1.1. Kaç kaç olayı.....	98
2.5.1.2. Kilikya Ermeni Cumhuriyeti.....	99
2.6. Çukurova Halkının Direniş Faaliyetleri	100
2.6.1. Kilikyalılar Cemiyeti	106
2.6.2. İntibah Cemiyeti	107
2.6.3. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ve Çukurova	108
2.6.4. Nusayriler ve Fransız İşgaline Tepkileri.....	112

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM**ÇUKUROVA'DA FRANSIZ YÖNETİMİNİN SONA ERMESİ**

3.1. Mustafa Kemal Paşa ve Fransız Yöneticiler Arasındaki Görüşmeler	114
3.2. Birinci Londra Konferansı (12 Şubat-10 Nisan 1920) ve Çukurova'nın Manda Yönetimine Alınması Konusu	116
3.3. Mayıs 1920 Mütarekesi	118
3.4. Bekir Sami Bey ve İkinci Londra Konferansı (21 Şubat-12 Mart 1921)	122
3.5. Ankara Antlaşması (20 Ekim 1921)	124
3.6. Çukurova'nın Fransız Askerlerinden Kurtuluşu	126
SONUÇ	129
KAYNAKLAR	134
EKLER	141
Ek-1 Adana Vilayeti Haritası	141
Ek-2 Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandığı sırada Osmanlı ordularının Suriye Cephesindeki Genel Durumu	142
Ek-3 Sykes- Picot Antlaşması'na Göre İngiliz-Fransız-Rus Bölüşümü	143
Ek-4 Gazze Cephesi ve Suriye Muharebeleri Harekât Sahası	144
ÖZGEÇMİŞ	145

ÖNSÖZ

Türkiye'nin güneyinde yer alan Çukurova, ekonomik bakımdan kıymetli bir bölgedir. Bu bakımdan Büyük Devletlerin zaman zaman çıkarları için ele geçirmeye çalıştıkları bir yer olmuştur. Birinci Dünya Savaşı başladığında Çukurova, Osmanlı Devleti sınırları içerisindeydi. Savaş sırasında İngiltere ve Fransa arasında 1916 yılında imzalanan Sykes-Picot Antlaşması'yla Çukurova, Fransızlara bırakılmıştır. Mondros Ateşkes Antlaşması'nı takip eden günlerde de Çukurova, İngiliz ve Fransız kuvvetleri tarafından işgal edilse de Suriye İtilafnamesi ile bölge tamamen Fransız kontrolü altına girmiştir. Fransa, bölgeyi ancak Ankara Antlaşması ile terk etmiştir.

“Çukurova'da Fransız İşgal Yönetimi (1918-1922)” konulu tez çalışmamız giriş ve 3 bölümden oluşmaktadır.

Girişte Çukurova'nın tarihsel coğrafyası ve siyasi tarihçesi açıklanmaya çalışılmıştır.

Birinci Bölümde “Çukurova'nın İşgaline Giden Süreç” başlığı altında Birinci Dünya Savaşı ile İngiltere ve Fransa'nın Çukurova bölgesine nasıl geldikleri, Sykes-Picot Antlaşması, Birinci Dünya Savaşı'nı sona erdiren Mondros Ateşkes Antlaşması'nı takiben yapılan işgal hareketleri incelenmiştir.

İkinci bölümde ise Çukurova'da Fransız İşgal Yönetimi değerlendirilmiştir. Bu bölümde İngiliz ve Fransız kuvvetlerinin Suriye Cephesi'nden hareketle bölgeyi nasıl işgal ettiği, İngiliz ve Fransız ortak işgalinin Suriye İtilafnamesi ile sadece Fransa'ya geçişi, Fransız işgal yönetiminin uygulamaları, Fransız desteği altında Ermenilerin yaptığı zulüm hareketleri, bölge halkının direniş faaliyetleri anlatılmıştır.

Üçüncü ve son bölümde Çukurova'da Fransız Yönetiminin Sona Ermesi konu başlığı altında Fransa'nın Mustafa Kemal Paşa yönetimi ile uzlaşma çabaları, Birinci ve İkinci Londra Konferansları, Fransa'nın Çukurova'ya bakışını değiştirmesi ve nihayet Ankara Antlaşması ile Fransız askerlerin bölgeyi terk etmesi belirtilmiştir.

Milli Mücadele tarihimiz ile ilgili kaynaklarda ve telif eserlerde Çukurova bölgesindeki direniş hareketleri, Ermenilerin halka yaptığı zulümler ele alınmıştır. Biz ise tezimizde Çukurova'daki Fransız İşgal Yönetimi'ni uygulamalarıyla birlikte incelemeye çalıştık.

Tezimizi hazırlarken bazı zorluklarla da karşılaştık. Milli Mücadele tarihi hakkında yazılan eserlerde Çukurova'nın işgali, Ermenilerin zulümleri, ahalinin direnişi sıklıkla anlatılmasına rağmen Fransız İşgal Yönetimi'nin yaptığı uygulamalar çok az yer tutmuştur. Bu nedenle o dönemde yaşayan kişilerin yazdığı anıları ve anılarda geçen uygulamaları tespit ederek tezi oluşturmaya çalıştık. Fakat

Fransız İşgal Yönetimi'nin Genel Valisi olan Albay Bremond'un yazmış olduğu anıların (La Cilicie en 1919-1920) 1921'de Paris'te yayınlanan orijinal hali veya Türkçe tercümesi de bulunamamıştır. Bunun dışında tezin oluşturulmasında konuyla ilgili hatıralar başta olmak üzere kitaplar, makaleler ve ansiklopediler etkin olarak kullanılmıştır.

Tezimin yazımı sırasında bana yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi İsmail PEHLİVAN'a, tezimi inceleyip bilimsel yönünü zenginleştiren Dr. Öğr. Üyesi Mehmet BİÇİCİ ve Dr. Öğr. Üyesi Ali GÜRSEL Beylere teşekkür ederim.

Rehşan ÜNLÜ

Kilis, Temmuz 2019

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen tez
ATAM	: Atatürk Araştırma Merkezi
ATASE	: Askeri Tarih ve Stratejik Etüt
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfa sayısı
TBBM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TTK	: Türk Tarih Kurumu

GİRİŞ

Çukurova olarak da bilinen Adana ve çevresi¹, Mersin'den Gâvur (Amanos-Nur Dağları) Dağları'na kadar uzanan sahayı kapsayan bir bölgedir². Adana vilayetinin asıl kadim adı Kilikya'dır. Kuzeyinde Toros Dağları (Bolkar ve Aladağlar), doğusunda Amanos Dağları, batısında aşağı yukarı Tarsus Ovası'nın bittiği yer veya Mersin civarı ve güneyinde Akdeniz ile çevrilmiş bir sahadır. Eski çağlarda Ovalık Kilikya denen Çukurova'nın doğusu, ovanın tam ortasında kuzeyden güneye Yılkale'de başlayıp Ceyhan Nehri'ne paralel olarak denize kadar ulaşan ve en yüksek yerleri 750 m. olan Nur Dağları veya Misis Dağları tarafından ikiye bölünür³.

Çukurova coğrafyası ilk çağlardan itibaren deniz yolu ulaşımı sayesinde Doğu Akdeniz, Ege, Kıbrıs ve Mısır Limanları ile aktif bir bağlantıya sahip olmuştur. Bununla birlikte Gülek Boğazı ile İç Anadolu'ya, Bahçe Geçidi ile Güneydoğu

---

¹ Ahmet Ünal, "Çukurova'nın Antik Devirlerde Taşdığı İsimler ile Fizikî ve Tarihî Coğrafyası", *Efsaneden Tarihe, Tarihten Bugüne Adana*, Hazırlayan: Erman Artun, M. Sabri Koz, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2000, s. 19.

² Faruk Sümer, "Çukurova Tarihine Dair Araştırmalar (Fetihten XIV. Yüzyılın İkinci Yarısına Kadar)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 1, Ankara, 1963, s. 30.

³ Ünal, a.g.m., s. 23-24. Adana, Türkiye'nin güneyinde Akdeniz Bölgesi'nin birinci Türkiye'nin dördüncü büyük şehridir. Seyhan Nehri'nin Toros Dağları arasından çıkıp Çukurova'ya girdiği yerde Akdeniz'e 40 km mesafede bulunan Adana, denizden 18-20 metre yükseklikte kurulmuştur; Besim Darkot, "Adana", *İslam Ansiklopedisi*, C. 1, MEB Yayınları, Eskişehir, 1997, s. 127. Adana'nın büyük ve canlı kesimi Seyhan Nehri'nin sağ batı kıyısında bulunursa da sonraki gelişmelerle nehrin sol kıyısına taşarak sahasını genişletmiştir; Kenan Ziya Taş, "18. Yüzyılın Son Çeyreğinde Adana Şehri", *OTAM (Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, S. 9, Ankara, 1998, s. 369.

Anadolu ve Kuzey Suriye-Mezopotamya'ya ve Beylan Geçidi ile de Amik Ovası'na ve Suriye-Mezopotamya ve Fenike sahilleriyle bağlantı sağlanmıştır⁴.

Çukurova, dünyanın en verimli ovalarından birisi olup büyük bir bölümü Adana şehrinin sınırları içerisinde yer almaktadır⁵. Kara, deniz ve ırmaklar üzerinden sağladığı ulaşım, Anadolu ve Mezopotamya ile Doğu Akdeniz arasındaki köprü konumu, tarıma elverişli geniş toprakları ile medeniyet tarihi açısından oldukça mühim bir bölge özelliği taşımaktadır⁶. Bununla birlikte Akdeniz Bölgesi'nin önemli akarsuları olan Seyhan, Ceyhan, Tarsus Çayı (Berdan) ve Silifke'nin ortasından geçerek Akdeniz'e dökülen Göksu Irmağı'nın taşıdığı alüvyonlarla oluşan bir delta ovasıdır⁷.

Adana ve çevresi Milattan Önce İkinci Binyıldan günümüze kadar çeşitli isimlerle anılmıştır. Bu bağlamda Adana'nın merkezde yer aldığı Çukurova, Milattan Önce İkinci Binyılda Kizzuwatna olarak adlandırılmıştır. Bu adın etimolojik kökeni Hurrice'ye gitmektedir. Asurlular bu bölgeye Que/Hume (Ovalık Kilikya), Kisuatni, Tabal, Unqi (Amik Ovası) ve Hilakku (Taşlık Kilikya) demişlerdir. Mısır kaynaklarında ise bölge, qswadna şeklinde geçerken⁸, Boğazköy metinlerinde tarih olarak da Milattan Önce 1650 yıllarında Uru Adania şeklinde kullanılmıştır⁹. Bizanslı Etienne, Gök Tanrısı Uranus'un iki oğlu Adanus ve Sarus'un Tarsus halkı ile savaşarak şehri kurduklarını ve Uranus'un oğullarından Adanus'a atfen şehre Adana isminin verildiğini belirtmiştir. Diğer oğlunun adı da Seyhan Nehri'ne verilmiştir ki şehrin eski adı Sarus bunun göstergesidir¹⁰.

Çukurova Bölgesi, M.Ö. I. Bin yılda da Kilikya¹¹ şeklinde isimlendirilmiştir. Kilikya adı, eski Yunanlılar ve Romalılar tarafından Adana ve

⁴ Ahmet Ünal, "Eski Çağlarda Çukurova'nın Tarihi Coğrafyası ve Kizzuwatna (Adana) Krallığının Siyasi Tarihi", Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C. 15, S. 3 (Arkeoloji Özel Sayısı), 2006, s. 17.

⁵ Kemal Çelik, *Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Ali İhsan Gencer, İstanbul, 1993, s. 1.

⁶ Ünal, "Çukurova'nın Antik Devirlerde Taşındığı İsimler...", s. 19.

⁷ Çelik, a.g.e., s. 1.

⁸ Ünal, "Eski Çağlarda Çukurova'nın Tarihi Coğrafyası...", s. 17; Hitit tabletlerinde, Adana ve havalisinin adı, Luwi yurtları anlamında Kizzuwatna olarak geçmiştir. Çelik, a.g.e., s. 2.

⁹ Yusuf Halaçoğlu, "Adana İslami Devir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, s. 349.

¹⁰ Darkot, a.g.m., s. 127.

¹¹ Ünal, "Eski Çağlarda Çukurova'nın Tarihi Coğrafyası...", s. 2. Kilikya günümüzde Seyhan (Adana) ve İçel (Mersin) illeri ile Konya ilinin güneyini ve Antalya ilinin doğusunu kapsayan bölgeye verilen isimdir. Toros Dağları, Amanos Dağları ve Akdeniz arasında kalan üçgendir. İdari anlamda ise Kilikya, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Adana vilayetine verilen isimdir. Bu vilayet Fransız idari kontrolü altındaki Adana, Mersin, Cebel-i Bereket ve Kozan sancaklarından oluşmaktaydı; Bige

Tarsus havalisine verilen bir isimdir. Kilik, camız ve manda anlamına gelir ve bilhassa Tarsus çayı ile Seyhan Nehri'nin meydana getirdiği deltada çok sayıda camız olduğu için bölgeye Kilikya denmektedir. Bununla birlikte tarihçi Herodot, bu bölgeye Kilikya denmesinin Fenikeli Ajenor'ur oğlu Kilik nedeniyle olduğunu belirtmiştir¹². Çukurova adına ise ilk olarak 15. Yüzyıla ait Türkçe ve Arapça eserlerde rastlanmıştır¹³.

Adana, çeşitli ferman ve yazmalarda ise Erdene, Edene, Ezene, Azana ve Batana şekillerinde adlandırılmıştır. Osmanlı Devleti zamanında ise Adana şekliyle kullanılmıştır¹⁴.

Adana Bölgesi, ilk devirlerde Anadolu'nun en önemli ticaret yolunun, Gülek Boğazı vasıtası ile Çukurova'ya indiği yerde kurulmuş olan ve o sırada bir deniz limanı halinde bulunan Tarsus ile daha doğuda Ceyhan Nehri üzerinde bulunan Misis arasında bir konak yeri vazifesini görmüştür. Adana'nın önemi, dağlar arasından çıkarak ovaya giren Seyhan Nehri'nin kolay geçilen yegâne yerinde kurulmuş olmasından ileri gelmiştir¹⁵.

Çukurova, Orta Anadolu ve Ege Bölgesi'ni Doğu Akdeniz sahillerine, Kıbrıs ve Mısır ile Suriye ve Mezopotamya'ya bağlayan, içinden önemli yolların geçtiği bir yerde bulunan bir kapı sürgüsüne benzemektedir¹⁶. Başka bir deyişle Çukurova'nın sahip olduğu dağlık ve ovalık coğrafi yapısı, tarihsel bakımdan onun ilkçağlardan itibaren ticari, sosyal, kültürel ve siyasi bakımdan Anadolu'nun en önemli stratejik noktalarından biri haline getirmiştir. Bölgenin böyle bir stratejik konum kazanmasında Toros Geçitlerinin (Gülek Boğazı, Sartavul Geçidi ve Horoz Geçidi) büyük rolü olmuştur. Toros Geçitleri, Anadolu-Suriye eski kervan yolunun üzerinde oldukları için ticari bakımdan da büyük önem taşımışlardır. Yörede Sümer ve Akatlarla başladığı bilinen ticaret, Asur ve Fenikelilerle devam etmiştir. Kereste, demir, gümüş, kurşun ve krom madenleri daha ilkçağlardan itibaren Asurlu tüccarların ilgisini çekmiştir¹⁷.

Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994, s. 54.

¹² Taş, a.g.m., s. 369.

¹³ Sümer, a.g.m., s. 1.

¹⁴ Yusuf Halaçoğlu, "Adana İslami Devir", s. 349.

¹⁵ Roma hâkimiyeti altında Adana şehri gelişerek oldukça önemli bir ticaret merkezi haline gelmiştir. Bizans hâkimiyeti döneminde ise şehrin su kemerleri ile hisarı yapılmıştır. Darkot, a.g.m., s. 127-128.

¹⁶ Ünal, "Çukurova'nın Antik Devirlerde Taşıdığı İsimler...", s. 25.

¹⁷ Çelik, a.g.e., s. 1.

Ancak 1864-1865 yıllarında Çukurova henüz ziraata açılmamış, her yeri otlar ve bataklıklarla kaplı içinde binbir çeşit hayvanın cirit attığı bir yer olarak göze çarpmıştır. Ahmet Cevdet Paşa ve Derviş Paşa, o yıllarda Fırka-yı Islahiye adı verilen bir askeri birlik ile gelerek Çukurova'yı ıslah hareketlerine girişmişler ve bu bağlamda Kadirli ve Osmaniye'yi kurmuşlardır. Ahmet Cevdet Paşa o dönemde gelip gördüğü Çukurova için şunları söylemiştir: “Yol üzerinde kurumuş otlar pek çok olduğundan bazı bölgelere yol açmak için birlik gönderilmesine ihtiyaç duyulmuştur. Bunun üzerine yol açmak için öncü olarak bir miktar asker gönderilmiştir. Eğer bu öncü birlikleri otları yakıp da yol açmamış olsaydı, bu ot deryası içinden geçmekte büyük zorluklarla karşılaşılacaktı. Çukurova bizim bilmediğimiz bir âlemmiş. Bu otlar içinde süvarilerin kargılarının uçları görünmüyordu. Tabiat, burada kuvvetini olağanüstü bir surette göstermekteydi. Her tarafından büyük küçük nehirler ve dereler akıyor, yağmurlar mevsiminde yağıyor, yağmadığı vakitte geceleri yeryüzüne düşen su tanecikleri ile bitkileri besliyor, Temmuz ve Ağustos ayları içinde her yerin otları kurumuşken yolumuz üzerinde henüz solmaya yüz tutmuş ve serilip serpilmiş ipek gibi otlar görülüp bunlar kaldırıldığı zaman altından taze otlar ve zümrüt gibi çimenler görülüyordu. Ancak bu bölge aşiretlerin konak yeri olduğu için hiçbir yerinde ziraat yapılmamaktaydı¹⁸”.

Çukurova, bir taraftan deniz diğer taraftan dağlarla kuşatıldığı için kışları ılık ve yağışlı, yazları sıcak ve kurak bir iklime sahip olmuştur. Çukurova'nın sahip olduğu söz konusu toprak ve iklim özellikleri, ona tarımsal faaliyetlerin verimliliği bakımından oldukça büyük bir ehemmiyet kazandırmıştır. Pamuk, şeker kamışı ve zeytin gibi sanayi ürünleri yanında her çeşit sebze ve meyve bol miktarda yetiştirilebilmiş ve yılda birden fazla ürün alınabilmiştir¹⁹.

Fransız İşgali döneminde Adana'nın Fransız yöneticilerinden Kolonel Bremond, Çukurova'yı ‘Kilikya bir Mısır’dır hem de Alpleri ile birlikte’ sözleriyle övmüştür. Bremond, Çukurova'nın üstündeki Toros Dağları'ndan pek mütehassis olmuş olacak ki onları Avrupa'nın meşhur Alplerine benzetmiştir. Hakikaten de Toroslar, yaz kış tepeleri bembeyaz karlarla örtülmüş olarak uzaktan büyük ovanın

¹⁸ http://turkoloji.cu.edu.tr/ÇUKUROVA/makaleler/halacoglu_1.pdf (11.12.2018)

¹⁹ Çelik, a.g.e., s. 1.

başına geçirilmiş bir taç gibi görünür ve ovanın büyüklüğüne başka bir ihtişam verir²⁰.

Adana havalisi, bilhassa pamuk ziraatının gelişmesi ve 1886 yılında Adana'yı Mersin iskelesine bağlayan demiryolunun inşası ile şehir olarak gelişme göstermiştir. 1914-1918 yılları arasında da Toros ve Gavurdağı (Amanos) Tünellerinin açılması sayesinde bir yandan Konya'yı İstanbul hattına, diğer taraftan da Halep'i Suriye hattına demiryolu ile bağlanmıştır²¹.

M.Ö. 14. Yüzyılda Danuna isimli bir kavim Doğu Kilikya'da güçlü bir krallık kurmuşlardır. M.Ö. 858-824 yılları arasında Asur hâkimiyetine giren bölge, Asur İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra yöre halkı tarafından kurulan bağımsız Kilikya Krallığı'na dönüşmüştür²². Çukurova, M.Ö. 15. Yüzyılda ise Hitit federasyonuna dâhil olmuştur²³.

Çukurova, Perslerin Med ülkesini işgali ve Lidya'yı zapt etmesini takiben Anadolu'yu egemenliği altına alan Ahamenid Pers İmparatorluğu'na bağlı bir satraplık haline getirilmiştir. M.Ö. 333'te Issos muzafferiyetiyle Makedonya Kralı Büyük İskender bölgeyi hâkimiyeti altına almıştır. Onun ölümünden sonra da önce Diadoklardan Antigonos Monophthalmos'un hissesinde kalan, onu takiben de Suriye'de krallığını ilan eden Selefkilerden Nikator'un hâkimiyetine geçmiştir. Bu dönemde Mısır Batlamyus hanedanı ile Selefkiler arasında mücadele alanı olmuştur. Akdeniz korsanları, Romalıların tek tek Helenistik krallıkları yıkmasıyla birlikte oluşan devlet otoritesi boşluğunu fırsat bilerek Kilikya kıyılarındaki yerleşim merkezlerini tahkim etmek suretiyle yaklaşık 150 yıl kadar Çukurova Bölgesi'ne egemen olmuşlardır. Nihayet Çukurova, Pompeus tarafından M.Ö. 12 yılında Roma İmparatorluğu'na ilhak edilmiş ve bu tarihi takip eden dönemde bölgede siyasi istikrar sağlanabilmiştir²⁴.

Çukurova, M.S. 395'te Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılmasından sonra Adana ile birlikte Doğu Roma İmparatorluğu'nda (Bizans) kalmıştır²⁵. Adana Bölgesi, I. Heraklius zamanında (610-641) Bizanslılarla Sasaniler arasında önce Sasanilerin galip gelerek Antakya çevresini ve Tarsus'u ele geçirmelerine ardından

²⁰ Hilmi Uran, *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, s. 165.

²¹ Darkot, a.g.m., s. 128.

²² Çelik, a.g.e., s. 2-3.

²³ Darkot, a.g.m., s. 127.

²⁴ Sargon Erdem, "İslam Öncesi Adana", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, s. 349; Ayrıca bkz. Darkot, a.g.m., s. 127.

²⁵ Halaçoğlu, "Adana Tarihçesi", s. 11.

Bizanslıların galip gelerek İranlıları püskürtmelerine sahne olmuş ve Emeviler bölgeyi fethedene kadar yine Bizanslıların elinde kalmıştır²⁶.

Müslüman orduları ilk olarak Halife Hz. Ömer devrinde yani yaklaşık olarak Yedinci Yüzyılda Çukurova'ya gelmişlerdir. Ancak bölge Emevi Halifesi Abdülmelik döneminde fethedilerek²⁷ uç beylerinin idaresine verilmiştir. Tarsus'ta oturan bu uç beyleri Halep yakınlarındaki Kinnesrin valilerine bağlı olmuşlardır²⁸. Bölgenin Türk-İslam gruplarınca yerleşime açılması da Abbasiler döneminde Halife Harun Reşit zamanında 809 yılında Horasanlı komutan Ebu Süleym et Türkî tarafından gerçekleştirilmiştir²⁹. Muhafızlık görevi ile kendilerine arazi de verilen İslam-Türk grupları şehirlere yerleştirilmiştir³⁰. Bu kişiler Tarsus ve Misis, Anazarba ile Adana şehirlerinde oturmuşlar, aynı coğrafyada iskân edilmiş olan diğer dindaşlarıyla beraber sık sık Bizans topraklarına akınlarda bulunmuş veya Bizanslıların saldırılarına karşı bu İslam uç bölgesini korumuşlardır. Ancak Abbasi Devleti'nin zayıflayarak parçalanması karşısında Bizanslılar, Nikephor Phokas zamanında (963-969) İslam'ın bu uç bölgesini tamamen ele geçirmişler ve bölgedeki halkı göç etmeye ve Hıristiyan olmaya zorlamışlardır. Bizanslılar fethettikleri bu bölgeyi Selokya valiliğine bağlamış ve valiliğin merkezi Silifke'den Tarsus'a nakledilmiştir³¹.

1071 Malazgirt Savaşı'nı takiben Anadolu'da yapılan fetihler sırasında Çukurova Bölgesi de Türklerin eline geçmiştir. 1078 yılından sonra Kutalmışoğlu Süleyman Şah, Kilikya'dan Marmara'ya kadar bütün Anadolu'ya hâkim olarak Türkiye Selçuklu Devleti'ni kurmuştur. Kilikya'ya 1082'de giren Süleyman Şah, 1083'te Adana, Tarsus, Misi, Anavarza ve bölgedeki diğer yerleşim yerlerini fethetmiştir³². Fakat 1097 yılındaki I. Haçlı Seferi sonucunda Çukurova da birçok bölge gibi Türklerin elinden çıkmış, Tarsus, Adana ve Misis, Türk kuvvetleri tarafından boşaltılmıştır³³.

²⁶ Erdem, a.g.m., s. 349; Sasaniler, 613 yılında Bizans'ın bölgedeki topraklarına hücum ederek Antakya dolayları ile Tarsus'u ele geçirmişlerdir. 622 yılında ise İmparator Heraklius, Sasani hükümdarı Hüsrev'i Ayas yakınlarında yenerek İran başkentine kadar ilerlemiş ve Çukurova Bölgesi Bizans'ın elinde kalmıştır. Çelik, a.g.e., s. 4.

²⁷ Darkot, a.g.m., s. 128.

²⁸ Sümer, a.g.m., s. 3.

²⁹ Halaçoğlu, "Adana Tarihçesi", s. 11-12; ayrıca bkz. Halaçoğlu, "Adana İslami Devir", s. 349.

³⁰ Darkot, a.g.m., s. 128.

³¹ Sümer, a.g.m., s. 3.

³² Çelik, a.g.e., s. 5.

³³ Sümer, a.g.m., s. 3.

Haçlı Seferi'nden Bizanslılar gibi Ermeniler de faydalanarak Çukurova Bölgesi'ne inmişler ve burada 12. Yüzyılda bir devlet kurmuşlardır. Merkezi Sis (Kozan) şehri olan Kilikya Ermeni Devleti, İçel'den Gâvur Dağları'na kadar uzanan sahaya hâkim olmuştur. Bu devlet, Bizans ve Haçlıların kudretinin kırılmasından sonra Selçukluların tâbiyeti altına girmiş ve İzzettin Keykavus devrinde 1216'da her yıl Selçuklulara vergi vermeye başlamıştır. Bu durum Köseadağ Savaşı'na kadar böyle devam etmiştir. Selçukluların 1243 yılında Köseadağ Savaşı'nda Moğollara yenilmeleri ve onlara vergi vermek zorunda kalmaları üzerine Ermeniler Selçuklu tâbiyetini bırakarak Moğol himayesine girmişlerdir. Moğolların himayesine giren Ermeni Kralı Hetum, Hülagü'yü Suriye Seferi'ne teşvik ettiği gibi bizzat kendisi ve damadı Antakya Bey'i Bohemond da bu sefere katılmışlardır. Bundan başka Hetum, Mısır ile olan ticaretini kesmiş ve Moğollar tarafından kendisine verilen Halep'e bağlı bazı kaleleri de işgal etmiştir. Bu sebeple Memluk Sultanı Baybars, Ermeni Kralı Hetum'u cezalandırmak için önemli bir kuvveti Çukurova'ya göndermiştir. Memluk ordusu 24 Ağustos 1266 tarihinde Ermeni ordusunu yenerek Çukurova'ya girmiş ve Ayas, Misis, Adana ve Tarsus'u ele geçirmiştir. Baybars, 1268'de Antakya'yı da ele geçirmiş ve böylece Çukurova yolu tamamen açılmıştır. Bundan sonra savaşlar bir süre daha devam etmiş ve 1285'te Kilikya Ermeni Devleti tamamen Memluklere bağlanarak yılda 1.000.000 dirhem tutarında vergi vermek şartıyla barış yapılmıştır³⁴.

Çukurova Bölgesi, 12. Yüzyılda kısa bir süre Konya Selçukluları idaresine girmişse de³⁵ 14. Yüzyılın ortasından itibaren Mısır Memluk Devleti'ne bağlı olan Ramazan Bey ve ailesine geçmiştir ki bu aile Bozok Türkmenlerinden Yüreğir Boyu beylerindedir³⁶. Memlukler, 1352'de Türkmen emirliğine Dulkadirli Karaca Bey'in yerine Üçokların başı Ramazan Bey'i tayin etmiştir. Bu Türkmenlerin teşvik ve yardımlarıyla da 1360'ta Adana, Misis, Tarsus ve diğer bazı kaleleri fetheden Halep valisi Seyfettin Bay Demir el-Harezmi, Tarsus ve Adana'ya vali ve hâkimler tayin ettikten sonra Suriye'ye dönmüştür. Bu andan itibaren Tarsus, Memluklerin Çukurova'daki uç valiliği olurken Ermenilerin elinde sadece Sis, Anazarba ve dağlık bölgelerdeki birkaç kale kalmıştır. 1375'te Sis de alınmıştır. Böylece Çukurova,

³⁴ Sümer, a.g.m., s. 4-5, 10-12.

³⁵ Halaçoğlu, "Adana Tarihi", s. 12.

³⁶ Darkot, a.g.m., s. 128.

fethedilmiştir³⁷. 13 Nisan 1375 tarihinde Memlukler, Kilikya Ermeni Devleti'ni tamamen ortadan kaldırmışlardır³⁸.

16. Yüzyılda Yavuz Sultan Selim'in 1516 tarihli Mısır Seferi esnasında Osmanlı Devleti'ne ilhak edilmiştir³⁹. Bu sırada bölge yurtluk ve ocaklık yasası doğrultusunda yönetilmiştir. Bu sistem kendi isteği ile Osmanlı egemenliğini tanıyan Müslüman emirlere tanınan bir imtiyazdır. Bu nedenle Çukurova Bölgesi'nde hâkimiyet süren Ramazanoğullarından bir bey öldüğünde veya kusurlu hareketi nedeniyle görevden alındığında vazife aynı sülaleden bir başkasına verilmiştir⁴⁰.

Osmanlı egemenliğindeki Adana, bazen Halep eyaletine bağlı bir sancak bazen de müstakil bir eyalet şeklinde Osmanlı yönetim sisteminde yer almıştır⁴¹. 1536-1537 yıllarında Halep vilayetine bağlı olan Adana Sancağı; Adana, Yüreğir, Sarıçam, Dünderli, Bulgarlı, Hacılı, Ayas, Karaisalı, Kınık nahiyelerinden oluşmuştur⁴². 1608 ile 1833 yılları arasında ise mütesellimlik şeklinde yönetilmiştir⁴³. Mütesellimlik, 1550'lerden itibaren ortaya çıkmış bir kurumdur. Bu devirde valiler ve sancak beyleri vazifeleri başına gelinceye kadar o bölgelerin yönetimini tedrici olarak adamlarından birine vekâleten vermekteydiler. İşte bu kişilere mütesellim adı verilmiştir⁴⁴.

Adana Bölgesi 19. Yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Devleti'ne karşı isyan eden Mısır valisi Mehmet Ali Paşa tarafından işgal edilmiş ve Mısır ordularının genel karargâhı olarak kullanılmıştır. 1833 tarihli Kütahya Antlaşması ile Suriye ve Adana, Mısır'a bağlanmışsa da 1840 Londra Antlaşması'yla tekrar Osmanlı Devleti'ne iade edilmiştir.

Adana, 1867'de Kozan, Cebel-i Bereket, Mersin Sancağı ve İç-İl (Silifke) sancaklarının birleştirilmesiyle eyalet haline getirilerek⁴⁵ kendi adını taşıyan vilayetin merkezi olmuştur⁴⁶.

1914 yılı nüfus istatistiğine göre Adana vilayetinin nüfusu 387.000 kişidir. Bu nüfusun 342 bini Müslüman'dır⁴⁷. Ayrıca 33.293 Ermeni, 4.999 Rum, 3.288

³⁷ Sümer, a.g.m., s. 18-19.

³⁸ Çelik, a.g.e., s. 5.

³⁹ Darkot, a.g.m., s. 128.

⁴⁰ Taş, a.g.m., s. 370, Çelik, a.g.e., s. 5-6.

⁴¹ Halaçoğlu, "Adana Tarihçesi", s. 12; ayrıca bkz. Halaçoğlu, "Adana İslami Devir", s. 350.

⁴² Taş, a.g.m., s. 370-371.

⁴³ Halaçoğlu, "Adana Tarihçesi", s. 12; ayrıca bkz. Halaçoğlu, "Adana İslami Devir", s. 350.

⁴⁴ Taş, a.g.m., s. 371.

⁴⁵ Halaçoğlu, "Adana Tarihçesi", s. 12; ayrıca bkz. Halaçoğlu, "Adana İslami Devir", s. 350, Çelik, a.g.e., s. 6.

⁴⁶ Darkot, a.g.m., s. 128; Adana vilayetinin siyasi haritası için bkz. Ek-1.

Protestan, 2.053 Ermeni Katolik, 650 Jakobi, 441 Süryani, 367 Keldani, 74 Rum Katolik, 71 Latin, 20 Yahudi, 26 Marunî olmak üzere toplam 45.282 Gayrimüslim vardır. 1927 yılı nüfus sayımında ise Adana şehrinde 227.068 Müslüman, 641 gayri müslim, 9 dinsiz/dini meçhul kişi yaşamaktadır. 1914 yılı ve 1924 yılı gayrimüslim nüfusunda gözle görülür bir düşüş vardır. Bunun nedeni Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı sırasında Ermeni ve Rumların yaptıklarından dolayı Anadolu topraklarını terk etmeleridir⁴⁸.

Çukurova'nın tarihsel coğrafyası ve siyasal tarihçesini belirttikten sonra kısaca tez konumuzla ilişkili yapılan çalışmalardan bahsetmek yerinde olacaktır.

Bige Yavuz, 1988 yılında Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü'nde Türk-Fransız İlişkileri üzerine doktora tezi hazırlamıştır. Tez, Kurtuluş Savaşı Dönemi'nde Türk-Fransız İlişkileri Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922 başlığıyla 1994 yılında Türk Tarih Kurumu tarafından yayınlanmıştır. Bu çalışmanın yayınlanmış hali tezimizde kullanılmıştır.

Süleyman Hatipoğlu, 1991 yılında Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü'nde Türk-Fransız Mücadelesi üzerine doktora tezi hazırlamıştır. Tez, Türk-Fransız Mücadelesi (Orta Toros Geçitleri, 1915-1921) başlığıyla Atatürk Araştırma Merkezi tarafından 2001'de yayınlanmıştır. Bu çalışmanın yayınlanmış hali tezimizde kullanılmıştır.

Kemal Çelik, 1993'te İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Milli Mücadele Döneminde Adana üzerine doktora tezi hazırlamıştır. Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922) başlıklı tez, çalışmamızda kullanılmıştır.

Adil Dağıstan, 1992 yılında Hacettepe Üniversitesi İnkılap Tarihi Enstitüsü'nde Türk-Fransız İlişkileri 1918-1939 başlığıyla doktora tezi hazırlamıştır. Tez, YÖK Tez sayfasında yayınlanma izni olmadığı ve herhangi bir yayınevi tarafından yayınlanmadığı için temin edilememiş ve incelenememiştir.

Hami Uzal, 2017'de Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde 1895-1921 yılları arası Osmanlı, Fransız Arşivlerinde Fransa'nın Ermeni Politikası başlığıyla bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır. Tezde, Ermeni meselesinin ortaya çıkışından, Ermeni nüfusundan Fransa'nın Ermeni politikasından ve Atatürk'ün

⁴⁷ Çelik, a.g.e., s. 6.

⁴⁸ Erdem Çanak, Ahmet Yeşil, "Atatürk Döneminde Adana (Seyhan) Vilayetinin Demografik Yapısı", *Tarihin Peşinde*, S. 14, 2015, s. 117-118.

Ermenilere bakışından bahsetmektedir. Doğrudan tez konumuzla ilgili bir veri olmadığı için tezimizde kullanılmamıştır.

Seda Altuğ 2002 yılında Boğaziçi Üniversitesi'nde Between Colonial And National Dominations: Antioch Under The French Mandate (1920-1939) başlığıyla Fransız Mandası Dönemi'nde Antakya'yı inceleyen bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır. Tez doğrudan İngilizce olarak hazırlandığı için tezimizde kullanılamamıştır.

Erol Seyfeli, 1988 yılında Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü'nde Milli Mücadele'de Hatay (Silahlı Mücadele Devri) 1918-1923 başlığıyla bir doktora tezi hazırlamıştır. Tez, çalışmamızda kullanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇUKUROVA'NIN İŞGALİNE GİDEN SÜREÇ

1.1. Birinci Dünya Savaşı ve Çukurova

Avusturya, 1914 yılı Haziran'ının sonlarına doğru Bosna'da askerî bir manevra yapmaya karar vermiştir⁴⁹. 28 Haziran'da Avusturya-Macaristan veliahdı Arşidük Fransuva Ferdinand, askerî manevralarda bulunduktan sonra yanında eşi bulunduğu halde Sarayova'ya resmi bir ziyaret için gelmiştir. Arşidük ve eşi Belediyede bir kabul resminden sonra otomobil ile şehri dolaşırken bir Bosnalının arabalarına fırlattığı bombanın kendilerine dokunmasından kurtularak yollarına devam etmişlerdir. Fakat arabaları bir yol dönemecine gelince Gavrilo Princip⁵⁰ adında başka bir gencin üzerlerine sıktığı kurşunlarla öldürülmüşlerdir⁵¹. İşte veliahdın öldürülmesi Birinci Dünya Savaşı'na yol açan olayların başlangıcını teşkil etmiştir.

Bu hadise üzerine Avusturya, Sırbistan'a savaş ilan edince Rusya, Sırbistan'ı, Almanya da Avusturya'yı destekleyince Avrupa kıtası yaklaşık bir hafta içerisinde hemen hemen bütün dünyayı kapsayan bir savaşa sürüklenmiştir⁵².

Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı dönemde Osmanlı Devleti, bir taraftan ordu ve donanmasını yeniden düzenlemeye çalışırken diğer taraftan siyasi

---

⁴⁹ Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1994)*, Filiz Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1995, s. 461.

⁵⁰ Gavrilo Princip, Sırbistan'ın birleşmesi için uğraş veren Kara El örgütüne mensup bir kişidir. Yücel Özkaya, Mehmet Saray, Mustafa Balcıoğlu, Cezmi Eraslan, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Hayatı*, ATAM Yayınları, Ankara, 2011, s. 86.

⁵¹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)*, C. IX, TTK Yayınları, Ankara, 1996, s. 365.

⁵² Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995*, Alkım Yayınları, Genişletilmiş 12. Baskı, İstanbul, 2000, s. 100.

yalnızlıktan kurtulmak için bazı diplomatik çabalarda bulunmuştur⁵³. İlk olarak geleneksel dost gördüğü İngiltere'ye müracaat etmiştir. İngiltere, kendilerini siyaseten bağlayacak yeni müttefikliklere giremeyeceklerini belirterek Osmanlı Devleti'nin müttefik olma isteklerini geri çevirmiştir. Osmanlı Devleti daha sonra Fransa'ya ittifak teklifinde bulunmuştur. Fransız hükümeti de bu teklifi reddetmiştir⁵⁴. Ancak Maliye Nazırı Cavit Bey'in aracılığı ile ve uzun görüşmelerden sonra 15 Nisan 1914 tarihinde yani Dünya Savaşı'nın başlamasından 2,5 ay önce Fransa'dan 35 milyon Türk Lirası (730 milyon Frank) tutarında bir borçlanma yapılmıştır. Bunun ancak birinci taksiti olan 300 milyon Frank alınabilmiştir. Savaşın başlaması ile geri kalan kısmın ödenmesi durdurulmuştur. Bu borçlanma karşılığında Fransa'ya Anadolu ve Suriye topraklarında yeni demiryolları ayrıcalıkları ile Suriye'de Yafa, Hayfa ve Trablus limanlarının yapılması ayrıcalığı da verilmiştir⁵⁵.

Osmanlı Devleti'nin İtilaf Devletleri blokuna dâhil olmak adına İngiltere ve Fransa'ya yaptığı bu iki ittifak teşebbüsünün de gerçekleştirilememiş olması Osmanlı Devleti'ni ister istemez Almanya tarafına yönlendirmiştir⁵⁶. Bu bağlamda 2 Ağustos 1914 tarihinde Sadrazam Sait Halim Paşa ile Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi Baron Von Wangenheim arasında Osmanlı-Alman Antlaşması imzalanmıştır⁵⁷. Diğer adıyla Berlin İttifak Antlaşması (2 Ağustos 1914) da denilen bu antlaşmayı Almanya, Osmanlı'nın ya Rusya'ya ya da İngiliz fiili idaresinde bulunan Mısır'a karşı çok gecikmeden ciddi askeri harekâtlar düzenlenme vaadinde bulunması karşılığında imzalamıştır⁵⁸.

O sıralarda Akdeniz'e gelmiş olan Alman zırhlılarından Goeben ve Breslau, 11 Ağustos 1914 tarihinde Çanakkale Boğazı'nı geçerek Marmara Denizi'ne ulaşmışlardır. Osmanlı Devleti, hem iki gemiye sahip olmak hem de Almanya'ya doğru kamuoyunu yaklaştırmak için adı geçen iki Alman zırhlısını satın almaya karar vermiştir. Gemilere 16 Ağustos'ta Türk bayrağı çekilmiş, tayfalarına fes giydirilmiş ve Goben'e Yavuz, Breslau'ya da Midilli adı verilmiştir. Böylece zırhlılar, komutanları Amiral Souchon ve mürettebatıyla Türk donanmasına katılmıştır⁵⁹. Osmanlı Devleti'nin yapmış olduğu bu hareket, İtilaf Devletleri'nin gözünden

⁵³ Uçarol, a.g.e., s. 463.

⁵⁴ Armaoğlu, a.g.e., s. 107-108.

⁵⁵ Karal, a.g.e., C. IX, s. 378.

⁵⁶ Armaoğlu, a.g.e., s. 108.

⁵⁷ Uçarol, a.g.e., s. 464.

⁵⁸ Mustafa Aksakal, *Harb-i Umumi Eşiğinde Osmanlı Devleti Son Savaşına Nasıl Girdi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 119.

⁵⁹ Uçarol, a.g.e., s. 465.

kaçmamış ancak Osmanlı Devleti'ni tarafsızlıktan ayırmak istemedikleri için müdahale etmemişlerdir⁶⁰.

27 Ekim 1914 tarihinde Amiral Souchon komutasındaki Türk donanması Karadeniz'e açılmıştır. Aslında bunun nedeni açıkça Osmanlı Devleti ile Rusya arasında savaş çıkarmaktır⁶¹. Nitekim 28-29 Ekim gecesi Rusya'nın Odesa ve Sivastopol Limanları topa tutulmuştur. Böylece Osmanlı Devleti fiilen Birinci Dünya Savaşı'na girmiştir⁶². Bu arada İstanbul'daki yetkili makamlara Rusya'nın Osmanlı filosuna saldırdığını iddia eden bir rapor dağıtılmıştır⁶³. Bu olay üzerine Rusya 2 Kasım'da, İngiltere ve Fransa 5 Kasım'da Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmişlerdir⁶⁴. Bunlara karşı Osmanlı Meclis-i Vükelası toplanarak 10 Kasım'da Rusya ile müttefikleri Britanya ve Fransa'ya savaş ilan etmiştir. Birkaç gün sonra Belçika, Sırbistan ve Karadağ'a da savaş ilan etmiştir⁶⁵.

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'na dâhil olduktan hemen sonra farklı farklı cephelerde savaşmak zorunda kalmıştır. 1914 yılı sonları ile 1915 yılı başlarında açılan cephelerin bazılarında savunma, bazılarında ise taarruz harekâtı yapmıştır. 1916 yılından itibaren bilhassa Güney Cephesi'nde savaşlar ve hadiseler Osmanlı Devleti'nin aleyhinde olarak yaşanmaya başlamıştır⁶⁶.

Mısır'da İngilizlerle Osmanlı Devleti arasında açılmış olan Harp Cephesi, üç büyük aşamadan geçmiştir. Birinci aşamada Osmanlı kuvvetleri Sina Çölü'nden geçerek Süveyş Kanalı'na taarruz etmeye çalışmıştır. Bu devre savaşın başından 1916 sonuna kadar devam etmiştir. İkinci aşamada Filistin sınırına kadar ilerlemiş olan İngilizler hücumu başlamışlardır. Bu dönem 1917 sonbaharına kadar sürmüş ve Kudüs ile Güney Filistin'in İngilizlerin eline geçmesiyle sonuçlanmıştır. Üçüncü aşama ise İngiliz hücumunun bütün Arabistan'ı istilası şeklinde genişleyerek Irak ve Suriye'nin kuzey sınırlarına kadar toprakların kaybedilmesiyle sonuçlanmıştır⁶⁷.

Britanya İmparatorluğu'nun köşe taşlarından Hindistan yolu üzerinde bulunan Süveyş Kanalı İngiliz çıkarları bakımından hayati önem taşımaktaydı⁶⁸.

⁶⁰ Armaoğlu, a.g.e., s. 109.

⁶¹ Aksakal, a.g.e., s. 204.

⁶² Uçarol, a.g.e., s. 467.

⁶³ Aksakal, a.g.e., s. 205.

⁶⁴ Uçarol, a.g.e., s. 467.

⁶⁵ Aksakal, a.g.e., s. 209.

⁶⁶ Uçarol, a.g.e., s. 472.

⁶⁷ İsmet İnönü, *Hatıralar*, C. 1, Bilgi Yayınları, Ankara, 1992, s. 115.

⁶⁸ Ian Westwell, *I. Dünya Savaşı Resimli Harp Tarihi*, Çeviren: Oktay Etiman, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, s. 102.

Kanal, Alman Başkumandanlığı'nın da harekât planlarındaki mühim hedeflerinden biri olma özelliğini taşımaktaydı. Almanlar, Süveyş Kanalı'nı ele geçirerek İngiltere'nin Hindistan ile bağlantısını koparmak ve bu şekilde İngiltere'nin Hindistan'dan getireceği askeri kuvvetlerle Avrupa Cephesi'ni destekleme girişimlerine mani olmak istemekteydiler. Osmanlı Devleti de Mısır'ı yine etkisi altına almakla İslam dünyasındaki saygınlığını artıracaklarını ummaktaydı⁶⁹. Aslında Osmanlı Devleti, İngilizlerin Çanakkale'ye ve İskenderun'a bir çıkartma yapmalarından da kuşku duymaktaydılar. Bu yoldaki hazırlıkların tamamlanmasına olanak bırakmamak için erken davranarak kanalın denetimini ellerine geçirmeyi zorunlu görmekteydiler⁷⁰. İşte Süveyş Kanalı'nın stratejik önemini farkında olan Osmanlı kuvvetleri, 1915 başlarında kanalı ele geçirme girişiminde bulunmuştur⁷¹. Böyle bir harekâta girişileceği Osmanlı Devleti'nin fiilen ve resmen savaşa girişinden önce 2 Ağustos 1914 tarihli Türk-Alman ittifak anlaşmasının da gereği olarak Kanal Harekâtı'nın gerçekleştirilmesine yönelik Teşkilat-ı Mahsusa vasıtasıyla hazırlıklar yapılmaya başlanmasından anlaşılmaktaydı⁷².

Süveyş Kanalı'na taarruz edebilmek için yaklaşık 200 km genişliğindeki Sina Çölü'nü aşmak gerekmektedir. Bunun için de çok kuvvetli ve düzenli bir lojistik desteğe ihtiyaç vardı. Kanal Harekâtı'yla Suriye'de bulunan 4. Türk Ordusu görevlendirilmiş ve ordu komutanlığına da Bahriye Nazırı Cemal Paşa atanmıştır. Cemal Paşa'ya verilen görev ise hem Suriye'yi savunmak hem de kanalı ele geçirmektir⁷³. Cemal Paşa'nın Süveyş Kanalı görevinin ne olduğu konusunda Ali Fuat Cebesoy ile aralarında bir konuşma geçmiştir. Konuşma sırasında Cemal Paşa, Kanal'a taarruz etmenin hangi gaye ile yapıldığını sormuştur. Ali Fuat Paşa bu soruya “eğer Kanal'da düşmanın bir süre için deniz nakliyatını kesebilirsek bu hareketten beklenen gaye alınmış olur. Bu gayeyi istihsal edebilmek için de Kanal'ın batısına geçmeye gerek yoktur. Bu hareketimizle İngilizlerin Avrupa harp meydanlarına gönderebileceği takviye kıtalarının bir süre Kanaldan geçmesine engel olabiliriz” cevabını vermiştir. Buna karşı Cemal Paşa bu kadar sınırlı bir gaye için

⁶⁹ Cemalettin Taşkıran, *Ana Ben Ölmedim I. Dünya Savaşı'nda Türk Esirleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006, s. 30.

⁷⁰ Karal, a.g.e., C. IX, s. 424.

⁷¹ Westwell, a.g.e., s. 102.

⁷² Mücahit Özçelik, *Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'deki Esirler*, TTK Yayınları, Ankara, 2013, s. 19.

⁷³ Taşkıran, a.g.e., s. 30.

Suriye'ye kadar gelmezdim deyince Ali Fuat Paşa meseleyi anlayarak Başkomutanlığın Mısır'ın fethini kararlaştırdığını düşünmüştür⁷⁴.

Cemal Paşa, 2-3 Şubat 1915 gecesi sağ kol kuvvetinin Kantara'ya, sol kol kuvvetinin de Süveyş'e aynı zamanda birer gösteriş baskını düzenlettirmiştir⁷⁵. Ancak demiryolu ulaşımı olmaması ve iyi bir su ikmali yapılmadıkça çölü aşmanın mümkün olmadığını görmüş⁷⁶, harekât sonucunda da Sina Çölü'nü boşaltarak Gazze-Birüssebi-Maan hattına çekilmeye karar vermiştir. Böylece I. Kanal Seferi başarısızlıkla sonuçlanmıştır⁷⁷. Bunun üzerine İngiliz basını kendileri için savunulacak yerin Mısır değil Kanal olduğunu, bunun için de Sina Yarımadası'nın hatta bütün Filistin'in kendi ellerinde bulunması lazım geldiğine İngiliz kamuoyunun dikkatini çekmiş, nitekim Başkumandanlıkları da bu maksatla icap eden tertibatı almakta gecikmemiştir⁷⁸. Burada ifade etmek gerekir ki yapılan ilk hücumu takip eden girişimler, İngiliz askerlerini rahatsız etmek ve kuvvetlerini bölmekten başka bir düşünceye yaramamış, açıkçası Alman savaş planları doğrultusunda gerçekleştirilmiştir denilebilir⁷⁹.

Aslında çöl şartları nedeniyle Kanal Cephesi'ndeki planlamanın ve askeri faaliyetlerin çok iyi düşünülmesi ve yönetilmesi gerekmektedir. Lakin Enver Paşa'nın aceleciliği nedeniyle Cemal Paşa 1916 Nisan ve Ağustos'unda Kanal'a oldukça yaklaşmak için iki hücum girişiminde daha bulunmuşsa da bütün bu girişimleri sonuçsuz kalmış ve başarıya ulaşmamıştır⁸⁰. 16 Aralık'ta Elariş'i bile boşaltarak eski Filistin-Sina sınırı üzerinde bulunan Hanyunus'tan Elhafir hattına kadar çekilmeye mecbur olmuştur⁸¹. II. Kanal Seferi'ndeki yenilgiden sonra Türklerin Sina Yarımadası'nda örtme kuvvetleri bırakarak çekilmeleri üzerine İngilizler ilk hedef olarak çölü geçmeye ve eski Türk sınırına kadar ilerlemeye karar vermişlerdir. Bundan sonra da Güney Suriye'nin işgalini düşünmüşlerdir⁸².

Nitekim Osmanlı Devleti, Kanal Cephesi'nde başarısızlık yaşayınca bu durum karşısında İngiliz kuvvetleri üstünlüğü ellerine geçirmiştir. Ardından da

⁷⁴ Ali Fuat Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, Temel Yayınları, İstanbul, 2000, s. 34-35.

⁷⁵ Cemal Paşa, *Hatıralar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2001, s. 191-193.

⁷⁶ Armaoğlu, a.g.e., s. 112.

⁷⁷ Taşkıran, a.g.e., s. 32.

⁷⁸ Fahrettin Altay, *10 Yıl Savaş ve Sonrası 1912-1922*, Eylem Yayınları, Ankara, 2008, s. 129.

⁷⁹ Durmuş Yalçın, Azmi Süslü, Refik Turan, Dursun Ali Akbulut ve diğerleri, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, C. I, ATAM Yayınları, Ankara, 2000, s. 86.

⁸⁰ Armaoğlu, a.g.e., s. 122.

⁸¹ Cemal Paşa, a.g.e., s. 211.

⁸² Taşkıran, a.g.e., s. 35.

İngiltere, Sina-Filistin-Suriye hattına yapacağı taarruz için girişimlerini sürdürmeye ve hazırlıklarını tamamlamaya girişmiştir⁸³. İngilizler planları gereğince 22 Aralık 1916'da deniz kuvvetlerinin de desteğiyle taarruz ederek Elarış'ı ele geçirmişlerdir. Böylece Sina Çölü'nü Türk kuvvetlerinden tamamen temizlemiş oldular. Bunun üzerine Türk kuvvetleri Gazze-Şeria-Birüssebi çizgisinde müdafaa için tertiplenerek mevzilerini belirtmeye başlamıştır⁸⁴. Bu arada da Arapları Osmanlı Devleti aleyhine kışkırtmaya başlamıştır. Bu amaçla özellikle Hicaz Emiri Hüseyin'den büyük yardım görmüş ve Hicaz'ın büyük bölümü böylece Osmanlı Devleti'nin elinden çıkmıştır. 1917 yılında İngilizler, Araplarla da işbirliği yaparak Suriye ve Filistin'e doğru ilerlemeye başlamışlardır⁸⁵. İngilizler ilk önce Türk mevziinin kuzey kanadındaki Gazze'yi ele geçirmek istemişlerdir⁸⁶. Bu amaçla Gazze'de yer alan Türk müdafaa kuvvetlerini aşmak ve bertaraf etmek için 1917 yılı Mart ve Nisan aylarında iki girişimde daha bulundularsa da bir netice alamamışlardır⁸⁷. Birinci Gazze Savunması Osmanlı kahramanlık tarihinde pek özel bir yer alacak cengâver bir olaydır. Ve işte bu bir avuç kahramanın o günkü direnişidir ki İngilizleri bu hat üzerinde 27 Mart 1917'den 1917 Kasım ayına kadar 8 ay durmaya ve bu cepheye 9 piyade ve birçok süvari fırkası ile 2 hecin suvar fırkası göndermeye mecbur etmiştir⁸⁸.

Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru Adana şehri tam takır bir boşluk içine düşmüştür. Ermenilerin Suriye'ye nakli ile çarşı, mağaza, sanatkâr namına bir şey kalmamıştır. Dükkânlar ve işyerleri kapanmış, kalaycı, lehimci yokluğu bile en büyük zorluk haline gelmiştir. Savaşla birlikte şehir çok perişan bir hale girmiştir. Açlık, sefalet, maneviyat bozukluğu doğal bir hale gelmiştir. Ekmek dilenenlerin had ve hesabı yoktur. Sokaklar aç ve sefillerin evi olmuştur. Buna bir de İngilizlerin Akdeniz donanmasına mensup bir deniz uçağının saldırısı eklenmiştir. Bu deniz uçağı ara sıra Adana'nın merkezi üzerinde uçarak bombasını atıp gitmiştir. İlk bombayı Hasanağa Mahallesi'ne atmıştır. Bir fakirin evini yıkmış ve eşeğini öldürmüştür. İkinci bombayı o zamanın Muallim Mektebine (sonradan Erkek Lisesi olmuştur) atmış, 3 masum öğrenci bu bomba sebebiyle şehit olmuştur. Durmadan şehir halkını rahatsız eden bu uçağın saldırısını önlemek ve halkın maneviyatını yükseltmek üzere Dilber Sekisi'nin yüksekçe bir tepesine dağ topu yerleştirilmiştir.

⁸³ Uçarol, a.g.e., s. 472.

⁸⁴ Taşkiran, a.g.e., s. 36.

⁸⁵ Uçarol, a.g.e., s. 472.

⁸⁶ Taşkiran, a.g.e., s. 37.

⁸⁷ Armaoğlu, a.g.e., s. 128.

⁸⁸ Cemal Paşa, a.g.e., s. 216.

Uçak tekrar geldiğinde bu topun başında bekleyen Mehmetçik nişan alıp topu fırlatmış ve deniz uçağını vurmıştır. Uçak, Arap Uşakları'nın oturduğu Yalmanlı Köyü civarına düşmüştür. Üzerine hücum eden köylüler, pilotları kısıvrak yakalayıp silahlarını almışlar, olay yerine gelen jandarma ve polisler de esirleri ve uçağın enkazını teslim almışlardır. Adana işgal edildikten sonra İngiliz subayları Yalmanlı Köyü'ne kadar gelerek uçağı düşüren kişileri cezalandırmak için aramışlardır. Ancak bu kişiler çok önceden Adana'dan çıktıkları için bir netice elde edememişlerdir⁸⁹.

Mustafa Kemal Paşa'nın kuvvetleri artçı saldırıları karşısında sürekli taarruz altında kalmasına rağmen hiç mağlubiyet yüzü görmeden şehrin arkasındaki tepelere kadar çekilmiştir. İngilizler Şam'dan destek kuvvetleri getirmek zorunda kalmışlardır. Türkler bu defa ilk olarak Arap topraklarını değil de kendi vatanlarının toprağını savunmaktaydılar, çünkü burası Türkiye'nin tabii hudutlarıydı. Sonuçta Birinci Dünya Savaşı, bütün Arap eyaletlerini Osmanlı Devleti'nin elinden almıştır. Bu yenilgi kendisine üzücü gelmekle birlikte Mustafa Kemal Paşa Arap topraklarının kaybedilmesine çok üzülmemiştir. Aksine bu durum, Paşa'nın kanserli dış organlarını kesip atarak atalarının verimli topraklarında yoğun ve sağlam bir beden halinde tekrar hayata kavuşacak yeni bir Türkiye hülyasını daha da somut bir şekle getirmiştir⁹⁰. Türkiye için yüzyıllar boyu sürmüş olan imparatorluk savaşları sayfası artık kapanmıştır. Yeni ve milli Türkiye'nin kurulması savaşı ise henüz başlamaktaydı⁹¹.

1.2. Sykes-Picot Antlaşması (16 Mayıs 1916) ve Çukurova

Öncelikle ifade etmek gerekir ki Sykes-Picot Antlaşması, İngiltere, Fransa ve Rusya arasında Mart 1916'da başlayan ve birkaç ay süren nota ve mektup alışverişlerini içermektedir. Fakat anlaşmanın hazırlanmasından önce İngiltere'nin Orta Doğu'nun paylaşılması konusunda çok önceden hazırlıklar yaptığı görülmektedir⁹². İngiltere'nin yanında Fransa'ya bakıldığında görülür ki o da 20. yüzyıl başında genel olarak Suriye⁹³ ile ilgilenirken bunun yanında zengin tarım topraklarına sahip Adana da ilgisini çeken bir diğer yer olmuştur. Fransa Suriye'yi

⁸⁹ Damar Arıkoğlu, *Hatıralarım*, Tan Matbaası, İstanbul, 1961, s. 69-70, 73.

⁹⁰ Kinross, a.g.e., s. 158.

⁹¹ Karal, a.g.e., C. IX, s. 539.

⁹² Ahmet Hurşit Tolon, *Birinci Dünya Savaşı Sırasında Taksim Anlaşmaları ve Sevr'e Giden Yol*, ATAM Yayınları, Ankara, 2004, s. 55.

⁹³ Suriye tabiri günümüzdeki Suriye'yi, Lübnan'ı, Ürdün'ü ve İsrail'i içine alan coğrafyadır. Ömer Turan, *Tarihin Başladığı Nokta Ortadoğu*, İstanbul, 2002, s. 131.

bilhassa jeopolitik ve jeostratejik konumunun öneminden dolayı istemiştir. Çünkü ilk ve orta çağlardan itibaren ticari alışveriş yolları üzerinde mühim bir konuma sahip Suriye, 20. yüzyılda, Bağdat demiryolunun kullanıma açılması ve ticaret yollarının buraya yönelmesiyle yeniden kıymet kazanmıştır. Fransa, tarıma elverişli ve oldukça verimli ovalara sahip olması ve köy ekonomisinin gelişmesi nedeniyle Çukurova coğrafyasına ilgi göstermiştir. Özellikle Fransa, Amerika ve İngiltere'nin egemenliğinde bulunan pamuk ticareti ve üretiminden kendisini kurtarmak istemiş ve bu sebeple dokuma sanayisi bakımından Adana Bölgesi'ne göz koymuştur⁹⁴. Bunun yanı sıra Fransız ekonomisi, Türkiye'ye yaklaşık olarak 3 milyar Frank yatırım yapmıştır ki söz konusu bu yatırım, Türkiye'ye yatırım yapan neredeyse bütün yabancı sermayenin % 60,31'ini teşkil etmiştir. Fransız yatırımları ise bilhassa taş kömürü ocaklarında, Osmanlı Bankası'nda, demiryollarında, tramvaylarda, limanlarda, bakır madenlerinde başka bir deyişle hemen hemen her alanda başrolü oynamıştır⁹⁵.

Fransız devlet adamları da Orta Doğu'daki isteklerini hayata geçirmek adına İngiliz yöneticilerden daha farklı bir yol takip etmişlerdir. Bir kere Fransa, ilk başta geleneksel bakımdan Orta Doğu coğrafyasında güçlü bir Hıristiyan varlığı şeklinde bulunmayı tercih etmiştir. Bu bakımdan Türk egemenliğine karşı Orta Doğu'da alternatif bir güç halinde var olmayı hedeflemiştir⁹⁶. Napolyon'un komutanlarına verdiği "*Eğer halkın bağımsızlığa eğilimi varsa bağımsızlık duygusunu körükleyiniz*" emri doğrultusunda Fransız misyonerler, Orta Doğu'daki Hıristiyan mezhepleri üzerinde tesirlerini yükselterek bölgedeki Fransız etki ve nüfuzunu artırmaya çalışmıştır. Ayrıca Osmanlı yönetiminin yetersiz kaldığı yerel sorunları çözüme kavuşturmak suretiyle Çukurova coğrafyasında etkili ve yetkili bir hale gelmişlerdir. Bağdat'ta iki erkek okulu, bir gazete, bir yetimhane ve dispanser faaliyete geçirmişlerdir. Okullar vasıtasıyla Fransız dilini ve kültürünü sevdirmeyi amaçlamıştır⁹⁷. Aslında Fransız dış politikası, Orta Doğu'da ekonomik yatırımlar

⁹⁴ Ergün Aybars, "Orta Doğu, Emperyalizm, Petrol ve Türkiye", *Beşinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri I, Değişen Dünya Dengeleri İçinde Askerî ve Stratejik Açından Türkiye*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1996, s. 517-518.

⁹⁵ Al-Palieux; "Türkiye Üzerine Emperyalist Pazarlık (22 Kasım 1922)", *Komintern Belgelerinde Türkiye 1 Kurtuluş Savaşı ve Lozan*, Derleyen: Doğu Perinçek, Çeviren: Fatma Artunkal, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1998, s. 76.

⁹⁶ Kenan Kırkpınar, *Ulusal Kurtuluş Savaşı Dönemi İngiltere ve Türkiye (1919-1922)*, Phoenix Yayınları, Ankara, 2004, s. 63.

⁹⁷ Selçuk Duman, *Irak (1908-1923)*, Danışman: İsmail Yıldırım, Basılmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2003, s. 88.

yapılması ile Hıristiyanların korunması temeline dayanmıştır⁹⁸. Fransa ekonomisinin hammaddeye duyduğu gereksinim ve Suriye'nin Fransa açısından taşıdığı stratejik önem de Fransa'yı Suriye, Musul ve Çukurova üzerinde ısrarlı isteklerde bulunmaya itmiştir⁹⁹.

İngiliz ve Fransızların Çanakkale'ye saldırımları üzerine meydana gelen gelişmeler sonucunda Rusya'nın kâğıt üzerinde de olsa Boğazlar ve çevresini alması, ayrıca Doğu Anadolu'dan isteklerde bulunması İtalya'ya yine Anadolu'dan pay ayrılması İngiltere ve Fransa'yı da harekete geçirerek Osmanlı Devleti'nin geri kalan topraklarını aralarında bölüşmek üzere birtakım anlaşmalar yapmaya sevk etmiştir. Fransa, Rusya'nın Boğazlara yerleşmesine karşılık Suriye ve Çukurova'ya yerleşmek istemekteydi¹⁰⁰.

İşte bu dönemde İngiltere Başbakanı Asquith, stratejik ve siyasî hedeflerini de kapsayacak bir program gerçekleştirebilmek için Sir Maurice Bunsen başkanlığında 1915 yılında Asya Türkiye'sini İnceleme Komisyonu kurdu muştur. Komisyon, 30 Haziran 1915'te sunduğu raporda, İngiltere'nin, Asya Türkiye'sindeki ve bu arada Musul petroleri de dâhil olmak üzere bütün ekonomik menfaatlerine sahip çıkması gerektiğini ve bunun vazgeçilmez bir hedef olduğunu kaydetmiştir¹⁰¹. Ayrıca İngiltere ve Fransa hükümetleri kendi imkânlarıyla sağladıkları bilgilerden Arabistan Yarımadası'nın ve Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer eyaletlerinin Türk hâkimiyetinde kalmaya şiddetle karşıt olduklarına kanaat getirmişlerdir. Dolayısıyla Osmanlı hâkimiyetine karşıt ve İtilaf Devletlerine eğilimli bir Arap Devleti veya Federasyonu kurmanın mümkün olduğunu kavrayarak görüşmelere girişmişlerdir¹⁰².

İngiltere ve Fransa arasında 21 Ekim 1915 tarihinde Londra'da görüşmelere başlanmıştır¹⁰³. Fransız temsilcisi François Georges Picot, 23 Kasım 1915 tarihinde Londra'ya gelerek görüşmeleri daha olgun bir hale getirmeye çalışmıştır¹⁰⁴. Ardından İngiltere ve Fransa arasında 3 Ocak 1916 tarihinde bir anlaşma yapılmıştır¹⁰⁵. Buna göre Suriye'nin Akka'dan itibaren kuzeye doğru bütün kıyı

⁹⁸ Ayhan Aydın, *Musul Meselesi (1900–1926)*, Turan Yayınları, İstanbul, 1995, s. 14.

⁹⁹ Derviş Kılınçkaya, *Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Suriye*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2004, s. 94.

¹⁰⁰ Uçarol, a.g.e., s. 494-495.

¹⁰¹ Mesut Aydın, *Türkiye ve Irak Hududu Meselesi*, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2001, s. 9.

¹⁰² Karal, a.g.e., C. IX, s. 544.

¹⁰³ Uçarol, a.g.e., s. 495.

¹⁰⁴ Tolon, a.g.e., s. 61.

¹⁰⁵ Uçarol, a.g.e., s. 495.

bölgesi (Beyrut dâhil), Adana ve Mersin bölgeleri Fransa'nın olacaktır. Bağdat-Basra arasındaki Dicle ve Fırat Bölgesi de İngiltere'ye verilecektir. Geriye kalan topraklarda da bir Arap Devleti veya Arap Devletleri Federasyonu kurulacaktır. Bu devlet de Akka-Kerkük çizgisinin kuzey kısmı Fransız nüfuz alanı, güney kısmı da İngiliz nüfuz alanı olarak ayrılmıştır. Ayrıca İskenderun serbest liman, Filistin de uluslararası bölge olacaktır¹⁰⁶.

İngiltere, Rusya'nın onayından sonra bu anlaşmanın kesin şeklini alabileceğini belirtmiştir. Rusya ise Kuzeydoğu Anadolu'daki toprak isteklerinin kabul edilmesi kaydıyla İngiliz-Fransız anlaşmasını benimseyebileceğini belirtmiştir¹⁰⁷.

İngiltere, Birinci Dünya Savaşı'nda bilhassa zengin petrol yataklarına sahip olan ve Hindistan'daki sömürgelerine giden güzergâhın üzerinde bulunan Güney Irak ve Arabistan ile ilgilenmiştir. İngiltere bu bölgeyi Osmanlı Devleti'nden kopararak kendi nüfuzu altına almak amacıyla ince bir siyaset takip etmiştir. Bu maksatla İngiltere, 1915 yılının Ekim ayında Mekke Şerifi Hüseyin ile Arap dilinin konuşulduğu bütün araziye Hüseyin'in emrine vermek üzere bir anlaşma yapmıştır. Aynı doğrultuda İngiltere ve Fransa arasında Şubat 1916'da bağımsız bir Arap Devleti'nin meydana getirilmesi ve Osmanlı topraklarının paylaşılması ile ilgili olarak Londra'da görüşmelerde bulunduğu dönemde Rus orduları da Kafkas Cephesi'nde önemli başarılar elde etmekteydi. Rus Kafkas ordusunun Musul'a girmesi Bağdat ve Basra Körfezi topraklarını işgal etmeleri İngiltere ve Fransa politikacılarını endişelendirmiştir. Bu nedenle İngiltere ve Fransa, Osmanlı topraklarındaki kazançlarını tespit edecek bir anlaşmanın yapılması için harekete geçmişlerdir. İşte bunun sonucunda da Sykes-Picot Antlaşması doğmuştur. Orta Doğu'daki Osmanlı topraklarının İngiltere, Fransa ve Rusya arasında paylaşılmasını öngören bu taksim antlaşması İngiltere adına Suriye ve Arabistan konusunda uzman olan Sir Mark Sykes ile Fransa adına Beyrut'un eski Fransız siyasi temsilcisi Georges Picot birlikte hazırladıkları için tarihe Sykes-Picot Antlaşması olarak geçmiştir. Sykes-Picot Antlaşması'nın temel projesi 9 Mart 1916 tarihinde Petrograt'taki İngiliz ve Fransız büyükelçilikleri tarafından Rus Dışişleri Bakanı Sazanof'a verilen muhtırada açıklanmıştır.

¹⁰⁶ Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1978, s. 42.

¹⁰⁷ Uçarol, a.g.e., s. 495.

Birinci Dünya Savaşı'nın İtilaf Devletleri lehine zaferle sona ermesi halinde Türkiye Asya'sının İtilaf Devletleri arasında taksimine dair hazırlanan bu plana göre Karadeniz ile Urmiye Gölü'nden başlayarak Van, Bitlis, Muş ve Harput'un güneyinden, Toros Dağları'ndan geçerek Anamur mevkiine kadar uzanan hattın arasında bulunan bütün arazi, ileride Anadolu'da kalacak olan Türk Sultanlığı ile Rusya arasındaki sınır çizgisini teşkil etmek üzere Rusya'ya verilmektedir. Akka'dan başlayarak Anamur'a kadar devam eden Suriye ve Kilikya'dan mürekkep deniz kıyısına yakın dar arazi ile Rusya'ya verilecek arazinin güneyinde bulunan ve kuzey sınırını da takriben Gaziantep, Urfa, Urmiye Gölü çizgisi teşkil eden arazi Fransa'ya verilmektedir. Bugün Arabistan Irak'ı adıyla tanınan, İran ve Basra Körfezine bitişik olan eyalet İngiltere'ye bırakılmıştır. Fransa ile İngiltere'nin aldıkları bölgeler arasında kalan bütün arazi ise bağımsız bir Arap Devleti'nin ülkesini teşkil edecektir. Filistin'de milletler arası bir denetim altında ayrıca muhtar bir eyalet kurulacaktır¹⁰⁸.

Rusya'nın isteklerinin kabul edilmesinden sonra nihai olarak 16 Mayıs 1916 tarihinde İngiliz diplomatı Sir Mark Sykes ile Fransız diplomatı Georges Picot bir araya gelerek Orta Doğu'yu bölüşüm konusu yapan bu anlaşmayı imzalamışlardır¹⁰⁹. Üçlü İtilaf devletleri arasında yapılan 11 mektup teatisi neticesinde Sykes-Picot Antlaşması kabul edilmiştir¹¹⁰. Buna göre Türkiye'nin güney kesiminde beş bölge oluşturulmuştur. Bu suretle ilk olarak Kudüs ve Hayfa ile birlikte Filistin'i içine alan ve uluslararası bir yönetim kurulması kararlaştırılan kahverengi bölge oluşturulmuştur. Sonra Şam'ın güneyinden Kerkük'ün kuzeyine çekilecek bir hattın güneyini oluşturan ve Basra, Bağdat, Hanikin'i içeren alanda İngiliz yönetim ve denetiminin etkin olduğu bir (B) bölgesi oluşturulmuştur. Suriye sahili, Kilikya (Adana), Maraş, Antep, Urfa ve Diyarbakır arasında kalan toprakları içine alan Fransız bölgesi (A) meydana getirilmiştir. 4. ve 5. olarak İngiliz ve Fransız bölgeleri arasında bulunan topraklarda, iki hükümet de bağımsız bir Arap Devleti'ni ya da bir Arap Devletleri Konfederasyonu tanımaya ve korumaya hazır olmuşlardır. Bölge iki nüfuz alanına bölünmüştür. Fransız nüfuz alanı (A), Şam, Hama, Humus, Halep ve Musul'u kapsamış ve doğuda İran sınırıyla bitişmiştir. İngiliz nüfuz alanı (B) ise Suriye Çölü, Tikrit ve İran sınırı boyunca A bölgesi ile Hanikin arasındaki alanı

¹⁰⁸ Tolon, a.g.e., s. 62-63, 66-67.

¹⁰⁹ Seyfi Say, *Orta Doğu Petrolünün Bölgenin Güvenliğine Etkileri*, Danışman: Cengiz Okman, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Orta Doğu ve İslâm Ülkeleri Enstitüsü, İstanbul, 1996, s. 25-26.

¹¹⁰ Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 42.

kaplamıştır. Böylece Musul bölgesi Irak'a ait olmaktan çıkarılmış ve Fransa'ya emanet edilmiştir. Ayrıca Fransa ve İngiltere'nin istedikleri herhangi bir doğrudan veya dolaylı yönetimi tesis edebilecekleri Mavi ve Kırmızı bölgeler oluşturulmuştur. Fransa'nın kontrolü altında kalacak olan Mavi Bölge; İskenderun, Lazkiye, Trablusşam, Beyrut, Sayda, Kilikya ve Orta-Güneydoğu Anadolu'nun büyük kısmından oluşmuştur. İngiltere'nin kontrolüne bırakılacak olan Kırmızı bölge ise Basra Körfezi'ne kadar Bağdat vilayetinin büyük kısmı ile Akdeniz'de Akka'nın güneyindeki küçük bir sahil diliminden ibaret tutulmuştur¹¹¹.

İngiltere'nin o zamanlar bu anlaşmaya neden ve nasıl izin verdiği ısrarla sorgulanmış ve hayretle karşılanmıştır. Ancak bu gizli savaş anlaşmasının savaşta müttefikler arasında yapılan diğer sözleşmelerle de karşılıklı bir ilişkisi olmuştur. Sykes-Picot Antlaşması yaygın olarak, İngiltere'nin Rus Çarlığıyla birlikte ortak bir Ön Asya sınırı oluşturup, Fransızların çıkar alanını Musul Bölgesi'ne kadar itelemek istemesi olarak yorumlanmıştır¹¹². Başka bir deyişle İngilizler Musul'u Fransızlara bırakmışlardır. Bunun nedeni İngilizlerin bu dönemde Rusya ile sınır komşusu olmamayı tercih etmesidir¹¹³. Ancak Çarlık Rusya'nın yıkılması ile İngiltere fikrini değiştirecektir. Fakat Birinci Dünya Savaşı sonrası için en önemli husus, Avrupa sorunlarının çözümlenmesi olduğu için Orta Doğu ikinci planda kalmıştır. Bu bakımdan Orta Doğu'daki Fransız isteklerinin İngiliz çıkarlarına karşı korunmasında biraz geç kalınmıştır¹¹⁴. Nihayet savaş sonrasında Curzon, Musul'dan İngiltere lehine vazgeçmesi karşılığında, Sykes-Picot Antlaşması'yla belirlenen Suriye-Filistin sınırında, Fransa yararına düzeltme yapılmasını önermiştir. 8 Ekim 1918'de İngiltere, Fransa'ya bu yönde isteğini belirten bir nota vermiştir. Fransa, isteği kabul etmiştir¹¹⁵.

George Picot ile Sir Mark Sykes, iki nüfuz bölgesi olmak üzere Batılıların himayesinde bir Arap Devleti'nin meydana getirilmesine ve Filistin'in ise uluslararası bir yönetime bırakılmasına karar vermişlerdir. Suriye, Adana, Kilikya ve Harput dâhil Anadolu'nun güneydoğu bölgesi Fransız yönetimine geçmiştir. Basra ve Bağdat şehirleri dâhil Mezopotamya, Akka ve Hayfa limanları da İngiliz

¹¹¹ Kılınçkaya, a.g.e., s. 95-96.

¹¹² Bilmez Bülent Can, *Demiryolu'ndan Petrol'e Chester Projesi (1908-1923)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000, s. 179-180.

¹¹³ Mesut Aydın, a.g.e.,s. 9.

¹¹⁴ Kemal Melek, *Doğu Sorunu ve Milli Mücadelenin Dış Politikası*, Der Yayınları, İstanbul, 1985, s. 79.

¹¹⁵ İhsan Şerif Kaymaz, *Musul Sorunu*, Otopsi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2003, s. 82.

yönetimine geçmiştir. Ayrıca Şam, Halep, Humus, Hama ve Musul da Fransız Bölgesi içine girmiştir¹¹⁶.

Osmanlı Asyası'nın Türk kısmında iki Fransız Bölgesi vardır. Bunların biri Karadeniz Ereğlisi-Bolu-Yozgat-Sivas-Diyarbakır-Ergani-Pekeriç-Trabzon şematik çizgisiyle Karadeniz kıyıları arasında kalan bölgedir. Anadolu'daki ikinci Fransız Bölgesi, bu devletin uyruklarınca yapılıp işletilen İzmir-Manisa-Afyonkarahisar, Manisa-Soma-Bandırma, Bursa-Mudanya demiryollarını besleyen bölgedir. Üçüncü Fransız Bölgesi Suriye ve Lübnan'ı içine almaktadır¹¹⁷.

İtilâf Devletleri, Ermenistan'da ve Anadolu'nun kuzeyinde Rusya'ya bir nüfuz bölgesi vermeyi kabul etmişlerdir. İngilizler, Mısır'ın devamı saydıkları Mezopotamya bölgesinde aynı nüfuza sahip olmak amacını gütmüştür. Fransa ve İtalya Anadolu'dan Boğazlara kadar olan toprakları kapsayacak biçimde kendi bölgelerini ayırmışlardır¹¹⁸. 4 Mart tarihli bir nota ile Sazanov, Fransız Büyükelçisi Paleologue ile İngiliz Büyükelçisi Buchanan'dan bir açıklama istemiştir. Ardından şu isteklerde bulunmuştur: İstanbul şehri, Boğaziçi'nin batı sahilleri, Marmara Denizi, Enez-Midye hattına kadar Güney Trakya, Boğaziçi'nin Asya kıtasındaki Sakarya Nehri'ne kadar olan bölge ve İzmit Körfezi, Marmara Adaları ile İmroz ve Bozcaada'nın Rus İmparatorluğu sınırları içinde bulunması gerekir. Buna karşı Paris'teki İngiliz Büyükelçisi Bertie, İstanbul'un serbest bir şehir olması gerektiğini, Türk boğazları için bir Avrupa garanti sisteminin kabul edilmesi gerektiğini bildirmiştir. Ardından 10 Mart 1915'te İngiliz kabinesi Rusya'nın taleplerine karşılık İran'daki tarafsız bölgenin denetimleri altına alınmasına karar vermişlerdir. 14 Mayıs 1915 tarihinde Fransız Büyükelçisi Paleologue Fransız isteklerini açıklamıştır. Buna göre Suriye, İskenderun körfezi, Kilikya ve Toros bölgesi Fransız nüfuzu altına girecektir. Yapılan pazarlıklar sonunda anlaşma sağlanmıştır¹¹⁹.

Bu anlaşma İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ni Müslüman emirlerin isyanları ile zor durumda bırakma stratejisine dayanmaktadır. Hicaz Emiri Hüseyin'in bütün Arap Yarımadası, Suriye ve Irak'ı içine alan bir devlet kurmasını, Lübnan'ı hariç

---

¹¹⁶ Melek, a.g.e., s. 36.

¹¹⁷ Hikmet Bayur, *XX. Yüzyılda Türklüğün Tarih ve Acun Siyaseti Üzerindeki Etkileri*, TTK Yayınları, Ankara, 1998, s. 67.

¹¹⁸ Laurance Evans, *Türkiye'nin Parçalanması ve ABD Politikası (1914-1924)*, Örgün Yayınları, İstanbul, 2003, s. 58.

¹¹⁹ Melek, a.g.e., s. 27-29.

bırakarak destekleyen İngiltere, Necd Emiri İbn Suud ile de Kuveyt hariç Basra Körfezi'nin güney kıyılarına kapsayan bir bağımsızlık anlaşması yapmıştır¹²⁰.

Lloyd George'ye göre Sykes-Picot Antlaşması her bakımdan budalaca bir düzenlemedir. Sir Mark Sykes gibi ince zekâlı birinin böyle bir anlaşmaya imzasını koyması açıklanabilir bir şey değildir. Sykes bundan hep utanmış ve bu koşulları kabul etme nedeninin, Dışişleri Bakanlığı'nın kesin talimatı olduğunu belirterek kendini savunmuştur¹²¹.

Birinci Dünya Savaşı'nın bitiminde özellikle Rus Çarlığı'nın yıkılmasından dolayı Sykes-Picot Antlaşması'nda önemli değişiklikler yapılmıştır. Sykes-Picot Antlaşması'nın Fransa'nın Suriye üzerindeki uzun ve sürekli talebi sonucunda gerekli hale geldiği de söylenebilir. Fransa, Haçlı Seferleri ve Fransız kraliyet yönetimi zamanından beri bu bölgelere ilgi duymaktaydı. Napolyon'un Suriye seferi de bu ilgiyi doğrular nitelikteydi. Eskiden beri Fransa, genelde Osmanlı Devleti'ndeki ve özellikle Suriye'deki tüm Hıristiyanların koruyucusu olduğunu iddia etmekteydi. 1860'tan beri Lübnan halkına Fransızlar tarafından özel bir ilgi gösterilmekteydi. Bu vesile ile Suriye'de Fransız okulları açılmıştır. Fransız sermayesi bu bölgede yatırımlar yapmış, Fransız dili ve kültürünün bu bölgede derin izler bıraktığı görülmüştür¹²².

Sykes-Picot Antlaşması Türkiye'nin Asya bölümünde Fransız ve İngiliz paylarını belirten bir antlaşmadır. Söz konusu antlaşma Fransa'ya Anadolu'nun önemli bir kısmı ile Suriye'yi vermekteydi. Sivas, Harput, Diyarbakır, Adana (Kilikya), Akka'nın kuzeyindeki Suriye kıyıları (Lübnan dâhil) Fransa'ya ait olacaktır. Bu suretle de Anadolu'nun maden ve pamuk bölgesi ile Suriye'nin tahıl kaynaklarını Fransa'nın sömürge haline getirmesi kabul edilmiş olmaktadır¹²³.

1.3. Mondros Ateşkes Antlaşması (30 Ekim 1918) ve Çukurova

1917 yılı sonunda Rusya, Birinci Dünya Savaşı'ndan çekilmiş, onu Romanya'nın çekilmesi (7 Mayıs 1918) izlemiştir. 1918 yılı sonunda da Bulgaristan, Türkiye, Avusturya ve Almanya ağır şartlarla ateşkes imzalamayı kabul etmişlerdir¹²⁴.

¹²⁰ Yalçın ve diğerleri, a.g.e., C. I, s. 95.

¹²¹ Fromkin, a.g.e., s. 292.

¹²² Tolon, a.g.e., s. 73.

¹²³ Karal, a.g.e., C. IX, s. 544.

¹²⁴ Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1983. s. 7-8.

“Savaşta yenilen taraf barış isterse, galip gelen taraf onu önce kabul ettireceği bir ateşkes ile emrine râm eder (boyun eğdirir). Sonra da milletler arası siyasetin elverdiği ölçüde, o devleti barış şartları ile her bakımdan güçsüz bırakmaya çalışır. İşte Osmanlı Devleti’nin başına gelen felaketler de böyle başlamıştır¹²⁵”.

Osmanlı Devleti’nin savaşı bırakmasına sebep olan Mondros Ateşkes Antlaşması bir anda imzalanmamıştır. Birinci Dünya Savaşı döneminde iktidardaki hükümet, içinde bulunulan durumdan kurtulmanın yollarını aramaktaydı. Bu amaçla Talat Paşa, müttefikleri ile de anlaşarak 5 Ekim 1918’de Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Woodrow Wilson’a müracaat etmiş fakat sonuçsuz kalmıştır. Bunun nedeni Trakya’da ilerleyen Milne ordusunun baskınını duyuracak duruma gelmesini, İngiliz donanmasının Çanakkale önünde toplanmasını sağlamaktır. Bu yüzden 5 Ekim’de başlayan, 12 Ekim’de İsviçre hükümeti aracılığı ile tekrarlanan mütareke istekleri cevapsız kalmıştır¹²⁶.

Osmanlı Devleti bu arada İzmir Valisi Rahmi Bey aracılığı ile İngiltere’ye bir barış teklifi daha yapmış fakat İngiliz yöneticiler bu teklifi reddetmiştir. Bunun sebebi İttihat ve Terakki iktidarının hala yönetimde bulunmasıdır¹²⁷. Bu olaydan sonra Talat Paşa kabinesi 8 Ekim’de istifa ederek yerine 14 Ekim’de Ahmet İzzet Paşa Kabinesi getirilmiştir¹²⁸. Bu istifalarla ilgili olarak Ali Fuat Türkgeldi anılarında şunları anlatmıştır: “Bilahare işitildiğine göre Hünkâr, Talat Paşayı, Veliâht da Enver Paşa’yı istifaya sevk eylemişlerdir. Kabinenin istifası üzerine ben Hâşim Bey’e ‘Akıbet dediğinizi yaptınız’ deyince ‘Biz ne yapalım? Zat-ı Şahane de öyle istedi’ demesi bu babdaki mesmuatımı teyit etti¹²⁹”. Ahmet İzzet Paşa, işbaşına geldiğinde durumla ilgili olarak şu değerlendirmeyi yapmıştır:

Tabii ilk ve en önemli işimiz mütareke sözleşmesi idi. Bulgarların çözülmesi ve mütareke sözleşmesi ile Fransızlar son süratle yürüyerek Almanların Sırbistan’da asker yığınağı yapmalarına vakit bırakmadan kara ulaşımını kesmiş, Alman cephesi Fransa’yı büsbütün terk ve tahliyeye mecbur olacak derecede sarsıntıya uğramış, Avusturyalılar mütareke görüşmelerine girişmiş, Romanya içinde Almanlar, kendi kendilerini zayıf görmeye başlamış idiler. Franchet

¹²⁵ Kazım Karabekir, *Paşaların Hesaplaşması*, Emre Yayınları, İstanbul, 1995, s. 32.

¹²⁶ Belen, a.g.e. , s. 8.

¹²⁷ Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, C.I, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2000, s. 40.

¹²⁸ Belen, a.g.e. , s. 8.

¹²⁹ Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, TTK Yayınları, Ankara, 1987, s. 150.

D'Esperey ordusunun bir kısmı da Doğu Rumeli'yi istila ederek Doğu Trakya hududuna yaklaşıyor idi. Bizim Suriye ve Irak ordularımız mağlup ve bozulmuş olarak çekilmekte ve kumandanları bir an evvel mütareke sözleşmesi ihtiyacını bildirmekte idiler. Kuvvetlerimizin en çoğu, genel mevcudun yarısından fazlası Kafkasya'da toplanmış olup, bunun bir kısmı Acemistan'ı geçerek Bağdat ve Irak'ı bu yoldan geri almak, diğer kısmı Enver'in kardeşi Nuri Paşa'nın kumandasında Bakû'dan geçerek Türkistan ve Afganistan'da İslam orduları kurup dünyayı istila etmek hülyalarında olup, bunların getirilmesi, o civarlarda o zaman mevcut kara ve deniz vasıtaları ile bir buçuk aydan fazla bir zamana bağlı idi. Bundan dolayı elimizde kalan bütün kuvvet, İstanbul'da üç ve Çanakkale boğazında oniki tabur olup toplamı ancak yedi sekiz bin tüfekten ve bir miktar topçudan ibaret bulunmakta idi. Şu halde artık müdafaa ve muharebe ümidinde bulunmak Enver'e nazire yapmaktan fazla bir şey olur idi¹³⁰.

Ahmet İzzet Paşa, Bern Ateşemiliteri Albay Halil Bey (General Halil Sedes) aracılığı ile mütareke isteğinde bulunduğu gibi, banka müdürü Marchel Savoie ile hahambaşı Hayim Naum'u da bu maksatla Paris'e göndermiştir¹³¹.

Bu arada Kutü'l-Amare'de esir alınan ve esirlik günlerini Büyükada'da geçiren İngiliz Generali Townshend, 15 Ekim 1918'de ateşkes için arabuluculuk yapabileceği konusunda Mondros Mütarekesi'ni imzalayan heyetin başkanı olan Rauf Bey'e gizli bir mektup göndermiştir¹³². Rauf Orbay, bu mektupla ilgili olarak hatıralarında şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

“Kabinenin kuruluşunun ertesi günü idi. Bahriye Nezareti'ne varışımda General Towshend'den bir mektup aldım. Irak Cephesi'nde Kutü'l Amare'de esir düştükten sonra kaçmayacağına askerî namusu üzerine söz vererek, Büyükada'da serbestçe oturmakta olan bu İngiliz Generali, Nezarete tayinimden dolayı beni tebrik ile esaret müddetince Türkiye'den gördüğü insanî ve şerefli muamelenin hatırasını daima şükranla muhafaza edeceğini söylüyor ve: “Osmanlı Devleti muhasımlar ile barış yapmaya taraftar bulunduğu takdirde iki tarafın esas menfaatlerini telif edecek

¹³⁰ Selek, a.g.e. , s. 41-42.

¹³¹ Belen, a.g.e. , s. 9.

¹³² Yücel Özkaya, “1919'un Siyasi Olayları”, *Milli Mücadele Tarihi – Makaleler-*, Yayına Hazırlayan: Berna Türkdoğan, ATAM Yayınları, Ankara, 2002a, s. 27.

bir barışın yapılmasında İngiltere hükümetiyle Osmanlı Devleti arasında aracılık yapmaya hazır olduğunu” ilave ediyordu¹³³.

Bu olaydan sonra Sadrazam Ahmet İzzet Paşa, Büyükağa’da esir bulunan İngiliz Generali Charles Towshend ile görüşerek ateşkes görüşmeleri için aracılık etmesini, İngiltere’nin Türkiye’yi himaye etmesi halinde Osmanlı hükümetinin Çanakkale Boğazı’nı açmaya hazır olduğunu belirtmiştir. Townshend aracılığı kabul edince Ahmet İzzet Paşa kendisini 18 Ekim’de Çanakkale Boğazı önündeki İngiliz Donanma Komutanı Amiral Calthorpe’nin yanına göndermiştir¹³⁴.

General Towshend’in aracılığı müspet netice vermiştir. İngiliz Akdeniz filosu komutanı Amiral Calthrope 23 Ekim’de gönderdiği telgrafta, Osmanlı Devleti ile mütarekenin imzasına kendisinin memur edildiğini bildirmiştir.

Osmanlı Devleti’nde mütareke heyeti olarak İzmir’de 17. Kolordu Komutanı Nurettin Paşa ile onun Kurmay Başkanı ve aynı zamanda Halep Ordu karargâhından Yarbay Sadullah Bey ve Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Hikmet Bey kararlaştırılmıştır. Padişah kurula Damat Ferit Paşanın başkanlık etmesini istemiş ancak Kabine, Bahriye Nazırı Albay Rauf Bey’i mütareke heyeti başkanlığına seçerek, Reşat Hikmet ve Sadullah Beyleri de delegeliğe tayin etmiştir¹³⁵.

24 Ekim’de İstanbul’dan hareket eden ateşkes heyetine, hükümet 8 maddelik bir talimat vermiştir. Hükümet idaresine hiçbir şekilde müdahale kabul edilmeyeceği, ülkenin hiçbir noktasına askeri kuvvet çıkarılmayacağı, ateşkestten sonra Almanya Türkiye’ye borç vermeye devam etmeyeceği için İtilaf Devletlerince para yardımı yapılması gibi şartlar ateşkes heyetine verilen talimatın esas hususlarıdır. Yine talimatla, boğazların açılacağı, ancak sadece Yunan savaş gemilerinin geçmesine izin verilmeyeceğini belirtmiştir¹³⁶.

Osmanlı delegasyonu 26 Ekim saat 21.00 da Mondros Limanı’na varmış¹³⁷ ve hemen Agamemnon Zırhlısı’na yerleştirilmişlerdir¹³⁸. Mütareke konuşmalarına 27 Ekim saat 09.30 da Mondros Limanı’nda İngiltere’nin Agamemnon muharebe gemisinde başlamıştır. Başlangıç oturumunda daha önce Osmanlı delegasyonuna verilmeyen ateşkes şartlarına dair hazırlanan yazılı metin okunduktan sonra

¹³³ Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım*, C. I, Emre Yayınları, İstanbul, 1993, s. 58.

¹³⁴ Charles V. F. Townshend, *Irak Seferi ve Esaret*, Çeviren: Tarih-i Asker-i Osmani Encümeni, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2007, s. 643, 648.

¹³⁵ Belen, a.g.e., s. 9-10.

¹³⁶ Selek, a.g.e., s. 43.

¹³⁷ Belen, a.g.e., s. 10.

¹³⁸ Townshend, a.g.e., s. 654.

maddelerin içeriği hakkında görüşmelere geçilmiştir. Bu projeye göre, konuşmalara İtilaf Devletleri adına İngiliz Akdeniz Filosu Kumandanı Visamiral Calthorpe başkanlık etmekteydi. Maddelerin müzakeresi 4 farklı günde değişik saatlerde gerçekleştirilen beş celsede tamamlanmış ve ateşkes 30 Ekim 1918 tarihinde 20.03'te imzalanmıştır¹³⁹. İmza konusunda şunu da ifade etmek gerekir ki müzakerelerin uzamasına sinirlenen Amiral Calthorpe, 30 Ekim akşamı saat 21.00'a kadar ateşkes antlaşmasının ya imza ya reddedilmesini istemiştir. Bunun üzerine Osmanlı heyeti kendi arasında konuştuğundan sonra İstanbul'daki hükümetten cevap almadan ateşkesi imzalamaya karar vermişlerdir¹⁴⁰.

Türk halkının geleceğine büyük çapta tesir eden ve koskoca bir devletin yok olması ile yeni bir devletin başlangıcının kesişme noktası olarak değerlendirilebilecek olan Mondros Mütarekesi'nin¹⁴¹ Çukurova'yı ilgilendiren maddeleri şunlardır:

Madde 5. Hudutların muhafazası ile dâhili asayişin devamı için gereken askeri kuvvetten fazlasının derhal terhisi sağlanacaktır.

Madde 7. İtilaf Devletleri güvenliklerini tehdit edecek bir olayla karşılaştıklarında memleketin herhangi bir stratejik noktasını işgal etme hakkını haiz olacaklardır.

Madde 10. Toros Tünelleri müttefikler tarafından işgal edilecektir.

Madde 16. Hicaz, Asir ve Yemen'de, Suriye ve Irak'ta bulunan birlikler en yakın itilaf komutanına teslim olunacaktır. Ve Kilikya'daki kuvvetlerin, düzeni korumak için gerekli miktardan başkası 5. maddedeki şartlara göre kararlaştırılacak şekilde geri çekileceklerdir.

Bu mütareke Limni'de Mondros Limanı'nda Lengerendaz Agamemnon Zırhlısı'nda 30 Ekim 1918'de iki nüsha olarak imza edilmiştir.

25 maddeden oluşan bu ateşkes imzalandıktan sonra Amiral Calthorpe, Türk delegeleri başkanı Rauf Bey'e gizli kaydıyla bir mektup vermiştir. Amiral, Rauf Bey'e verdiği mektubunda Karadeniz ile Çanakkale Boğazları istihkâmlarının sadece İngiltere ve Fransa tarafından işgal edilmesini İngiliz hükümetinin kabul ettiğini, işgal kuvvetleri yanında Türk kuvvetlerinin de yer almasını hükümetine bildirdiğini, İstanbul ve İzmir'e Yunan askeri çıkarılmaması hakkındaki Türk dileğini büyük bir

¹³⁹Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, s. 35.

¹⁴⁰Tolon, a.g.e., s. 100.

¹⁴¹Selek, a.g.e., s. 45.

özenle hükümetine duyurduğunu, Osmanlı hükümeti iç güvenliği koruyabildiği müddetçe, İstanbul'un işgal edilmeyeceğini, Osmanlılarla İngilizler arasında dostça ilişkilerin kurulması konusunda büyük bir çaba ile çalışacağını ifade etmekte, bu mektubun, padişah ve sadrazamdan başka birisine gösterilmemesini istemektedir¹⁴².

Daha görüşmeler devam ederken Amiral Calthorpe, 16. Maddedeki Kilikya tabirinden amacın Adana ve havalisi olduğunu, bu bölgedeki Osmanlı memurlarının yerlerinde kalabileceklerini, fakat Osmanlı kuvvetlerinin geri çekilmesini istediklerini açıklamıştır. Yine 24. Madde görüşülürken de altı doğu vilayeti ile Sis (Kozan), Haçin (Saimbeyli), Zeytin (Süleymanlı) ve Ayıntab'ın işgali Osmanlı Devleti'ne kabul ettirilmek istenmiştir. Bununla birlikte Türk heyeti, 7. Maddeyi ve Torosların işgalini kabul etmekle Kilikya'yı kurtardığı düşüncesini taşımıştır. Gerçekte ise Kilikya hakkında kabul edilen hüküm İtilaf Devletleri'nin tahliye talebine olanak sağlayacak şekilde çok esnek olarak yazılmıştır¹⁴³. Çukurova ve Suriye'nin belli bir yer adı belirtilmeden işgal edilmesi gibi hükümlerin Almanya ve Bulgaristan'a yüklenmemesi¹⁴⁴ Osmanlı Devleti'nin parçalanması ve paylaşılması düşüncesinin İtilaf Devletleri'nin zihninde yer ettiğini göstermiştir.

Yine Ateşkes Antlaşması'nın Toros Tünelleri'nin İtilaf Devletleri askerleri tarafından işgal edileceği ve bunların kalan Kilikya terimi ile adlandırılan topraklardan Osmanlı askerlerinin geri çekileceği hususundaki hükümleri dikkate alınınca Güneydoğu Anadolu'nun da Türkiye'den ayrılmasının kararlaştırıldığı meydana çıkmaktaydı¹⁴⁵.

Sadrazam Ahmet İzzet Paşa anılarında ateşkesin imzalanması konusunda şunları söylemektedir:

Ateşkesin imzalanması anında iki düşman taraf neredeyse, oradan ileri gidilmemek ve yalnız bazı ayrıntı ve teferruatın daha sonra karşılıklı olarak ordular tarafından belirlenmesi temel kurallardan iken düşmanlarımız ateşkesin arkasından anlaşmayı bozucu bir hayli zorluklar çıkarmaya kalkışmışlar ve benim istifamın hemen arkasından özellikle Fransızlar, kocaman bölgeleri işgale kadar ileriye gitmişlerdir. Bir de kontrol deyiminin İngilizce anlamı, bizim bildiğimiz gibi olmayıp adeta hüküm, kumanda ve tasarruf anlamına geldiği daha sonra iddia olunarak bu

¹⁴²Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, s. 49-50.

¹⁴³Kemal Çelik, a.g.t., s. 22

¹⁴⁴Celal Erikan, *Kurtuluş Savaşı Tarihi*, Hazırlayan: Rıdvan Akın, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, s. 17.

¹⁴⁵Karal, a.g.e., C. IX, s. 561.

yüzden de bir hayli müdahalelere kalkışılmış, söz gelimi telsiz-telgraf istasyonlarının kontrolünü biz tabii olarak haberleşmenin kontrolü hakkı zannederken bunlara büsbütün el konulmuştur. Her neyse gerek merkezî hükümet, gerek delege heyeti son dereceye kadar mukavemet etmiş ve nihayet iş ultiatom derecesine geldiği sırada, ip koparılmadan ateşkes imzalanabilmiştir. Ateşkes anlaşması insafla incelenir ve Bulgaristan'la Avusturya ve hele küçük sürelerle ait olan ve her yenilendiğe şiddetlendirilen Alman ateşkes anlaşmalarına kıyas edilirse nispeten hafif olduğu görülür. Tamamen imzasından önce, ateşkes maddeleri Mebusan ve Ayan üyelerine okunarak imzası için hep birlikte rıza ve muvafakatleri de alınmıştı. Hâlbuki bundan sonra ateşkes maddelerinde faydamıza olarak bir hayli değişiklikler de yaptırılabilmişti¹⁴⁶.

Rauf Orbay, ateşkesin imzalanmasından sonra karşılaştığı General Townshend'in adeta elini koparacakmış gibi sıkarak barış yapmak imkânını hazırladığından dolayı kendisine teşekkür etmiş ve Türkiye'nin daima şükran duyacağını belirtmiştir¹⁴⁷. Rauf Bey, ateşkesi imzalayıp İstanbul'a dönüşünde, gazetelere verdiği beyanatta ise "Mütarekenameyi imzalamaya giderken bugünkü gibi sevinçli döneceğimi düşünmüyordum. Görüşmeler sırasında İngilizler oldukça açık kalpli ve samimi davranmışlardır. Mondros Ateşkesi ile devletimizin bağımsızlığı, saltanatımızın varlığı tamamıyla kurtarılmıştır..." sözleriyle ateşkesin olumlu olduğunu anlatmaya çalışmıştır.

Yine Rauf Bey, "Bu ateşkes, galip ile mağlup arasında yapılan bir anlaşma değil, harp durumundan kurtulmak arzusunda olan denk iki kuvvetin aralarındaki adaveti durdurmaları gibi bir şeydir; İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ni yaşatma fikrinde olduğuna inanıyorum. İstanbul'a tek bir düşman askeri çıkmayacak, Adana işgal edilmeyecektir..." demektedir¹⁴⁸. Dışişleri Bakanı Mehmet Nabi Bey de 2 Kasım 1918'de yaptığı basın konuşmasında ateşkes hükümlerinin mülayim olduğunu belirtmiştir. Gerçekte ise bazı maddeler o derece gizli kaleme alınmıştır ki Türkiye'ye hiç de müsait olmayan tefsirleri açıktan açığa davet etmiştir. Örneğin bütün memleketin işgalini mümkün kılacak bir 7. Madde vardı. Nitekim ateşkes

¹⁴⁶ Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, C. II, Yayına Hazırlayanlar: Süheyl İzzet Furgaç, Yüksel Kanar, Nehir Yayınları, İstanbul, 1993, s. 29.

¹⁴⁷ Townshend, a.g.e., s. 658.

¹⁴⁸ Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, s. 50.

şartlarının icrası sırasında 7., 10. ve 16. Maddelerin yorumlanmasında fikir ayrılıkları çıkmıştır¹⁴⁹.

Dolayısıyla bakıldığında bu mütarekenin maddelerine göre Osmanlı İmparatorluğu fiili olarak tarihe karışmaktaydı. Bu bir ateşkes değil kayıtsız şartsız tam bir teslim belgesiydi¹⁵⁰.

Mustafa Kemal Paşa, ateşkes metnini gördükten sonra canı sıkılmış ve Murat Palas Oteli'nde yanında Fahrettin Altay'ın da bulunduğu bir anda hükümete şu telgrafi yazmıştır: “Her ne sebeple olursa olsun İngilizlerle imzalanan ateşkesin kayıt altına alınmış hali, Osmanlı Devleti'nin korunmasını garanti altına alan bir anlamda ve kapsamda değildir. Mezkûr maddelerin mühim ve kapsamlı medlullerinin bir an önce belirlenmesi gereklidir. Aksi halde İngilizlerin önerilerine şimdiye kadar olduğu şekilde tereddütsüz kabulüne devam edildiği takdirde bugün Payas-Kilis hattına kadar olan Çukurova Bölgesi'nin ve daha sonra Konya-İzmir hattının işgali önerilerinin birbiri ardından geleceğine ve neticede Türk ordusunun kendileri tarafından sevk ve idaresi ve hatta Vekiller Heyeti'nin İngiliz hükümeti tarafından seçilmesi gereği gibi tekliflerin karşısında kalmak uzak olmayacaktır. Aciz ve zaafımızın derecesini pekiyi bilirim. Bununla birlikte devletin yapmaya mecbur olduğu fedakârlığın derecesini tayin ve sınırlandırmak lazım geleceği düşüncesini korumaktayım¹⁵¹”.

Mondros Mütarekesi hükümleri yürürlüğe girdiği andan itibaren İtilaf Devletleri 4 yıl boyunca kendilerini meşgul eden ve çok güç durumlara sokan büyük Türk milletini ezerek istiklâllerinden yoksun bırakma fırsatını elde ettiklerini sandılar, bu anlayış içinde onun topraklarını işgale başladılar ve yine bu anlayış içinde onun her işine karışmak istediler. Ancak bütün bu hareketleri yersiz ve haksızdı. Örnek verecek olursak:

Altıncı Ordu Kumandanı Ali İhsan (Sabis) Paşa, ateşkesin imzalandığını haber alır almaz İngiliz Generali Marshall'a bir mektup gönderdi. Bu mektupta o, iki muharip ordunun buldukları mahaller arasındaki bölgenin tarafsız bölge sayılmasını istiyordu. Çünkü bu mektubun yazıldığı tarihte İngiliz kuvvetleri henüz Musul'un 60 km güneyinde idiler. Hâlbuki General Marshall, mütareke hükümlerine aykırı olarak İngiliz birliklerine, 1 Kasım 1918'de Musul'u işgal etmeleri için gerekli

¹⁴⁹ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, Çeviren: Cemal Köprülü, TTK Yayınları, Ankara, 1991, s. 27, 30.

¹⁵⁰ Ergün Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir, 1984, s. 107.

¹⁵¹ Altay, a.g.e., s. 156-157.

emri vermişti¹⁵². Aynı şekilde İtilaf Devletleri bir taraftan İstanbul'u işgale başlamakla beraber diğer taraftan Adana vilayetinin Suriye'nin bir parçası olduğunu iddia ederek Halep'in batısında bulunan Osmanlı kuvvetlerinin teslim olmasını istemişlerdir. Bu istek reddedildi. Eğer İtilaf Devletleri şiddet ve cebir vasıtalarını kullanmaya kalkışarlarsa derhal silahla karşılık görecekları kendilerine bildirilmiştir. Kısa bir süre sonra Adana'nın tamamen tahliyesini istemişlerse de bu istek ordu komutanlığı tarafından reddedilmiştir. Fakat İstanbul'daki merkezi hükümet, İstanbul tamamen işgal olunur korkusuyla fazla direniş gösterilmemesini ve ileri gidilmemesini istemiştir¹⁵³.

Mütareke ile ilgili olarak Osmanlı Devleti Miralaylarından Kazım Özalp'in şu değerlendirmesini de burada zikretmek istiyorum ki:

Mondros Mütarekesi'nden takriben bir ay evvel, Batum'dan İstanbul'a gelmiştim. Talat Paşa'nın istifa ettiği ve İzzet Paşa Kabinesi'nin kurulduğu günlerde İstanbul'da bulunuyordum. Mondros'ta mütareke müzakereleri yapılırken Şarköy'de bulunan 60. Fırka Kumandanlığı'na gittim. Mütareke ben Şarköy'de iken imzalandı. Bu mütarekenin hükümlerine göre, tüfeklerin süngü kollarının, top kamalarının ve diğer harp malzemesinin İtilaf Devletleri'ne teslim edilmek üzere depolara konulması ve mütareke namenin askerlik hususlarına ait maddeleri hakkında emirler gelmeye başladı. Bu emirlerin yerine getirilmesi gerekmele beraber, vicdanım üzerinde son derecede ağır tesirler yapıyordu. Bu gibi sıkıntılı günlerde Anadolu'da bulunmayı faydalı gördüm ve bir buçuk ay izin alarak İzmir'e gittim. İzmir'de mütarekeyi takip eden bu günlerde çok üzücü haberler işitiliyordu. Türk milleti hiçbir zaman layık olmadığı ve olamayacağı hareketlere maruz bırakılmıştı. Tek teselli çaresi Wilson Prensiplerinde idi. Fakat galip devletlerin yaptıkları muamelelerden, bu insanî vaatlerin de sözden ibaret kalacağı anlaşılıyordu. Her gün yeni bir felaket haberi alıyorduk. Demiryolu geçitlerine ve mühim askerî sevk ve idare noktalarına mağrur itilaf subayları ve askerleri getiriliyor, bu suretle memleket demir çemberler içerisine alınıyordu. Herkes üzücü geleceğin

¹⁵² Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C. I, MEB Yayınları, İstanbul, 1991, s. 32.

¹⁵³ Ali Fuat Cebesoy, *Kuva-yı Milliye'nin İç Yüzü*, Yayına Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul, 2002, s. 5.

*süratle yaklaştığını hissediyordu. Bütün fena ihtimaller düşünüldüğü halde Türkiye’de, Yunanlılara, galip devletler arasında bir mevki verileceği hatıra getirilmiyordu*¹⁵⁴.

Mütarekenin çok ağır olduğunu esasen padişah da bilmekteydi fakat görüşünü değiştirerek “şartların çok ağır olmasına rağmen kabul edelim. Çünkü sonra İngilizlerin hoşgörüsüne nail olacağız” sözleriyle İngilizlere kaderini teslim etmiştir¹⁵⁵.

Mustafa Kemal Paşa, “Ahmet İzzet Paşa Hükümeti milliyetler esasına dayanan adil bir barışa erişmek için ateşkes yapmaya talip olmuştur. Ancak Mondros ile istiklâli uğrunda namusuyla dövüşen milletimiz silahını elinden bırakmak zorunda kalacaktır¹⁵⁶” sözleriyle yorumlamıştır.

Osmanlı Heyeti, Mondros’u imzalarken Osmanlı topraklarından hiçbirisinin işgal edilmeyeceğine inanmıştır. Ayrıca Mondros’u iki ordu arasında düşmanlığa son veren bir mukavele olarak görmüştür. Ancak Ateşkes Antlaşması’nda bir ateşkes hattının kesin bir şekilde belirlenmesi ve anlaşma şartları içine dâhil edilmemiş olması, hudutlar açıklanırken tam bir netlik bulunmaması, ifadelerin muğlak olması ve bilhassa bu durumdan kaçınılması da İtilaf Devletleri’nin durum ve tutumlarının ne olacağına kuşkuyla bakılmasına yetecek bir durumdur. Örneğin Kilikya deyimi neyi ifade etmekteydi? Bu ve bunun gibi kesin hatları belirsiz bölgesel isimlerin metne konulması iyi niyetle açıklanamazdı. Mondros’un ortaya koyduğu acı gerçek Büyük Devletlerin Osmanlı’yı ve Anadolu’yu aralarında paylaşmak hususunda kesin kararlı olduklarıydı. Aralarındaki çıkar çatışmalarına rağmen kendilerine düşen payları elde etmek için bütün olanaklara başvuracakları şüphesizdir. Başka bir ifadeyle Mondros, ileride yapılacak, ölüm fermanı Sevr Antlaşması’nın ilk adımıydı¹⁵⁷. Mustafa Kemal Paşa’ya göre de Osmanlı Devleti Mondros Ateşkesi’yle kendisini herhangi bir kayıt ve şart olmadan düşmanlara teslim etmeye razı olmuştur¹⁵⁸.

Bu ateşkes antlaşmasında kesin bir sınır tespit edilmemiş ve anlaşma metni kapsamına alınmamış olması, sınırların belirtilmesinde açık ifadeler yerine Kilikya gibi nereyi kapsadığı belli olmayan tarihi isimlere yer verilmesi, 7. Maddede önemli

¹⁵⁴ Kazım Özalp, *Milli Mücadele 1919-1922*, C. I, TTK Yayınları, Ankara, 1998, s. 3.

¹⁵⁵ Aybars, a.g.e., s. 110.

¹⁵⁶ *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, C. I, ATAM Yayınları, Ankara, 1997, s. 12.

¹⁵⁷ *Türk İstiklal Harbi I Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, Genelkurmay ATASE yayınları, Ankara, 1999, s. 53-54, 60.

¹⁵⁸ Tansel, a.g.e., C. I, s. 31.

stratejik noktaların işgali yetkisinin galiplere tanınması ateşkesin elastiki ve zayıf yönleriydi. Toros Tünelleri ile bütün demiryollarının İtilaf Devletleri kontrolüne verilmesi de İtilaf güçlerine geniş imkânlar sağlamaktaydı¹⁵⁹.

Mustafa Kemal Paşa Mondros Ateşkes metninden dolayı kuşkulandı. Ona göre Halep ayrı bir vilayet olduğuna göre Suriye sınırı, Şam ili ile sınırlandırılmalıdır. Yine Toros Tünelleri'nin İngilizlerce işgali koruma için mi yoksa işletme için mi olacaktı? Gelecek kuvvetleri ne sayıda olacaktı? Bunlar bütün Anadolu'yu işgale yetecek olurlarsa yine gelmelerine izin verilecek miydi? Kilikya teriminde düşünülen sınır neydi? İşte bunların ateşkes metninde belirtilmemiş olması İngilizlerin Osmanlı Devleti'ni tuzağa düşürmek istemelerinden kaynaklanmaktaydı¹⁶⁰.

Mondros Ateşkes Antlaşması önceleri genel olarak ülkede bir ferahlık yaratmıştır. Ülke halkının o dönemde ihtiyacı olduğu tek şeyin asayiş ve sulh olduğu, bunun da el birliğiyle gerçekleştirebileceği basın tarafından açıklanmakta ve kamuoyunda olumlu yankılar bırakmaktaydı. Buna bir örnek olarak Antalya mutasarrıfı Füzûn imzasıyla Sadrazam'a gönderilen 4 Kasım tarihli telgraf gösterilebilir. Siyasette hiçbir itibar görmemesi lazım geldiği halde bir zamandan beri kulaklarda çınlayan ya hep ya hiç nazariyesinin artık iflas ettiğini, bu gibi hayallere kapılanların şimdi acı gerçekle uyandıklarını söyleyen Antalya mutasarrıfı, ateşkes şekil ve şartlarının gerçekten bir başarı olduğunu bildirmiş ve bunun için tebrik ve teşekkürlerini göndermiştir¹⁶¹. Ancak kısa zaman sonra bu düşüncelerin gerçek olmadığı, ateşkesin bir başarı değil aksine başarısızlık olduğu anlaşılmıştır.

İtilaf Devletleri Mondros Ateşkes Antlaşması ile amaçlarına ulaşmış ve Osmanlı topraklarını işgal etmeye başlamışlardır.

1.4. Mondros Ateşkes Antlaşması Sonrasında Yapılan İşgaller

Sadrazam ve Başkumandanlık Genelkurmay Başkanı Ahmet İzzet Paşa, İtilaf Devletleri'yle Osmanlı Devleti arasında ateşkes imzalandığını Osmanlı ordularına 31 Ekim 1918 tarihli telgrafla bildirmiştir. Telgraf metni şöyledir: “Bugün, 31 Ekim 1918 tarihinden muteber olmak üzere İtilaf Devletleri ile ateşkes imzaladık. Adı geçen devletlerin temsilcileri durumu Bulgaristan, Suriye ve Irak'ta

¹⁵⁹ Çelik, a.g.t., s. 23.

¹⁶⁰ Erikan, a.g.e., s. 18.

¹⁶¹ M. Tayyib Gökbilgin, *Milli Mücadele Başlarken Mondros Mütarekesi'nden Büyük Millet Meclisi'nin Açılmasına*, Birinci Kitap, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011, s. 3-4.

bulunan orduları komutanlıklarına bildirmişlerdir. Ateşkes maddelerine kesin bir şekilde riayet edilmesi ve tebliğin alındığının bildirilmesi gereklidir. Ayrıntılar daha sonra bildirilecektir¹⁶²”.

Mondros'un imzalanmasından sonra ateşkesin 7. Maddesine dayanarak İtilaf Devletleri harekete geçmişler ve Osmanlı topraklarını işgale başlamışlardır¹⁶³. Bu bağlamda ilk işgal ve tecavüz hareketi Musul'a karşı vuku bulmuştur. Çünkü ateşkes yapıldığı zaman güney sınırı Asi Nehri'nin denize döküldüğü yerden başlayarak Antakya'nın güneyinden geçip Fırat Nehrine varmakta ve oradan biraz güneye indikten sonra doğuya doğru uzayan Musul ve Süleymaniye'yi içine almak üzere İran hududunda bitmekteydi¹⁶⁴. Bu doğrultuda İngilizler 3 Kasım 1918 tarihinde Musul'u işgal etmişler ve Türk ordusunun Musul'u boşaltmasını istemişlerdir. Osmanlı kuvvetleri de 8-9 Kasım'da Musul'u terk etmek zorunda kalmıştır¹⁶⁵. Musul'dan ayrılan Türk ordusu Diyarbakır'a çekilmiştir. Diğer yandan terhis işlemi yürütülerek ordu mevcudu büyük ölçüde azalmıştır. İngilizlerin isteği ile bir süre sonra ordu, kolordu seviyesine indirilmiştir¹⁶⁶. İngilizlerin Osmanlı Devleti üzerindeki işgalleri Musul-Batum, Musul-İskenderun bölgelerindeki zengin petrol kaynaklarını ele geçirme maksadının yanında Anadolu'yu çevreleyen Doğu ve Güneydoğu müdafaa ve güvenlik hattı üzerinde küçük ve bağımlı Ermeni-Kürt-Arap gerektiğinde Süryani Devletleri'nin oluşturularak körfezin yandan güvenliğinin sağlanması hedefini kapsamaktaydı. Böylece İngiltere, tarihi Süveyş, Körfez, Hindistan yolunu da bu suretle güvenlik altına alarak ilerde herhangi bir Rus yayılmacılığını da engellemiş olacaktır¹⁶⁷.

İtilaf Devletleri Birinci Dünya Savaşı sırasında geçemedikleri Çanakkale Boğazı'na mütareke maddeleri gereğince hâkim olmayı ilk olarak ele almışlar ve 6 Kasım 1918 tarihinde Çanakkale'ye gelen bir İngiliz heyeti ile müstahkem mevki kumandanı Albay Selahattin Adil, boğazların boşaltılmasına ve İngilizler tarafından işgaline ait hususları bir protokol ile tespit etmişlerdir¹⁶⁸. Bu suretle İngilizler 10 Kasım günü Çanakkale şehrini işgal ettiler¹⁶⁹.

¹⁶² *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, s. 55.

¹⁶³ Özkaya, a.g.m., s. 29.

¹⁶⁴ Gökbilgin, a.g.e., C. I, s. 23.

¹⁶⁵ Mustafa Budak, *İdealden Gerçeğe Misak'ı Milli'den Lozan'a Dış Politika*, Küre Yayınları, İstanbul, 2002, s. 16.

¹⁶⁶ Aybars, a.g.e., s.112.

¹⁶⁷ Tolon, a.g.e., s. 103.

¹⁶⁸ Selek, a.g.e. , s.174.

¹⁶⁹ Aybars, a.g.e., s. 111.

9-12 Kasım günleri içinde İtilaf harp gemilerinin boğazdan İstanbul'a doğru geçişleri devam etti. 13 Kasım'da 61 savaş gemisi İstanbul önünde demirledi. Bunların aralarında Yunan gemileri de vardı. Bu suretle İngiliz Amirali, Rauf Bey'e verdiği sözü tutmamış oluyordu. Karadeniz Boğazı'nın işgaline ise İtilaf donanması İstanbul'a geldikten sonra 15 Kasım'da başlandı. Her tabyada bir Türk subayı ve top başına iki er bırakılarak, Anadolu yakası bir Fransız, Rumeli yakası da bir İngiliz taburu tarafından tutuldu¹⁷⁰.

İzmir'de bulunan Sekizinci Ordu kumandanı Nurettin Paşa da direnmek istedi ve emrindeki birliklerin takviye edilmesini istedi. Fakat Harbiye Nezareti kabul etmedi ve terhiste ısrar etti¹⁷¹. Ateşkesin imzalanmasını müteakip zamanda İzmir Limanı'na gelen İtilaf donanması gemileri, İzmir'de "Abluka ve Seyrüsefer Kumandanlığı kurdular ve bölgedeki siyasi ve askeri temsilciler de Rum halkını şımartmış ve taşkınlıklara sebep olmuşlardı. Bu suretle terhisten sadece 56. ve 57. Tümenler kurtulabildiler¹⁷².

Diğer yandan 6 Kasım'da İtilaf kuvvetleri Doğu Trakya sınırını geçmeye başladılar. Rauf Bey'in Amiral Calthorpe nezdinde yaptığı teşebbüs, 3. Ordu komutanının Fransız hareketini protesto etmesi fayda vermedi. Trakya'yı yer yer işgal ettikten sonra 18 Kasım günü 4.000 kişilik Fransız kuvveti Bakırköy İstasyonu'na çıkarıldı. 13 Kasım günü filodan çıkarılan kuvvetler Beyoğlu ile Boğazın Rumeli yakasında yerleşti. Mustafa Reşit Paşa İngiliz, Fransız askerlerinin İstanbul'a çıkarılmalarını protesto etti. İtilaf kuvvetlerinin İstanbul'da yerleşmelerinde bir çok yolsuzluklar oldu. İngiliz askeri üniformasını giyen Rumlar tecavüzler ve taşkınlıklar yapıyorlardı. Osmanlı Emniyet Kuvvetleri âciz bir duruma düşürülmüştü¹⁷³.

Osmanlı Hariciye Nazırının ve onu takiben Maarif Nazırı ve Devlet Şurası Reisinin tevilkar sözleri ve hüküm galibindir diyerek olup bitenleri kabul ediyor görmeleri üzerine Trabzon milletvekili Hafız Mehmet Bey "Birçok yerler işgal olunuyor. Pek garip bir gerçektir ki gerekli teşebbüslerde bulunmuyorlar. Ateşkesin icra edilmesinde oldukça hoşgörülü davranan bir hükümet, yarın barış masasında haklarımızı ne dereceye kadar koruyabilir, savunma neticesinde bir millet ölse bile, namusu ile şerefi ile ölür" sözlerini de içine alan bir konuşma yapmıştır ki, bu

¹⁷⁰ Belen, a.g.e., s. 24.

¹⁷¹ Aybars, a.g.e., s. 111.

¹⁷² Selek, a.g.e., s. 175.

¹⁷³ Belen, a.g.e., s. 24-27.

konuşmalar Türk ihtilalinin başlangıcı sayılabilir. Gerçekte itilaf Devletleri “işgal” sözünü hiç kullanmamış, getirebildikleri askerî kuvvetlerle, İstanbul’u fiili olarak işgal etmişler ve işgal sahalarını gittikçe, ülke topraklarının gerekli gördükleri diğer sahalarına genişletmişlerdir¹⁷⁴.

İngiliz generali Mac Donald, beraberinde 100 süvari olduğu halde Halep’ten gelerek 1 Ocak 1919 tarihinde Ayıntap’ı işgal etmiştir. Ve 3 Ocak’ta da Cerablus İngilizlerin eline geçmiştir. İngilizler güneyden Anadolu içlerine doğru ilerlemelerine devam ederek 22 Şubat’ta Maraş’ı, 27 Şubat’ta Birecik’i, 16 Mart’ta Harapnaz ve Telebyaz İstasyonlarını, 24 Mart’ta da Urfa’yı işgal etmişlerdir¹⁷⁵.

Kars, Ardahan ve Batum’un Brest-Litovsk Antlaşması’na göre Osmanlı Devleti’nde kalması gerekmekteydi. Oysa Rusya 20 Eylül 1918’de bu antlaşmayı tanımadığını ileri sürmüş, İtilaf Devletleri de 11 Kasım’da Almanya’ya bu antlaşmanın hükümsüz olduğunu kabul ettirmişlerdir. Esasen Mondros Ateşkesi’nden yaklaşık on gün sonra İtilaf Devletleri Kars, Ardahan ve Batum’un tahliye edilmesini istemişlerdir¹⁷⁶. Ardından İngilizler, 7 Aralık 1918’de Liverpool adlı bir kruvazörü göndererek liman dâhil Batum’u askeri açıdan kontrol etmeye başlamışlardır. 24 Aralık’tan itibaren de Batum tamamen İngilizlerin işgaline girmiştir¹⁷⁷. İngilizler, Rusya’da meydana gelen Bolşevik İhtilali’ni mümkün olursa bastırmak ve orada normal rejimi iade etmek veya hiç olmazsa sınırlandırmak veya etkisiz hale getirmek ve bu konuda da Osmanlı Devleti’nin maddi ve manevi kuvvet ve imkânlarından faydalanmak istemektedir. Batum’un işgal edilme nedeni tam da buydu. İngilizler Batum’a yerleşir yerleşmez güney Rusya’da olduğu gibi Bolşevik aleyhtarı hareketleri teşkilatlandırmaya önem vermişlerdir. Hatta bu girişimlerin bir neticesi olmak üzere bir Rus komutanının Batum’daki İngiliz generaline kendileriyle birlikte çalışmak üzere bir Rus ordusu teşkilini teklif eylediği ve bu teklifin kabul edildiği görülmektedir¹⁷⁸.

Batum’da İngilizlerin yaptıkları ilk iş Osmanlı bayraklarını indirerek İngiliz bayraklarını göndere çekmek olmuştur. Batum’da bulunan ve tahliye olmayı bekleyen Osmanlı subay ve erleri, İngiliz subay ve erlerinin hakaretlerine maruz

¹⁷⁴ *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, s. 185.

¹⁷⁵ Budak, a.g.e., s. 17.

¹⁷⁶ Özkaya, a.g.m., s. 30.

¹⁷⁷ Budak, a.g.e., s. 19.

¹⁷⁸ Gökbilgin, a.g.e., C. I, s. 34-35.

kalmışlardır¹⁷⁹. 7 Ocak 1919'da İngiliz Generali Walker ile Kars İstasyonunda buluşan Dokuzuncu Ordu Komutanı Yakup Şevket Paşa, 12 Ocak'ta Kars'ın, 25 Ocak'ta da üç sancağın tamamen boşaltılmış olacağını söylemiş ama çetin kış şartları boşaltmayı geciktirmiştir¹⁸⁰. Batum, Ocak 1919 sonunda Osmanlı askerlerince boşaltılmıştır¹⁸¹. Türk ordusu Kars ve Ardahan yöresindeki top, silah, cephane ve yiyecek maddelerinden önemli bir kısmını geri götürmek başarısını elde etmiştir. Bütün bunların sonunda Kars da 13 Nisan 1919'da işgal edilmiştir¹⁸².

Yine İngilizler, Konya İstasyonu'nu 22 Ocak 1919'da işgal etmişler, ayrıca 9 Mart'ta Samsun'a da bir müfreze çıkarmışlar ve birkaç gün sonra Merzifon'a bir kıta göndermişlerdir. İngilizler, Fransızlarla müşterek olarak da 1 Şubat 1919 tarihinde Turgutlu-Aydın demiryolunu işgal etmişlerdir¹⁸³.

İngilizler, Osmanlı kuvvetlerinin 26 Aralık 1918 öğleden önce Adana Bölgesi'nden çekilmesini, Osmanlı 2. Ordu Komutanlığı'ndan istemişlerdir. 2. Ordu Komutanı Nihat Paşa, İngilizlerin isteğini ateşkese aykırı bularak karşı çıkmış ve silahla direnme emri vermişse de Osmanlı Harbiye Nazırı Cevat Paşa'nın uygun bulmaması üzerine kararından vazgeçmek zorunda kalmıştır. Sonunda birçok güçlüğe rağmen 2. Ordu'ya bağlı birlikler, 26 Aralık 1918 tarihine kadar Adana vilayetini Pozantı'nın batısına geçecek şekilde boşaltmışlardır¹⁸⁴.

İngilizlerin Musul, Maraş, Adana, Gaziantep, Kilis ve Urfa'yı işgal etmeleri Fransızların itirazlarını mucip olmuştur. Petersburg'da imzaladıkları Sykes-Picot gizli paylaşım antlaşmasına göre Musul vilayetiyle Urfa, Maraş ve Antep bölgeleri Fransızlara bırakılmıştır. İngiltere bu antlaşmaya rağmen Mondros'tan hemen sonra Fransa'ya karşı bir pazarlık konusu olarak ellerinde bulundurmak amacıyla petrol sahası Musul vilayetiyle birlikte Kilis, Urfa, Maraş ve Antep'i de işgal etmiştir¹⁸⁵.

Fransızlar, 11 Aralık 1918'de Dörttyol'u, 17 Aralık'ta Mersin'i, 26 Aralık'ta Pozantı'ya kadar Adana vilayetini, 3 Şubat 1919 tarihinde Çiftahan'ı, 16 Nisan'da Afyonkarahisar İstasyonunu; İtalyanlar 28 Mart 1919 tarihinde Antalya'yı, 4 Mayıs'ta Kuşadası'nı, 11 Mayıs'ta Fethiye, Bodrum ve Marmaris'i işgal etmişlerdir. Ayrıca İtalyanlar 2 Nisan'da Konya'ya bir tabur, 14 Mayıs'ta da Akşehir'e bir

¹⁷⁹ Budak, a.g.e., s. 19.

¹⁸⁰ Özkaya, a.g.m., s. 31.

¹⁸¹ Budak, a.g.e., s. 19.

¹⁸² Özkaya, a.g.m., s. 31.

¹⁸³ Selek, a.g.e., s. 195.

¹⁸⁴ Budak, a.g.e., s. 18.

¹⁸⁵ Tolon, a.g.e., s. 104.

müfreze yerleştirmişlerdir. Yunanlılar ise 9 Ocak 1919 tarihinde Uzunköprü-Hadımköy demiryolunu işgal etmişlerdir¹⁸⁶.

İtalyan işgali, Anadolu'nun taksimi anlaşmalarından 1915 Londra Antlaşması'yla İtalya'ya verilen Antalya'nın 28 Mart 1919 tarihinde işgal edilmesiyle başlamıştır. Bu tarihte 300'den fazla İtalyan askeri şehri işgale başlamış ve Antalya'da ordugâh kurarak silah ve mühimmat depolarını kendi denetimlerine almışlardır. Antalya'dan Marmaris'e kadar tüm güney sahillerini işgal edeceklerini belirtmişlerdir. İtalya, 24-25 Nisan gecesi Albay Guiseppe di Bisogno'nun komuta ettiği kuvvetlerle Konya'yı, 11 Mayıs'ta da Menteşe sahillerini, Bodrum-Marmaris bölgesinden başlayarak işgal etmiştir. 17 Mayıs'ta Fethiye, İtalyan işgaline uğramıştır. 7 Mayıs'ta Regina Elena kruvazörü Kuşadası Limanı'na gelmiş ve bu kruvazörden karaya çıkan İtalyan deniz piyadeleri 14 Mayıs'ta Kuşadası ve Selçuk ilçelerini işgal etmiştir¹⁸⁷.

İtilaf kuvvetleri Trakya'da da işgal hareketleri içindeydi. 6 Kasım 1918'de Bulgaristan'daki Fransız kuvvetlerinden bir birlik Meriç Nehri'ni geçerek Uzunköprü'ye gelmiştir. 7 Kasım'da Fransız subaylar, birkaç gün sonra gelecek olan 122. Fransız Tümenine bağlı 3 Fransız bölüğü için 70 oda, 3 ton sebze, 5 ton yakacak hazırlanmasını mahalli Osmanlı askeri yöneticilerinden istemişlerdir. Ardından 10 Kasım'da 122. Fransız Tümenine bağlı 45. Piyade Alayından 100 kişilik bir müfreze, arkasından da alayın büyük kısmı Uzunköprü'ye gelmiştir. Fransızların 9 Kasım'dan itibaren Uzunköprü-Sirkeci demiryolunu, işletmesiyle birlikte ele geçirmelerinden sonra 45. Alay, Uzunköprü'de fazla kalmayarak demiryolu ile 16 Kasım'da Bakırköy'e ulaşmış ve Reşadiye Kışlası'na yerleşmiştir¹⁸⁸.

İzmir'e İtilaf savaş harp gemilerinin gelişinde, Rumlar Yunan bayrakları ile gösteri yapmışlardır. Fakat İzmir'de İtalya ile Yunanistan arasında rekabet başlamıştır. İzmir'de İtilaf Devletleri bir Abluka ve Seyrüsefer Komutanlığı kurmuşlardır. Bununla birlikte muhabere ve ulaştırma vasıtalarına da el konulmuştur. İtalyanlar Batı Anadolu'yu ele geçirmek için kendilerini Yunanlılardan daha ehvenişer göstermeye çalışmıştır. Osmanlı makamları ile işbirliği yapmaya, Türkleri itilaf devletleri ile Yunanlılara karşı kullanmaya çalışmışlardır. Yunan siyasi temsilcisi, Rum unsurunun, basınının idaresini eline almıştır. Yunanistan'dan savaş

¹⁸⁶ Selek, a.g.e., s. 195.

¹⁸⁷ Tolon, a.g.e., s. 108-109; Fahrettin Altay Paşa anılarında İtalyanların Antalya'yı işgal tarihini 28 Haziran 1919 şeklinde ifade etmiştir. Altay, a.g.e., s. 179.

¹⁸⁸ Budak, a.g.e., s. 20.

gemileri ile askeri eşya ve malzeme, teşkilat kurmak üzere de eleman getirilmiştir. Küçük Asya Cemiyeti adında gizli bir kurum kurularak İzmir vilayetini Yunanlılara katmak için ihtilal çıkarmak istenmiştir. İzmir bölgesindeki Yunan faaliyetlerinin maksadı asayiş bozmak ve mütareke gereğince bölgenin işgalini sağlamaktır. Bu faaliyetlere karşı İzmir’de 1 Aralık 1919 Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti kurularak (2-19 Mart 1919) bir kongre yapmıştır. Nurettin Paşanın valilikten alınması ve bazı üyelerin devamsızlığı yüzünden kongrenin etkisi olmamıştır. Osmanlı Hükümeti, İzmir’in Yunanlılara verileceği hakkındaki söylentileri Türkleri kaçırmak ve Hıristiyan çoğunluğunu sağlamak için yapılan propagandalar sanmıştır. Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa’nın İzmir’e bir Yunan çıkarmasının muhtemel olduğu hakkındaki raporu da, Hükümeti uyaramamıştır. Hükümet bunun İtalyan müdahalesi ile önleneceğini kabul etmekle beraber karşı tedbirler de almak istemiştir. Harbiye Nazırı da kuvvetin artırılması için itilaf mümessillerinin müsaadelerini almayı istemiştir. Bu yazışmalar olurken İzmir’e Yunanlılar çıkmıştır¹⁸⁹.

Paris Barış Konferansı’nın 1919 Nisan ayında yapılan toplantılarında Yunanistan’a Batı Anadolu bölgesi bırakılmış ve İzmir’in Yunanlılar tarafından işgali kararlaştırılmıştır. Nitekim 15 Mayıs’ta Amiral Calthorpe tarafından Aydın vilayetine tebliğ edilen notada Paris konferansı kararlarına ve ateşkesin 7. Maddesine istinaden İzmir istihkâmlarının işgal edileceği ve öğleden sonra verilen ikinci bir notada da yine ateşkes hükümlerine istinaden İzmir şehrinin Yunan askeri tarafından işgalinin İtilaf Devletleri’nce kabul edilmiş olduğu bildirilmiştir¹⁹⁰.

Bu doğrultuda bölge 15 Mayıs 1919 tarihinden itibaren Yunanistan tarafından işgal edilmeye başlanmıştır. Yunanistan Megalo İdea ülküsünü gerçekleştirmek amacıyla ilk olarak 15 Mayıs’ta İzmir’i işgal etmiştir. Bütün Batı Anadolu Bölgesi’ni hâkimiyeti altına almak amacıyla faaliyetlerine devam eden Yunan kuvvetleri 17 Mayıs’ta Urla ve Çeşme’yi, 20 Mayıs’ta Torbalı’yı, 21 Mayıs’ta Menemen’i, 25 Mayıs’ta da Manisa’yı işgal etmiş ve bu münasebetle yayınlanan beyannamede Manisa ve havalisindeki köy ve kasabaların yalnız askeri işgal altına alındığı, memur, jandarma ve polis vazifelerine devam edeceği, din ve mezhep farkı gözetmeksizin bütün ahalinin ırz, mal ve can emniyeti altında bulunduğu belirtilmiştir. Yunan ordusu daha sonra 28 Mayıs’ta Tire’yi, 29 Mayıs’ta Ayvalık’ı,

¹⁸⁹ Belen, a.g.e., s. 28-29.

¹⁹⁰ Gökbilgin, a.g.e., C. I, s. 86-87.

Turgutlu'yu, 1 Haziran'da Ödemiş'i, 4 Haziran'da Nazilli'yi, 5 Haziran'da Akhisar'ı, 12 Haziran'da Bergama'yı işgal etmiştir¹⁹¹.

İzmir olaylarını bu şekilde ifade ettikten sonra şimdi de Osmanlı ordusunun mütareke konusuna bakacak olursak:

Osmanlı Genelkurmayı mütareke devresi için 2 Ocak 1919 tarihinde General Wilson'a sunduğu bir yazı ile orduyu; 9 kolordu ve 20 tümen halinde yeniden teşkilatlandırmak kararında olduğunu açıkladı. Mütarekenamede; elde kalacak kolordu, tümen, alay, tabur ve batarya miktarlarından bahsolunmayarak, sadece ordu mevcudu kayıt altına alınmıştı. Mütarekenamenin bu boşluğundan yararlanmak yoluna giden Osmanlı Genelkurmayı, zayıf da olsa; ileride mevcutları artırmak imkanını mahfuz tutmak düşüncesiyle; mümkün olduğu kadar çok sayıda kolordu ve tümen kadrolarını elde tutmayı uygun bulmuştu. Bunda; harp tecrübesi görmüş kıymetli subaylar için kullanma yeri bulundurmak düşüncesinin etkisi de vardı¹⁹².

Bu kadroları da böylece ifade ettikten sonra Mondros Mütarekesi ile ilgili olarak bir sonuç mahiyetinde Osmanlı Devleti'nin tutumu ve Türk Milletinin davranışına değinmek yerinde olacaktır. Mondros Ateşkes Antlaşması'nın uygulama şekli İtilaf Devletleri'nin Türkiye'yi yok etme girişimlerini açıkça göstermekte idi. Bunlara karşı padişahın ve Osmanlı Hükümeti'nin boyun eğmesi ülkeyi çok karanlık bir sona doğru sürüklüyordu. İşgal edilen şehirlerde Türklere esir muamelesi yapılıyor, azınlıklar alabildiğine şımartılıyordu. İtilaf Devletleri'nin ve Yunanlıların silahlandırdıkları Rum çeteleri Karadeniz ve Ege Bölgesi'nde Türklere saldırmakta idiler. Ortaya bir savaş suçluları sorunu atılmıştı. Memleket dışına çıkan ve başlıca savaş suçlusu sayılan Enver, Cemal ve İsmail Hakkı Paşalar askerlikten tard, birer yıl hapis ve medenî hakları düşürülmekle cezalandırıldılar. Bu cezalar memlekette firar etmek suçundan verilmiştir. Bundan sonra muhalifler ve düşmanların da etkisi ile ittihatçı kıyımına gidecekler, harp suçluları, tehcir suçluları olarak onlardan hesap soracaklardır. İttihatçılık memlekette bir suç ve leke sayılacaktır. Geniş ölçüde tevkifler yapılarak, Divan-ı Harpler kurulmuştur. İçlerinde devlet adamları, komutanlar bulunan 62 kişi İngilizler tarafından Malta'ya sürülmüştür. Ordunun gerisinde ayaklanarak yenilgiye sebep olan Ermeniler suçlu idiler. Ancak hükümet bunu hiç dikkate almamıştır. 2 Aralık 1918 Damat Ferit Paşa, Ayan Meclisi'nde

¹⁹¹ Tolon, a.g.e., s. 110-111.

¹⁹² *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, s. 255-260.

Millî Meclisi'n feshedilmesini istemiştir. Padişah da 21 Aralık 1918'de meclisi feshetti. Şeyhülislam da I. Dünya Savaşı'nın başında verilen cihat fetvalarını yeni bir fetva ile kaldırmıştır. Balkan Savaşı felaketlerine sebep oldukları için dağıtılan Hürriyet ve İtilaf Partisi yeniden kurulmuştur. Bu parti memlekette İttihatçılara karşı bir intikam devri açmıştır. İngilizler de savaş suçlusu saydıkları ittihatçıların ortadan kaldırılmasını istemişlerdir. Hürriyet ve İtilaf Partisi, milliyetçiliğe ve batılılaşmaya karşı ve Osmanlılığa bağlı idi. Milliyetçi olan İttihat ve Terakki Partisini yıkmak için istiklal isteyen unsurlarla birleşmiş, Balkan Savaşı'ndan önce Arnavutluk ayaklanmasını desteklemiştir. I. Dünya Savaşı'ndan sonra tekrar kurulan partinin zihniyetinde bir değişiklik olmamıştır. Diğer yandan da Rumlar ve Ermeniler devleti yıkmak için bütün güçleri ile örgütlenmekte idiler¹⁹³.

Bütün bu gelişmeler olup bitenlerin sadece sıradan bir askeri işgal olmadığını, İstanbul ile de sınırlı kalmayan Osmanlı Devleti'nin siyasi ve askeri varlığına kastedilmek istendiğinin açık göstergeleriydi¹⁹⁴.

Bütün bu olaylar sonucunda millet uyanmaya başladı. Kurtuluş çaresi arayanlar cemiyetler kurmaya başladılar. Bu suretle Millî Mücadelenin de tohumları atılmaya başlanıyordu.

---

¹⁹³ Belen, a.g.e., s. 38-41.

¹⁹⁴ Budak, a.g.e., s. 23.

İKİNCİ BÖLÜM

ÇUKUROVA'DA FRANSIZ İŞGAL YÖNETİMİ

2.1. Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı ve Çukurova

Suriye Cephesi gerçekten önem arz eden bir bölgedir. Çünkü İngiltere'nin Türkiye'ye yönlendirdiği en büyük askeri kuvveti bu cephede bulunmuştur. Çukurova ve bütün Anadolu'yu güneyden tehdit eden en ideal giriş kapısı bu cephe'dir¹⁹⁵.

Suriye Cephesi'nde Osmanlı kuvvetlerinin yenilgiye uğrayarak sürekli geri çekilmeleri karşısında büyük kumandanlar toplanarak durumu müzakere etmişler sonuçta Almanlarla da anlaşarak Halep'te Mustafa Kemal Paşa komutasında yeniden teşkil edilecek 7. Ordu ile Halil (Kut) Paşa komutasındaki 6. Ordu'dan ve Almanya'dan gelecek kuvvetlerden mürekkep Yıldırım Orduları Grubu oluşturulmuştur. Alman eski Genelkurmay Başkanı Mareşal Von Falkenhayn da bu grubun komutanlığına tayin edilmiş¹⁹⁶ ve bu amaçla 7 Mayıs 1917'de İstanbul'a gelmiştir¹⁹⁷. Mustafa Kemal Paşa da 7 Temmuz 1917'de Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığı'na bağlı olarak Halep'te oluşturulması kararlaştırılan 7. Ordu Komutanlığı'na atanmıştır¹⁹⁸.

---

¹⁹⁵ Selek, a.g.e., s. 176.

¹⁹⁶ Altay, a.g.e., s. 130; Liman Von Sanders, Bağdat'ın kaybedilmesinden sonra Yıldırım Ordular Grubu'nun kurulduğunu ifade etmiştir. Liman Von Sanders, *Türkiye'de Beş Sene*, Çeviren: Osmanlı Genelkurmayı Askeri Tarih Encümeni Tercüme Heyeti, Yayına Hazırlayan: Muzaffer Albayrak, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2006, s. 211; Bağdat, İngiliz Tümgeneral Stanley Maude tarafından 11 Mart 1917 tarihinde ele geçirilmiştir. David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı? 1914-1922*, Çeviren: Mehmet Harmancı, Epsilon Yayınları, İstanbul, 2013, s. 263.

¹⁹⁷ Sanders, a.g.e., s. 212.

¹⁹⁸ Özkaya, Saray, Balcıoğlu, Eraslan, a.g.e., s. 119.

Arap ayaklanması ve İngilizlerin kuvvetlerini artırmaları yüzünden Filistin'deki durum daha ciddi bir tehlike halini almıştır. Bu gelişme karşısında 7. Ordu'nun Filistin'de kullanılmasına karar verilmiştir. Filistin Cephesi'ndeki harekâtı da Yıldırım Ordular Grubu yönetecektir¹⁹⁹. Fakat 31 Ekim 1917'de İngiliz Generali Sir Edmund Allenby, 80.000 piyade ve 12.000 süvari ile taarruza geçmiştir. Karşısında sadece 35.000 askerden oluşan Osmanlı 7. ve 8. Orduları bulunmaktaydı²⁰⁰. Allenby'nin aldığı talimat Filistin'i istila ve işgal ederek Noel'den önce Kudüs'ü ele geçirmektir²⁰¹. Bu hücum sonunda Kasım başında Gazze'ye giren İngilizler süratle ilerlemelerine devam etmişlerdir²⁰². İngilizlerin hücumları 8. Ordu'ya karşı daha ziyade süratle ilerlemiştir. Kasım ortasında İngilizler Yafa'yı almışken 7. Ordu henüz Kudüs'te ve kuzeyinde bulunmaktaydı. 3. Kolordu Kudüs'ün kuzeyinde Elbire Ramallah mıntikasında bulunmaktaydı. Komutanı da İsmet (İnönü) Bey'di. Bu ordunun sol tarafında 20. Kolordu Kudüs'ü savunmaktaydı. İngilizler Yafa'dan sonra Kudüs'te 20. Kolordu'ya doğrudan doğruya taarruz ettikleri gibi Ramallah'ta 3. Kolordu'ya da aynı zamanda hücum etmişlerdir. Cephe komutanı mukaddes şehir içinde savaşmayı arzu etmediği için Kudüs, Aralık ayının ilk haftasında Türk kuvvetleri tarafından tahliye edilmiştir²⁰³.

Kudüs'ün düşmesi üzerine Türk kuvvetlerinin emir ve kumandasında değişiklik olmuştur. 25 Şubat 1918 tarihinde Yıldırım Ordular Grubu Komutanı Falkenhayn, Almanya'ya çağırılmıştır. Yerine Liman Von Sanders atanmıştır²⁰⁴. Ali Fuat (Erden) Paşa'nın dediği gibi mukaddes şehir Kudüs, üç kişiyi de kendisiyle beraber düşürmüştür. Bunlar 8. Ordu komutanı General Von Kress, Başkomutanlık Vekâleti Kurmay Başkanı General Bronsart ve Yıldırım Orduları Grubu Komutanı Falkenhayn'dır²⁰⁵. Ardından Türk kuvvetleri yeniden teşkilatlandırılarak 4., 7. ve 8. Ordular Yıldırım Grubu'na bağlanmıştır. 2. ve 6. Ordular da Genel Karargâha bağlanmıştır²⁰⁶. Bu doğrultuda 1918 yılı başlarında Yıldırım Ordular Grubu on piyade, bir süvari tümeninden oluşan ve 28.000 kişiyi bulan kuvvetiyle yaklaşık 100

¹⁹⁹ Taşkiran, a.g.e., s. 38.

²⁰⁰ Westwell, a.g.e., s. 194.

²⁰¹ Fromkin, a.g.e., s. 265.

²⁰² Armaoğlu, a.g.e., s. 128.

²⁰³ İnönü, a.g.e., s. 123.

²⁰⁴ İzzeddin Çalışlar, *On Yıllık Savaş Orgeneral İzzettin Çalışlar'ın Not Defterlerinden Balkan, Birinci Dünya ve İstiklal Savaşları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s. 386.

²⁰⁵ İnönü, a.g.e., s. 123-124.

²⁰⁶ Çalışlar, a.g.e., s. 386.

km'lik bir cepheyi savunmaya çalışmaktaydı. Yafa ile Lut Gölü arasındaki bir mevzide tertiplenmiştir²⁰⁷.

General Allenby de 1917 Noeli ile 1918 yazı arasında Türk kuvvetlerine karşı seferlerini sürdürebilmek için gerekli temelleri hazırlamıştır. Ocak ve Şubat aylarında Kudüs demiryolunu kıyıya kadar uzatarak ordusunu bozuk yollardan ve yük hayvanlarından kurtarmıştır. Bir yandan da Türk kuvvetlerine baskınlar düzenleyerek dengelerini bozmaya çalışmış ve aynı zamanda gelecekteki sefer için acemi Hintli birliklerini eğitmiştir²⁰⁸. Mart ayının ilk haftasında İngilizler, genel bir taarruza geçmişlerdir. Üç gün süren meydan savaşı kanlı ve zayıflatıcı olmuş, sonuçta İngiliz hücumu kırılmış ve püskürtülmüştür. Savaş sırasında ele geçirilen belgelerden İngilizlerin Nablus'u işgal etmek hedefiyle harekete geçecekleri anlaşılmıştır. Bu arada Liman Von Sanders, Yıldırım Orduları Grubu'nun başına geçmek için yola çıkmışken Filistin Cephesi'ni kuzeyden güneye iki esaslı kısma ayırmış olan Şeria Nehri'nin batısında iki ordunun kalmasını uygun görmüş ve nehrin doğusunda zamanla yeni bir ordu oluşturulmuştur. Mevcut durumda Şeria Nehri'nin batısında bir orduyla doğusunda da başka bir orduyla savunma düşünülmüştü²⁰⁹.

Türk kuvvetlerinde bunlar yaşanırken Filistin Cephesi'nde İngilizler Nisan 1918'de Amman'ı işgal etmek için hücumla geçmişlerse de hiçbir şey yapamamışlardır²¹⁰. General Edmund Allenby'nin bundan sonraki hedefi ise Şam olmuştur. Şam'ın ele geçirilmesi İngilizlerin Arapça konuşulan Osmanlı topraklarını işgal etmeyi görünüşte tamamlamakla kalmayıp Britanya'ya Suriye vahalarını ele geçirerek zaferlerini mühürleyen eski dünya fatihlerinin geçerli ardılları sayılma hakkını kazandıracaktır. Nitekim Allenby, 1918 yazı sona ererken Suriye'ye doğru ilerleme emri vermiştir. Liman Von Sanders'in kendisinin güney Filistin'de uyguladığı stratejiyi tekrarlayacağı beklentisi içinde olduğunu tahmin etmiştir. Kudüs seferinde Allenby, kıyıda hamle yapmış gibi davranmış ama saldırısını içerden yapmıştı. Kuzey Filistin'e saldırırken bunun tam tersini yapmıştır. İçerden saldırıcağı gibi davranırken ana saldırı hattını kıyıda başlatmıştır²¹¹. Aslında Allenby'nin planı ilk olarak piyade askerleriyle Türk cephesini yarmak ardından da 3 Türk ordusunun teçhizatını temin ettikleri üç noktaya arkadan süvarilerle taarruz

²⁰⁷ Taşkiran, a.g.e., s. 39.

²⁰⁸ Fromkin, a.g.e., s. 270.

²⁰⁹ İnönü, a.g.e., s. 125.

²¹⁰ Armaoğlu, a.g.e., s. 142.

²¹¹ Fromkin, a.g.e., s. 270, 283.

etmektir. Bu plan hızlı ve eksiksiz uygulandığı takdirde Allenby, Türk kuvvetlerini tamamen yok etmeyi düşünmüştür. Bu doğrultuda ilk huruç harekâtının sahil kıyısındaki Sekizinci Ordu üzerine düzenlenmesi hedeflenmiştir. Ancak İngiliz kuvvetleri içerideki Yedinci Ordu'ya taarruz edecekmiş gibi görünerek Türkleri kandırmak ve gafil avlamak niyetini taşımıştır²¹². Öyle ki Liman Von Sanders bir kez daha aldanmış, kuvvetlerini doğu Filistin'de toplamış ve saldırı başladığında orduları gafil avlanmıştır²¹³.

Allenby'nin aldatma manevrası oldukça planlı ve ayrıntılı bir şekilde hazırlanmıştır. Bu doğrultuda İngiliz askerleri Kudüs'te ele geçirdikleri bir oteli görünüşte askerî bir karargâh haline getirmişlerdir. Yine Şeria Nehri'nde köprüler yapmış, vadide yeni kamplar kurmuşlardır. Hatta çuvaldan yapılmış 15.000 tane at mankeni hazırlamışlardır. Bu at mankenlerinin gerçek olduğu düşüncesini pekiştirmek için de katırların çektiği kızaklarla yerden toz kaldırmışlardır. Bunu yaparak sözde atların nehirden su içmeye gittiği izlenimini vermek istemişlerdir. Bu arada hücum sırasında kullanılacak temel askeri birlikler gece vakti yaya olarak tepelerden sahildeki ovalara doğru inmiştir. Çadır kurmayıp zeytinliklerde ve portakal bahçelerinde gizlenerek yerli halka bile fark ettirmeden mevcutlarını sayı bakımında ikiye katlamışlardır. Söz konusu aldatma hakikaten başarıyla sonuçlanmıştır. Çünkü Türk kuvvetleri hücumdan bir gün öncesine kadar İngiliz askerlerinin sahildeki yığınağından habersiz, kuvvetlerini Şeria Vadisi'nde bekledikleri saldırıya karşı yığılmışlardır²¹⁴.

Temmuz 1918'de 7. Ordu'nun başına yeniden getirilmiş olan²¹⁵ Mustafa Kemal Paşa, Ağustos ayında hastalıkla ayrılan Fevzi Paşa'nın yerine gelerek komutayı üstlenmiştir. O, yakın bir zamanda Alman Batı Cephesi'ne yapmış olduğu bir seyahatten yeni dönmüştür. Cepheyi süratle teftiş ederek gerekli gördüğü emirleri vermiştir. Özellikle orduların kuvvetleri, ihtiyaç ve ikmal durumları dikkatini çekmiştir. Fakat orduların ikmali ve onlara yeni bir vaziyet vermek hiçbir ordu komutanının gücü ve imkânı dâhilinde bulunmamaktaydı²¹⁶. Mustafa Kemal Paşa bu dönemde Şeria Vadisi'nin komutanıdır. Bu sırada İngiliz ordusundan kaçan bir Hintli

²¹² Lord Kinross, *Atatürk Bir Milleti Yeniden Doğuşu*, Çeviren: Necdet Sander, Altın Kitaplar Yayınları, İstanbul, 2006, s. 151.

²¹³ Fromkin, a.g.e., s. 283.

²¹⁴ Kinross, a.g.e., s. 151.

²¹⁵ Doğan Avcıoğlu, *Milli Kurtuluş Tarihi 1838'den 1995'e*, C. 3, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1974, s. 966.

²¹⁶ İnönü, a.g.e., s. 129.

gerçek saldırı yönünü, tarihi ve saatini Türklere bildirmiş ama buna Mustafa Kemal Paşa'dan başka kulak asan olmamıştır. Mustafa Kemal Paşa, raporu alır almaz nüksetmiş olan böbrek sancısı yüzünden hasta yattığı yataktan fırlamıştır. Düşmanın 19 Eylül sabahı saldırıya geçeceği tahminine dayanan bir emir yazdırmıştır. Saldırının yönü konusunda da aldanmamak için komutası altındaki bütün birliklerin alacakları önlemleri ayrıntılarıyla saymıştır. Emrin bir kopyasını da bilgi edinsin diye Liman Von Sanders'e göndermiştir. 18 Eylül akşamı da gerekli önlemleri almış olduklarından emin olmak için emrindeki iki kolorduya komuta eden arkadaşları İsmet (İnönü) ve Ali Fuat (Cebesoy) Paşalarla telefonlaşmıştır. Daha telefonu henüz kapatmıştır ki İngiliz topçu bombardımanının ilk gümbürtüsünü duymuştur. İngilizler ellerindeki bütün toplarla on beş dakika süren ani ve çok şiddetli bir bombardımana girişmişlerdir. Bunun arkasından da dakikada yüz metre kadar hızla ilerleyen bir baraj ateşi açmışlardır²¹⁷.

Bu doğrultuda İngilizler 19 Eylül 1918'de büyük kuvvetlerle üç grup halinde taarruza geçmişler ve cepheyi yararak Nasıra'daki Yıldırım Ordular Grubu Karargâhı'na kadar girmiştir²¹⁸. Asıl darbenin kaçan Hintlinin söylediği gibi sağ kanada yöneltildiği hemen belli olmuştur. Gerçek darbeyi 8. Ordu yemiştir. Çok geçmeden darmadağın halde kuzeye, Medigo Ovası'na doğru çekilmeye başlamışlardır. Ordunun sağ kanadı dağılmış veya esir düşmüştür. Mustafa Kemal Paşa geri kalan kuvvetini bir araya toplamış ve sağ kanattaki yenilginin yayılmasını önlemek için dayanabildiği kadar dayanmıştır. Çünkü İngiliz birliklerinin Şeria Nehri'nin doğusuna geçmesini önlemenin şart olduğunu görmüştür. Sağ ve sol kanadındaki ordu kalıntılarıyla bağlantısını mümkün olduğu kadar kesmemeye çalışarak Şeria yönünde çekilme emri vermiştir. Mustafa Kemal Paşa bir haftanın sonunda askerini düşmanın çemberinden kurtarıp Şeria Nehri'nin karşı kıyısına geçirmiştir. Kolordusuyla geriyi tutan İsmet (İnönü) Bey, hücumların şimdi güneyden değil de kuzeyden gelmeye başladığını fark etmiştir. İngilizler kolordunun Şeria'yı geçmesini önlemek için süratle güneye sarkmaktaydılar. Şeria Vadisi daha şimdiden Yıldırım Orduları'nın dağınık ordu kalıntılarıyla dolmuştur. 4. Ordu çorak çöl yollarından Şam'a doğru çekilmeye başlamıştır. Bu arada Mustafa Kemal Paşa 7. Ordu'ya Şam'ın güneyinde Kisve'de toplanma emri vermiştir²¹⁹.

²¹⁷ Kinross, a.g.e., s. 152.

²¹⁸ Taşkiran, a.g.e., s. 39.

²¹⁹ Kinross, a.g.e., s. 152-153.

19 Eylül İngiliz taarruzu karşısında Osmanlı kuvvetleri üç ordu halinde bulunmaktaydı. İlk gün öğleye kadar Akdeniz sahiline kadar dayanmış olan 8. Ordu saf harici kalmıştır. Cephenin ortasında bulunan 7. Ordu, dört gün hem kendi cephesindeki taarruzları püskürtmeye hem kendi sağ kanadındaki yaranın devamlı olarak genişlemesine çare bulmaya mecbur olmuştur. Şeria Nehri doğusunda bulunan 4. Ordu ise meydan savaşı kesin olarak sonuçlanıncaya kadar büyük muharebeden hissesini almaya imkân bulamayarak seyirci kalmış ve uzun geri çekilmelerle Bedevilerin taarruzları arasında yıpranmıştır. Bütün ordulara komuta eden Yıldırım Karargâhı, Eylül ayının 19. ve 20. günleri savaşı idaresi üzerinde etkisini ve kavrayışını hemen tamamen kaybetmiştir. 20 Eylül sabahı ise Yıldırım Karargâhı olan Nasıra Kasabası İngiliz süvarisinin baskınına uğramıştır. İngiliz kuvvetleri ilk gün bütün sevk ve idare karargâhını esir etmek gibi bir teşebbüse girişmiştir. Bu durumdan Yıldırım Karargâhı metanetle ve tedbirle kendisini kurtarmıştır. Ancak bu durum ilk günden itibaren İngilizlerin yerli halk yardımı ile ne kadar hazırlıklı olduğunu da göstermiştir²²⁰.

Mustafa Kemal Paşa Kisve'deyken Liman Von Sanders'in bir emri gelmiştir. Bu emir, kuvvetlerini Dördüncü Ordu Kumandanı'na bırakıp Rayak'a gitmesini ve cephenin muhtelif kısımlarından kurtulan kuvvetleri bir araya getirip kumandası altına almasını bildirmekteydi. Liman Von Sanders esasen Şam'ı müdafaa etmeyi düşünmüş ancak askerlerin yorgunluğu ve düzensizliği, bağlantı kopukluğu ve İngiliz kuvvetlerinin beklenmedik hızlılığı karşısında düşüncesinden vazgeçmek zorunda kalmıştır. Gelinek noktada geriye çekilen kuvvetleri daha kuzeydeki Humus'ta yeniden bir araya getirmek, Barada Vadisi'nden Rayak Ovası'na uzanan bir müdafaa hattı oluşturmak ümidindeydi. Üstelik bu müdafaa hattı Beyrut'u dahi koruyabilirdi²²¹. Bu arada Osmanlı birlikleri geri çekilirken arkalarının da önemli yolları kontrol altına almış olan İngilizlerle sarıldığını görmüşlerdir. Allenby, 25 Eylül'de ordularına Şam'a doğru yürüme emri verdiğinde Osmanlı kuvvetlerinin geriye kalanı da dağılıp kaçmaya başlamıştır²²².

Mustafa Kemal Paşa artık ne cephede ne de birliklerde otorite adı verilen alt-üst ilişkisinin kalmadığını üzülenek fark etmiştir. Bu anda sahip olduğu yetkilerinin üzerine çıkarak tüm birliklerine kuzey istikametinde hareket emrini

²²⁰ İnönü, a.g.e., s. 130.

²²¹ Kinross, a.g.e., s. 154.

²²² Fromkin, a.g.e., s. 283-284.

vermiştir. Emri altındaki birlikler ise Şam'da İsmet (İnönü) ve Baalbek'te Ali Fuat (Cebesoy) Paşaların kumandasındaki birliklerdir. Artık bir daha geri dönülemez tarzda geniş ölçüde bir geri çekilmeye girişmiştir. İngilizler de Şam'ın kuzeyindeki yollardan ileri harekâta başladıklarına göre Rayak'ı elde tutmak olanaksızdır. Mustafa Kemal Paşa, Rayak şehri halkının açtığı ateşe rağmen tren istasyonunu ateşe vermiş, makine ve su tesislerini yok etmiştir. Bütün askerleri topladıktan sonra da Baalbek'e doğru yola çıkmıştır²²³.

Mustafa Kemal Paşa, Rayak'tayken söz konusu çekilme emrini nasıl verdiğini şöyle anlatmıştır: “O akşam bende şu görüş doğdu: Tüm cephelerde ve tüm birlikler üzerinde emir ve komuta kalmamıştır. Âdeta delice bir emir verdim. Bu emrin esaslı noktaları şunlardır: Şam'da bulunan bütün kuvvetler, benim orada bıraktığım İsmet Bey'in emri altında, Rayak bölgesindeki kuvvetler Ali Fuat Paşa'nın komutası altında kuzeye hareket edeceklerdir. Emrin bir kopyasını bütün kuvvetlerin komutanı olan Liman Von Sanders Paşa'ya bilgi için gönderdim. Bana karşı bir isyan olmuş: ‘Bu adam kimdir ve ne yapıyor?’ Ben zaten bunu bekliyordum. Yaptığım işin anlam ve iç yüzünü açıklayacağımdan güvenli olarak Rayak İstasyonu'nu yaktıktan sonra, ertesi gün yerli halkın ateşleri içinde Baalbek'e geldim. Baalbek'te beni bekleyen Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa'ya, kuzeye harekete dair olan emrin uygulanmasına devam olunmak gerektiğini tekrar belirterek trenle Liman Von Sanders'in bulunduğu Humus'a gittim. Çok içten bir dille Von Sanders'e verilmesi gereken kararların bundan ibaret olduğunu açıkladım. Sanders, çok iyi bir biçimde: ‘Karar budur. Fakat ben nihayet bir yabancıyım, bu kararı veremem, bunu ancak memleketin sahipleri verebilir’. O halde bu karar uygulanacaktır cevabını verdim²²⁴”. Von Sanders bu kararın, Suriye eyaletinin hemen hemen tümünü düşmana bırakmak anlamına geldiğini bilmekteydi²²⁵. Bu arada 30 Eylül'de Rayak'a giren İngiliz öncülerinin bir gün sonra Şam'a girmişlerdir. Artık Filistin ve Suriye'nin büyük bir bölümü kaybolmuştur²²⁶. Bu sıralarda Fransızlar ve İtalyanlar da Suriye'ye asker çıkarmışlardır²²⁷.

İngiliz kuvvetlerinin Şam'ı almasıyla Filistin ve hatta Suriye sorunları, Türkler için kesin olarak çözülmüş bulunmaktaydı. Şimdi Anadolu'nun güney

²²³ Kinross, a.g.e., s. 155.

²²⁴ Avcıoğlu, a.g.e., C. 3, s. 966.

²²⁵ Kinross, a.g.e., s. 155.

²²⁶ Karal, a.g.e., C. IX, s. 538.

²²⁷ Uçarol, a.g.e., s. 472.

sınırlarını çizmek ve orada tutunmaktan başka yapacak bir şey kalmamıştır²²⁸. Bu bağlamda Mustafa Kemal Paşa elinde kalan birliklerin tamamını 200 km daha kuzeydeki Halep'e yani Suriye'nin en uç noktasına gönderip orada toplamak suretiyle yeni bir karar alacaklardı. Böylece Allenby'nin tam manasıyla bir yıldırım harekâtı olan hücumu bir süreliğine duraklamıştır. İngiliz kuvvetleriyle arası bir hayli açılan Mustafa Kemal Paşa dağılmış bir haldeki askerlerini bir araya getirip Türk topraklarını müdafaa için hazırlığa girişecek kadar bir süre kazanabilmiştir. Zamanla iki yeni tümen oluşturulmuştur. Bunlardan birisi kuzey ve batıda İskenderun Limanı'na doğru inen dağ yollarını denetimi altında tutmak üzere Katina'da mevzi almıştır²²⁹.

General Allenby ise Şam'dan sonra kuvvetlerini bir yandan Hayfa'dan öte yandan da Şam'dan kuzeye doğru harekete geçirmiştir²³⁰. Gerileme harekâtı sırasında yakasını bırakmamış olan böbrek sancıları, Halep'e varışından az sonra Mustafa Kemal Paşa'yı yine yatağa düşürmüştür. Bu arada İngilizlerin zırhlı araçlardan kurulu bir ileri birliği Türk artçılarıyla küçük bir çarpışmadan sonra Halep'e yaklaşmış ve Türklere teslim olmaları için haber göndermiştir. Türk kuvvetleri teslim olmayı kabul etmemiştir ama Halep'i boşaltma zamanı da gelmiştir. Allenby'nin yaklaşan saldırılarından başka geriden İskenderun'a bir çıkarma tehlikesi de olunca aynı gece ordunun artçıları, harekete tam bir çekilme süsü vererek şehrin güneyini boşaltmışlardır. Aslında ana kuvvet şehrin kuzeybatı varoşlarına çekilmiştir²³¹. 25 Ekim'de Halep, İngiliz ve Arap kuvvetlerinin eline geçmiştir. Mustafa Kemal Paşa emrindeki 5 piyade tümeni ile İskenderun-Cerablus mevziinde İngiliz taarruzlarını durdurmaya çalışmıştır. Öyle ki bu hat Türk İstiklâl Harbi sırasında milli sınır olarak kabul edilmiştir²³². İngilizler Halep'in kuzeyine doğru ilerleyince Mustafa Kemal Paşa'nın kurmuş olduğu ulusal savunma hattında Türk kuvvetlerine çattılar ve durduruldular²³³.

Şeria Nehri'nin batısında Mustafa Kemal Paşa komutasında Yedinci, Cevat Paşa komutasında Sekizinci, Mersinli Cemal Paşa komutasında da Dördüncü Ordu bulunmaktaydı. Bu üç ordu Nasıra'daki Yıldırım Orduları Grup Komutanı Liman Von Sanders'in emrindeydi. 1918 yılı ortalarına gelindiğinde her üç ordunun

²²⁸ Karal, a.g.e., C. IX, s. 539.

²²⁹ Kinross, a.g.e., s. 156.

²³⁰ Karal, a.g.e., C. IX, s. 539.

²³¹ Kinross, a.g.e., s. 156-157.

²³² Taşkıran, a.g.e., s. 39.

²³³ Karal, a.g.e., C. IX, s. 539.

mevcudu 25.000 savaşçı dahi etmemekteydi. Karargâhıyla Halep'te bulunan 2. Ordu Suriye ve Adana vilayetlerini bir düşman çıkarmasına karşı korumaktaydı. Bu ordunun 15. Kolordusu Hınıs'ta, 12. Kolordusu da Adana'daydı²³⁴.

1 Ekim 1918'de Beyrut, İngilizler tarafından işgal edilmiştir. Rayak Cephesi'nde uzun süre direnmeye dayalı düşünce hem Türk birliklerinin durumundan hem de Şam'dan Katife üzerinden Humus'a giden yolların düşman tarafından kullanılabilir olması nedeniyle uygulanamaz bir duruma gelmiştir. Bu nedenle Liman Von Sanders, 1 Ekim öğleden sonra Cemal ve Mustafa Kemal Paşalara Humus'a doğru geri çekilmenin sürdürülmesini emretmiştir. Mustafa Kemal Paşa ayrıca geri çekilmeye devam eden ordudan güney ve güneydoğudan gelmekte olan sona kalanlar gelinceye kadar Rayak'taki kuvvetlerin kumandasını yürütmek ve daha sonra bu grubu da Humus'a getirmekle görevlendirilmiştir. Geri çekilme sırasında Trablusşam-Humus-Baalbek ve Humus-Katife yolları üzerinde güvenlik noktaları kurulmuştur. Liman Paşa, İngilizler Rayak grubunu takip etmediği için Baalbek'te bulunan Mustafa Kemal Paşa'ya 7. Ordu karargâhını toplayıp tren vasıtasıyla Halep'e hareket etmesini ve Halep'in güneyindeki mevkiilerde 7. Ordu'nun yeniden teşkiline başlamasını emretmiş ve bu nakliyat 3 Ekim akşamı başlamıştır. 5 Ekim'deki uçak raporlarına göre Şam'dan kuzeybatıya doğru sürülen düşman birliklerinin destek kuvvetlerle takviye edildiği ve ileri yürüyüş için yaklaşmakta oldukları anlaşılmıştır. Bu durumda Liman Paşa, 5 Ekim öğleden sonra karargâhıyla beraber trenle Halep'e hareket ederek 6 Ekim günü 02.00'da Halep'e ulaşmıştır. Aynı günün sabahı durum, 2. ve 7. Ordu komutanlarıyla ve büyük sivil memurlarla istişare edilmiştir. Şehirde güvenlik ve rahatın temin edilmesi ve Halep istasyonunda düzenin çok hızlı bir şekilde sağlanması gerekmektedir. Sahilde Arap harekâtının genişlemesi ve ordular grubunun geri ile irtibatının sağlanması kuvvetli bir ele ihtiyaç göstermekteydi. Bunun için 2. Ordu Komutanı Nihat Paşa, karargâhıyla Halep'ten Adana'ya gitme emrini almıştır. İskenderun Körfezi'ne veya Ayas Koyu'na olası bir düşman çıkarmasına karşı tertibat veya Mersin'e kadar Sahil Bölgesi'nde yaşanabilecek bir çıkarma hareketi için müdafaa tedbirleri Adana'dan daha iyi alınabilirdi.

11 Ekim akşamüzeri yaklaşık 4 bölük kuvvetinde ilk düşman süvarisi Humus'un 30 km güneyindeki Zera'ya kadar ilerlemiştir. O zaman 4. Ordu karargâhı

²³⁴Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, s. 16.

gece Humus'u terk ederek 12 Ekim'de Hama'ya ulaşmıştır. Bu arada Adana'nın batısındaki Yenice'de 2. Ordu emrine girmek üzere 146. Piyade Alayı da trenle Halep'ten nakil olunmuştur. Alman Asya Kolu da bu mıntıkada bulunmaktaydı. Hama'da 4. Ordu karargâhı lağv olunarak Halep'e doğru çekilen birlikler de Mustafa Kemal Paşa'nın emrine verilmiştir. Bu şartlar altında düşman süvarisi 14 Ekim öğle zamanı Humus'a girmiştir²³⁵.

Bu günlerde İskenderun Körfezi'nde düşman gemilerinin faaliyeti artmıştır. 14 Ekim'de iki torpido muhribi ve bir gözetleme gemisi körfeze girerek İskenderun'daki liman bataryalarına ateş etmiştir. Bu sırada gemilerden biri beyaz bayrak çekerek bir sandal indirmiş ve düşman subaylarını karaya çıkarmıştır. Buradaki Türk komutanıyla bir görüşme yaparak geri dönmüşler ve bunu takiben gemiler limanı terk etmiştir. Yıldırım Ordular Grubu bu görüşmeden haberi olur olmaz bu gibi hususları şiddetle yasaklamış ve Beylan Geçidi'nde bulunan 41. Türk Tümeni karargâhı hemen İskenderun'a nakledilmiştir. Ardından İskenderun'a giden büyük yolun Halep-İslahiye şosesinden ayrıldığı yer olan Katma'da 24. Tümen'in teşkiline başlanmıştır. İngiliz kuvvetleri bu sırada Humus'a oldukça yaklaşmış ve kısmen Hama'ya doğru ileri harekete başlamıştır. Bu sebeple Mustafa Kemal Paşa 17 Ekim'de Hama'yı tahliye ettirmiş ve geri birlikler Hama'nın yaklaşık 11 km kuzeyinde yer alan Komhane'ye çekilmiştir. Liman Paşa da Yıldırım Ordular Grubu karargâhının büyük bir kısmını Adana'ya ve Alman karargâhının büyük kısmını da Pozantı'ya naklettirmiştir.

19 Ekim'de İngiliz birlikleri Hama'ya girince Mustafa Kemal Paşa, emrindeki artçı kuvvetlerle beraber trenle Komhane'den yaklaşık 25 km daha kuzeydeki Hemedaniye İstasyonu'na kadar geriye çekilmiştir. 21 Ekim'de artçı birlikleri Hama-Halep yolunun yaklaşık ortasında Maaretünnuman Tepeleri'nde bulunmaktaydı. O gün birçok defa düşman Bedevileri ve zırhlı otomobilleri tarafından hücumla maruz kaldıktan sonra Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle Hanüssebil ve Ebveddehur istasyonuna çekilmişlerdir. Emniyet birlikleri 23 Ekim'de Hanüssebil'de bir kez daha birçok Bedevi ve zırhlı otomobil ve İngiliz süvarisi tarafından taarruza uğramış ve Halep'in cenubundaki esas hatta çekilmek zorunda kalmıştır. İskenderun Körfezi'nde İngiliz ve Fransız gemileri görünmüştür. 23 Ekim'de şafakla birlikte İskenderun güney batısında Arsuz önüne bir gemi gelerek

---

²³⁵ Sanders, a.g.e., s. 365-371.

sahile ateş açmış ve asker çıkarmaya teşebbüs etmişse de bu teşebbüsü 41. Tümen Emniyet Birliği tarafından sonuçsuz bırakılmış ve gemi tekrar uzaklaşmıştır. Bu arada Liman Paşa da yanında kalan birkaç subayla beraber 22 Ekim'de otomobille Halep'i terk etmiş ve 23 Ekim'de trenle Adana'ya doğru hareket etmiştir. 2. Ordu Komutanı Nihat Paşa ile istişare edildikten sonra da İskenderun'da bulunan 41. ve 47. Tümenler bu ordu emrine verilmiştir²³⁶. Mustafa Kemal Paşa komuta ettiği 7. Ordu'yu Nablus güneyinde bozgundan kurtararak ve öteki iki ordunun savaş artıklarını toplayarak Halep güneyi yöresine çekmiştir²³⁷.

25 Ekim'de Halep güneyinde ciddi muharebeler yapılmış, Türk birlikleri bu savaşlarda iyi sebat göstermişlerdir. Akşam Mustafa Kemal Paşa karargâhını şehrin dışında istasyonun yaklaşık 2 km kuzeyindeki bir tepeye nakletmiştir. Halep tahliye olunmuştur. Ali Fuat Paşa'nın kumanda ettiği ve geriden Bedeviler tarafından ciddi bir şekilde tehdit edilen 1. ve 11. Tümenler şehrin batısından ve yanından kuzeye doğru çekilmiştir. 20. Kolordu adını alan 1. ve 11. Tümenler, 26 Ekim sabahı Halep'in yaklaşık 8 km kuzeyinde El Hüseyiniye ve Höyük Tepeleri'nde mevzi almışlardır. Öğleden önce saat 10.45'e doğru piyade ile yaklaşık dört süvari alayı, zırhlı otomobiller himayesinde oldukları halde Halep-Katma yolunun iki tarafından 1. Tümen cephesine hücum etmek üzere ilerlemiştir. Bir saatlik savaştan sonra bu hücum da püskürtülmüştür. 7. Ordu karargâhını Katma'ya nakletmiştir. Takip eden günlerde 7. Ordu birçok defa saldırıya uğramış fakat hiç yenilmemiştir. Cephe, Marata'dan Babulit üzerinden Halilli'ye (24. Tümen), buradan şose ve demiryolunu geçerek Teyneb'den Tatmaraş üzerinden Ayn-ı Vakni'ye (20. Kolordu) ve buradan sonra Halep-Kilis yolundan Cibrin'in güneydoğusuna kadar uzanmaktaydı. Emniyet birlikleri Deyrulhacmel'den Ziyaret'e kadar ileri sürülmüştür. Ziyaret, Halep'in tam 25 km kuzeybatısındadır. Ordu son günlerdeki savaşlarda silahının şan ve şerefini yüceltmıştır²³⁸.

Şimdi de bulunan er kadrosuna ve teçhizata bakalım.

Osmanlı Genelkurmayının 29 Mayıs 1919 tarihli bir yazısında tümen ve kolordu bağlı birliklerine ait şu rakamlar belirtilmiş bulunuyordu: Bir tümende 2020 er, bir kolordu ve bağlı birlikleri için, 200'ü süvari eri, 200'ü istihkâm eri, 114'ü muhabere eri, 300'ü tüfeksiz topçu eri, 86'sı uçak bölüğü eri, 75'i hizmet bölüğü eri,

²³⁶ Sanders, a.g.e., s. 372-375.

²³⁷ Erikan, a.g.e., s. 18.

²³⁸ Sanders, a.g.e., s. 375-377.

290'ı sanayi eri ve 302'si ulaştırma eri olarak 1567 er kabul edilmiştir. Tümenlerde 1500 tüfek er üzerinde, 20 tümende 30.000 tüfek ve asker alma teşkilatı ve daireleri için ayrılan erlerde bulunan tüfek de bu yekûna katılırsa, ordunun tüfek mevcudu 40.878 tüfek sayısına yükselmiş olacaktır. Bir tümende 12 makineli tüfek hesabıyla 20 tümende 240 makineli tüfek olacaktır. Top mevcudu ise bir tümende 8 sahra veya dağ topu, 20 tümende 160 top, bir kolorduda 8 orta çaplı top, 9 kolorduda 72 top ve bütün orduda 24 büyük çaplı top olmak üzere, toplam 256 top idi. Üzerinde anlaşmaya varılamayan en önemli nokta, tümenlerin ellerinde bulunan 3210 tüfek ile mütareke kadrosu olan 1500 tüfek arasındaki farkı teşkil eden 1710 tüfeğin nerelerde ve ne şekilde alınacağı meselesi idi²³⁹.

Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandıktan sonra 30 Ekim 1918 akşamı Sadrazam Ahmet İzzet Paşa, Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı'nı yürüten Liman Von Sanders Paşa'ya gönderdiği emirle Alman kıtalarının ve Alman subay ve erlerinin derhal İstanbul'a sevk ve iadelerini, ayrıca grubun emir komutasını da o sırada 7. Ordu Komutanı olarak bulunan Mustafa Kemal Paşa'ya bırakmasını rica etmiştir²⁴⁰. Grup karargâhı Adana'daydı²⁴¹. Liman Paşa da 31 Ekim'de Adana'da Grup Komutanlığı'nı Mustafa Kemal Paşa'ya devretmiştir²⁴². Liman Von Sanders, son grup emrinde pek çok savaşta başarılarıyla kendini göstermiş olan Mustafa Kemal Paşa'ya komutayı bıraktığını, emri altındaki bütün asker, subay ve memurlara da teşekkürlerini belirterek görevinden ayrılmıştır. Bu grup emrinde şunlar yazılmıştır: "Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı'nın emir ve kumandasını bugünden itibaren mefahir ile mali pek çok savaşta temayüz etmiş bulunan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine tevdi ediyorum. Bu vesile ile emir ve kumandam altında hidemat-ı bergüzide ifa etmiş bulunan bilcümle erkân, ümera ve zabitan ile memurin ve efrada samimi kalbimden kopan şükranlarımı beyana müsaraat eylerim²⁴³". Mustafa Kemal Paşa, Grup karargâhı önce Adana Erkek Lisesi binasında²⁴⁴ sonra da Adana şehrinin batısında Hacı Seyit Efendi'nin yazlık sayfiyesi olan bağına kurmuştur²⁴⁵. Ardından 5 Kasım 1918 tarihinde Eski İstasyon'dan başlayarak Büyük Saat Kulesi'nde biten Ali Münif Caddesi üzerinde bulunan eski adıyla Muradiye

²³⁹ Erikan, a.g.e., s. 264-265.

²⁴⁰ *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, s. 55; Sanders, a.g.e., s. 377.

²⁴¹ Tansel, a.g.e., C. I, s. 37.

²⁴² Sanders, a.g.e., s. 377.

²⁴³ Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, s. 41.

²⁴⁴ Süleyman Hatipoğlu, *Türk-Fransız Mücadelesi (Orta Toros Geçitleri, 1915-1921)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2001, s. 30.

²⁴⁵ Arıkoğlu, a.g.e., s. 71.

sonraki adıyla Cumhuriyet Oteli'nin büyük salonunda Adanalılar tarafından şerefine bir akşam yemeği ziyafeti verilmiştir. Mustafa Kemal Paşa, çok kalabalık davetlinin katıldığı bu ziyafette yaptığı konuşmasında memleketin kurtulacağını, henüz umutların tükenmediğini, bu nedenle mücadeleye devam edeceğini, Türk milletinin ve ordusunun kendi vatanını ve bağımsızlığını müdafaa edebileceğini açıklamıştır²⁴⁶.

Mondros Ateşkes Antlaşması, o dönemdeki cephelere göre öncelikle İtilaf ordularıyla sıkı temas halinde ve kritik durumda olan Yıldırım Orduları Grubu ile 6. Ordu'yu ilgilendirmiştir. Ateşkes imzalandığı sırada Suriye Cephesi'ndeki Osmanlı ordularının durumuna bakıldığında Yıldırım Ordular Grubu ve 2. Ordu karargâhlarının Adana'da olduğu görülür. Bunların görevi İskenderun Körfezi'ne yapılması muhtemel bir çıkarmaya karşı koymaktır. Bunların dışında 12. Kolordu Karargâhı Adana'da, 23. Tümen Karargâhı Tarsus'ta, 15. Kolordu ve 44. Tümen Karargâhı Ceyhan'da, 41. Tümen Karargâhı İskenderun'da, 7. Ordu Karargâhı da Raco'da bulunmaktaydı. Bunların görevi de Antakya, Reyhanlı, Dercemal, Telrifat, Ahterim ve doğusu hattını İngilizlere karşı savunmaktır. Ayrıca 3. Kolordu Karargâhı Kışla'da, 24. Tümen Karargâhı Kefrşil'de, 43. Tümen Karargâhı Kelcebrin'de, 20. Kolordu Karargâhı Katma'da, 11. Tümen Karargâhı Şuvarga'da, 1. Tümen Karargâhı Kefrhaş'ta konuşlanmıştır. Bu sırada İngiliz birlikleri de Antakya'nın güneyinden itibaren doğuya doğru 7. Ordu birlikleriyle temas halindeydi²⁴⁷.

Mütarekenin imzalandığı tarihlerde Adana'da bulunan ve Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığı'na tayin edilmiş olan Mustafa Kemal Paşa, komutanlar içinde ateşkes antlaşmasına en sert tepki gösteren ve bu mütareke ile kayıtsız teslim olduğu gerçeğini gören komutan olmuştur. Mustafa Kemal Yıldırım Orduları Grup kumandanyken Suriye ve Filistin Cephelelerinde kimsenin durduramadığı İngiliz selini durdurmuş ve Halep'in aşağısında tutmuştur. Bu savunma hattının önemli bir özelliği vardır. O da Misak-ı Milli'deki Türkiye sınırır²⁴⁸.

Mustafa Kemal Paşa, Ateşkes Antlaşması'na rağmen pek umutsuz görünmemekteydi²⁴⁹. Mevcut durumu “Doğrudan doğruya emrim altında bulunan iki ordunun arzu ettiğim tarzda takviyesi halinde bütün felakete rağmen Türkün sesini

²⁴⁶ Hatipoğlu, a.g.e., s. 30.

²⁴⁷ *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, s. 63, 71; Suriye cephesinde yer alan Osmanlı ordularının genel durumu için bkz. Ek-2.

²⁴⁸ Falih Rıfki Atay, *Zeytin Dağı*, MEB Yayınları, Ankara, 2001, s. 109.

²⁴⁹ Tansel, a.g.e., C. I, s. 37.

işittirebileceği kanaatindeyim. Bu yolda işe başladım” sözleriyle dile getirmiştir²⁵⁰. Bu nedenle komutanlığı devir alır almaz komuta edeceği kuvvetleri yeniden işe yarar hale getirme çabasına girişmiştir²⁵¹.

Adana’da bulunduğu sırada da şehrin ileri gelen kimseleriyle yaptığı bir görüşmede ülkenin durumunu iyi görmediğini, Mondros Ateşkes Antlaşması şartlarına İtilaf Devletleri’nin uymayacaklarını, hatta çok daha ağır şartlar altında ülke halkını ve topraklarını ezeceklerini, bu yüzden büyük kayba uğranılacağını belirtmiştir. Şimdiden işgal kuvvetlerine karşı koymak ve hazırlık yapmak için aralarında bir teşkilat kurmalarını, uygun yerlerde siper kazmalarını, gerekli silah ve malzemenin tarafından temin edileceğini bir kurmay gözüyle, büyük bir milli bağımsızlık önderine uygun bir biçimde dile getirmiştir. Ne yazık ki o zamanın zihniyeti ve harp bıkkınlığı halkı mücadeleden bezdirmiş ve hareketsiz bir hale getirmiştir. Dolayısıyla hiç kimsede bu sözleri dinleyecek takat ve kuvvet kalmamıştır. Bu suretle Mustafa Kemal Paşa’nın ısrarı halk üzerinde gereken ilgiyi bulamamıştır²⁵².

Mustafa Kemal Paşa’nın düşünceleri ile Başkomutanlık Genelkurmay Karargâhı arasında farklılıkların olduğu dikkat çekmekteydi. Hatta bu sebeple aralarında bir takım yazışmalar gerçekleştirilmiştir²⁵³. Bu bağlamda Mustafa Kemal Paşa, Sadrazam Ahmet İzzet Paşa’ya gönderdiği bir telgrafla Mondros Ateşkes Antlaşması’nda muğlak ifadelerle yazılı olan ve Çukurova’yı ilgilendiren konuların açıklığa kavuşturulmasını istemiştir. Bu doğrultuda 3 Kasım 1918’de yazdığı telgrafta şunları sormuştur: “Toros Tünelleri denilen tüneller, en son açılan iki tüneldir. İşgal edilecek yalnız bunlar mıdır? İşgalden amaç sadece hattın işletilmesi midir? Yoksa koruma düzeni alınmasından mı ibaret kalacaktır? Toros Tünelleri’ni işgal edecek kuvvetin sayısı nedir? Bu kuvvetler nereden gelecektir? Tamamen ayrı bir grup teşkil eden Amanos Tünelleri de bu doğrultuda mı değerlendirilecektir?” Mustafa Kemal Paşa bu hususları sormakta hiç kuşkusuz haklıydı. Bütün Adana vilayetini işgal etmeyen bir yabancı kuvvetin ferdi olarak Toros Tünellerini işgale kalkması çok garip olurdu. Bu maddeyi ateşkes antlaşmasına koyan herhalde böyle bir işgalin ancak bütün Adana vilayetinin işgalinden sonra mümkün olabileceğini gayet iyi bilmekteydi. Mustafa Kemal Paşa da bunu böyle değerlendirdiği içindir ki

²⁵⁰ *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, s. 63.

²⁵¹ Tansel, a.g.e., C. I, s. 37.

²⁵² Arıkoğlu, a.g.e., s. 71.

²⁵³ Tansel, a.g.e., C. I, s. 38.

hükümet ve sorumluları bu konuda uyarmaya ve düşünmeye sevk etmek istemektedir²⁵⁴.

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın 16. Maddesinde Hicaz, Asir ve Irak'tan başka Suriye'de bulunan Osmanlı kıtalarının en yakın İtilaf komutanına teslim olacağı yazılmaktaydı. Bunun için her şeyden önce Suriye kuzey sınırının bilinmesi gerekmektedir. Bu bakımdan Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'dan gelecek cevabı beklemeden 3 Kasım 1918 tarihinde 2. ve 7. Ordulara gönderdiği emirle²⁵⁵ Suriye sınırı ve Toros Tünelleri hakkında aşağıdaki talimatı vermiştir.

1. Suriye sınırı, Suriye vilayetinin kuzey sınırı telakki edilmelidir. Bu sınır, Lazkiye kuzeyinden geçerek doğuya doğru uzanır.

2. İskenderun, Antakya, Cebelseman, Kilis havalisinin Türklerle iskân edilmiş olduğu ve Halep ahalisinin $\frac{3}{4}$ 'ünün Arapça konuşan Türk olduğu her an hatırd tutulmalı ve her olayda bu esas ittihaz edilmelidir.

3. Ateşkes şartları açık ve net olmadığı için ayrıntılı şartların takdirine kadar karaya herhangi bir işgal kuvvetinin çıkmasına müsaade edilmemelidir.

4. Toros Tünelleri'nin İtilaf kuvvetleri tarafından korunacağı yazılıdır. Bu kuvvetin nereden geleceği belli değildir. Adana Hat Komutanı ve Müfettişliği'ni bu tüneller İtilafçılar tarafından işgal edilse dahi aynı zamanda onlarla beraber bizim askerinin dahi kalmasının yazılmasına çalışılacağından, emri altındaki muhafız kuvvetleri terhis edilmeyecek, en genç efrattan örneğin 1310-1316 doğumlulardan iyi subaylar komutasında iyi kuvvetler oluşturulmaya çalışılmalı ve şimdiden görevleri hakkında açık talimatlar verilmelidir. Mustafa Kemal Paşa, 3 Kasım'da Harbiye Nezareti'ne de şunları sormuştur: "Suriye sınırını, Suriye vilayetimizin kuzey sınırı kabul etmekle beraber bu konuda başka bir görüş ve karar varsa bildirilmesi lazımdır. Suriye ile terk ettiğimiz ve bizimle irtibatı olan hiçbir kıta yoktur. Hicaz'da bir sefer kuvvetimiz vardır. Onunla telsizle dahi irtibat halinde değiliz. Kilikya havalisinin Adana vilayetinin önemli bir kısmını ihtiva ettiği malum ise de sınırı meçhuldür. Bunun açıklanması gerekir²⁵⁶".

Bu arada 4 Kasım'da Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'dan cevap telgrafı gelmiştir. Telgrafta "Toros Tünelleri'nin İtilaf kuvvetleri tarafından işgali yalnız bir muhafaza mahiyetini haizdir. İşletme unsuru, kontrol altında olarak bize aittir.

²⁵⁴Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, s. 64.

²⁵⁵ Çelik, a.g.t., s. 26.

²⁵⁶Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, s. 64-65.

Ateşkes metninde yalnız Toros Tünelleri gösterilmiştir. Eğer İngilizler Amanos Tünelleri'ni de işgal etmek isterlerse Ateşkes metninde Toros'un gösterildiğinden bahsedilerek Amanos'un işgal edilmemesinde ısrar edilir. Durum Genel Karargâha yazılır. İşgal kuvvetlerinin nereden geleceği ve miktarı İngiliz Komutanlığı tarafından bildirilir” denmekteydi. Ahmet İzzet Paşa, Suriye garnizonlarının teslimi ve Kilikya sınırı hakkında verdiği cevapta şu hususları yazmıştır: “Suriye'deki garnizonların teslimi maddesi ihtiyaten yazılmıştır. Her halde bu anda cephe bulunan kıtaların terhisi mevzu bahis değildir. Bugün cephe bulunan kıtalar, ateşkesin 5. Maddesine göre yeni konuş kararlaştırılınca kadar bugün buldukları hatta kalacaklardır. Kilikya'nın hududu gerekirse bildirilecektir²⁵⁷”. Bu arada Yıldırım Ordular Grubu Komutanı Mustafa Kemal Paşa, Ahmet İzzet Paşa'nın Kilikya'nın sınırları konusunda verdiği cevabın sakat taraflarına bir daha dikkat çekmeyi görev sayarak 4-5 Kasım'da bir telgraf daha çekmiştir. “Kilikya hududunu sormaktan maksadım, bu tarihi ismi ve bunun hududunu gösteren İngiliz haritada Kilikya mıntikasının doğusunda Suriye, kuzey sınırının Maraş kuzeyinden geçtiğini dikkat nazara alıp alınmadığını anlamaktı. Çünkü Adana ismi yerine Kilikya tarihi ismini kullanan İngiltere, Suriye sınırını da Kilikya kuzey sınırının doğusuna uzatmaktan ibaret kabul ettiğine şüphe yoktur. Bu zan, Irak hududunu İngiliz komutanı tarafından 6. Ordu Komutanı'na gönderilen haritada Siirt'ten geçtiğinin gösterilmesiyle doğrulamaktaydı”. Mustafa Kemal Paşa ve Ahmet İzzet Paşa arasında bu yazışmalar yapılırken Suriye Cephesi'nde İtilaf kuvvetlerinin ateşkes antlaşmasına aykırı ilk istek ve davranışı İskenderun'dan başlamıştır. 3 Kasım 1918 tarihinde İskenderun Limanı'na gelen bir Fransız Torpidosu Komutanı torpilleri tarayacağını ve arkasından da şehre bir müfreze çıkarılacağını söylemiştir²⁵⁸.

Bu sözün ardından İskenderun mevki komutanı Ali Fuat Bey, işgale karşı durulacağını, ateşkes hükümlerine aykırı olan bu hareketin sorumluluğunun da İngilizlere ait olacağını bildirmiştir. Bunun üzerine İngiliz binbaşısı meselenin daha yüksek makamlarla görüşülüp bir sonuca bağlanacağını ve bu süre içinde herhangi bir teşebbüse girişilmeyeceğini söylemiştir²⁵⁹. Ahmet İzzet Paşa, gönderdiği 3 Kasım tarihli şifreli telgrafta şehrin işgaline dair ateşkes antlaşmasında bir kayıt ve şartın olmadığını bu nedenle karşı konulması gerektiğini Mustafa Kemal Paşa'ya

²⁵⁷ Çelik, a.g.t., s. 26.

²⁵⁸ *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, s. 65-67, 72.

²⁵⁹ Tansel, a.g.e., C. I, s. 38.

belirtmiştir. Ancak İskenderun'a ısrar ve zorla girmeye kalkarlarsa üzerimize ateş etseler dahi tarafımızdan kesinlikle ateş edilmeyerek şehre girmelerine izin verileceği ve derhal durumun İngiliz Başkomutanlığı nezdinde protesto edileceği ifade edilmiştir. Bu ortamda 4 Kasım'da İtilaf Tarama Gemisi İskenderun Limanı'nı taramaya başlamıştır²⁶⁰. Fakat iş bu kadarla kalmamıştır. İngilizler, Halep'teki kuvvetlerine erzak sevk etmek üzere İskenderun'un dışarı çıkılacak bir kapı (mahreç) olarak işgalini, İskenderun-Halep şosesini onarmak için de karaya asker çıkarmayı ve İskenderun'a erzak depo etmeyi ısrarla istemişlerdir²⁶¹.

Ateşkesin dördüncü günü bir İngiliz Generali'nin başkanlığı altında bulunan bir heyet Katma'daki 7. Ordu karargâhına gelmiş, Ali Fuat Cebesoy da Yarbay Hayri, Binbaşı Naci (Tınaz) ve Binbaşı Ömer Halis Beyler'den oluşan bir ateşkes heyeti oluşturmuştur. Görüşmeler başladıktan bir süre sonra Yarbay Hayri Bey, heyecanla Ali Fuat Paşa'nın odasına girerek İngilizlerin korkunç taleplerde bulunduğunu söylemiş ve İngiliz generalinin isteklerini birbiri arkasına sıralamıştır. Buna göre Kilikya, Suriye'nin bir parçasıymış. Bu mıntıkada bulunan bütün Türk orduları savaş esiri olarak kabul edilip silahsız bir şekilde Halep'e götürülecekmiş. Ali Fuat Paşa bu görüşmeden tereddüde mahal olmadığını, İtilaf Devletleri'nin Osmanlı Devleti'ne eşit muamele yapmayacaklarını ve ateşkes hükümlerini dinlemeyip kendilerine göre yorumlayacaklarını düşünmüş ve hemen ret cevabı vermeyi kararlaştırmıştır. Yıldırım Ordular Grubu Komutanı Mustafa Kemal Paşa'yı telgraf başına rica ederek yapılan teklifleri ve vereceği cevabı açıklamıştır. Bunları onaylayan Mustafa Kemal Paşa, ertesi gün Ali Fuat Paşa'nın Adana'ya, kendi yanına gelmesini ve önemli şeyler konuşacağını söylemiştir.

Mustafa Kemal Paşa ile Ali Fuat Paşa arasındaki Adana Görüşmesi Ali Fuat Cebesoy'un anılarına şöyle yansımıştır:

Ertesi günü Adana'ya giderek Mustafa Kemal Paşa'ya mülaki oldum. Vardığımız müşterek kanaat şuydu: İngilizler ve onu takiben diğer İtilaf Devletleri ateşkes falan dinlemeyecekler, emri vakilerle memleketimizi işgal edecekler. Mustafa Kemal Paşa: 'Artık milletin bundan sonra kendi haklarını kendisinin araması ve müdafaa etmesi, bizlerin de mümkün olduğu kadar yolu göstermemiz ve bütün ordu ile beraber yardım etmemiz lazımdır' demiştir. İngilizlerin bir baskısı

²⁶⁰ Çelik, a.g.t., s. 27.

²⁶¹ Tansel, a.g.e., C. I, s. 39.

neticesi olarak Yıldırım Ordular Grubu ile muhtemelen 7. Ordu karargâhının lağvedileceğini, bu takdirde benim 20. Kolordunun başında kalacağımı ve bu sayede ilk savunma tedbirlerini alabileceğimi hatırlattı. İlk mukavemet merkezini Kilikya'da kuracaktık. Aramızda hiçbir ihtilaf yoktu²⁶².

Bunu takiben Ahmet İzzet Paşa, 5 Kasım tarihli bir emirle de İngilizlerin Halep civarındaki kuvvetlerini beslemek üzere İskenderun-Halep yolundan ve İskenderun Limanı'ndan faydalanmalarına müsaade edilmiştir²⁶³. Aynı yazıda Ahmet İzzet Paşa, Mondros'a göre İngilizlerin İskenderun'u işgale hakları olmadığını, ancak Halep çevresindeki ordularını besleyebilmeleri için İskenderun'dan faydalanmak istemelerinin haklı bir istek olduğunu belirtmiştir. Esasen İngilizlerin İskenderun Limanı'ndan faydalanmaları ve Halep-İskenderun şosesini onarmaları bu yerlerin onlara bırakılacağını göstermeyeceğini, bu yerlerden sadece konuk olarak faydalanacaklarını ifade etmiştir²⁶⁴.

Aslına bakılırsa bu olayda İtilaf Devletleri'nin gerçek amacı İskenderun Limanı'ndan ve Halep-İskenderun yolundan faydalanmak değildir. Onlar doğrudan doğruya İskenderun'un ve Kilikya'nın işgaline zemin hazırlamaya çalışmaktaydılar. Başka bir deyişle İskenderun'un işgali asayiş iade için değil fakat İtilaf donanmasının harekâtına bir deniz üssü yapmak amacını taşımaktaydı²⁶⁵.

Mustafa Kemal Paşa da İngilizlerin gerçek amaçlarının İskenderun'u işgal ederek 7. Türk Ordusu'nun geri çekilme ve yolunu kesmek olduğunu bildirmiştir. Devamla İskenderun'a her ne sebeple asker çıkarılmasına teşebbüs edecek İngilizlere ateş açılacağını kesin bir ifade ile açıkladıktan sonra İngilizlerin tekliflerini ve verilen emirleri yerine getirmeyeceğini bildirerek yerine başka bir komutan atanmasını istemiştir²⁶⁶. Aslında Mustafa Kemal Paşa, İngilizlerin İskenderun'u işgal etmek için yaptıkları baskıya direnmiş, genel karargâhın bu hususta gösterdiği çekingenliği acı acı tenkit ederek ateşle karşı koyma emrini Ahmet İzzet Paşa'nın ısrarına rağmen günlerce geri almamıştır²⁶⁷. Mustafa Kemal Paşa'nın İskenderun'a karşı yapılacak herhangi bir İngiliz saldırısına silahla karşı konulması emrini vermesi ise hükümeti kızdırmıştır. Nitekim mesele daha fazla uzamamış ve Ahmet İzzet Paşa,

²⁶² Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, s. 43-45.

²⁶³ *Mondros Mütarekesi ve Tatbikati*, s. 74.

²⁶⁴ Tansel, a.g.e., C. I, s. 39-40.

²⁶⁵ Gökbilgin, a.g.e., C. I, s. 23.

²⁶⁶ *Mondros Mütarekesi ve Tatbikati*, s. 67.

²⁶⁷ Selek, a.g.e., s. 179.

7 Kasım 1918 tarihinde Yıldırım Ordular Grubu ile 7. Ordu karargâhını lağvetmiş, Mustafa Kemal Paşa'ya sert emir vererek kararını geri almasını istemiştir. Bu durum karşısında Mustafa Kemal Paşa, İskenderun'un işgali başlamadan önce, birliklerini, silah ve cephaneleriyle geri çekmekle başarı göstermiştir. Mustafa Kemal Paşa 10 Kasım 1918'de Yıldırım Orduları Grubu'nun dağıtıldığı ve kendisinin Harbiye Nezareti emrine girdiği talimatını öğrenmiş ve aynı gün komutanlığı, Nihat Paşa'ya devrederek İstanbul'a hareket etmiştir²⁶⁸.

7 Kasım'da bu sefer Amiral Calthorpe'den Sadaret Makamı'na bir telgraf gelmiştir. Bu telgrafta Calthorpe, Britanya hükümetinden aldığı talimata uygun olarak Mondros Ateşkes Antlaşması'nın 7., 10. ve 16. Maddeleri gereğince İskenderun komutanının, General Allenby tarafından kendisine bildirilecek süre zarfında şehri teslim etmesini, aksi takdirde Allenby'nin şehri zorla işgal edeceğini teklif etmiş ve İskenderun'daki komutana talimat verilmesini talep etmiştir²⁶⁹. Ahmet İzzet Paşa da 8 Kasım tarihli yazısında İskenderun'un bırakılmasının zorunlu olduğunu bildirmiştir²⁷⁰.

İskenderun 9 Kasım 1918 tarihinde ilk önce 15 kişilik bir İngiliz müfrezesi tarafından işgal edilmiştir²⁷¹. İngilizler, yapılan protokolde İskenderun'dan başka şehrin etrafında genişçe bir bölgeyi de ellerine geçirmişlerdir. Cantelas Torpidosu Komutanı ve İskenderun Körfezi Bahriyesi Amiri Kaptan David Bouregard ile İskenderun Mevki Komutanı Ali Bey arasında İskenderun'un boşaltılması hakkında yapılan protokole göre İskenderun civarı 9 Kasım 1918 sabahından itibaren Osmanlı ordusu tarafından boşaltılacaktır. 10 Kasım saat 08.00'da Amanos Dağları, İskenderun Körfezi ile çevrili mıntıka ile Payas'a kadar olan Mıntıka Osmanlı ordusu tarafından boşaltılacak, bu saatten sonra yakalanacaklar harp esiri olacaktır²⁷².

2.2. İngiliz-Fransız İşgali Süreci ve İngilizlerin Türklere Karşı Tutumu

9 Kasım 1918 tarihinde Adana Valisi Nazım Bey, İskenderun Kaymakamı Şevket Bey'den bir telgraf almıştır. Bu telgrafa göre İskenderun önüne gelen Fransız torpidosu karaya iki müfrezeye asker çıkarmıştır. Bir iki güne kadar da mülki idareyi

²⁶⁸ Aybars, a.g.e., s. 111.

²⁶⁹ *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, s. 77.

²⁷⁰ Tansel, a.g.e., C. I, s. 40.

²⁷¹ Erol Seyfeli, *Milli Mücadele'de Hatay (Silahlı Mücadele Devri) 1918-1923*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Reşat Genç, Ankara, 1988, s. 92.

²⁷² *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, s. 79.

ellerine alacaklarını bildirmişlerdir. İşte bu suretle Çukurova’da İngiliz-Fransız işgal süreci başlamıştır²⁷³.

Fransız Cantelas Torpidosu Komutanı ve İskenderun Körfezi Bahriyesi Amiri Kaptan David Bouregard ile İskenderun Mevki Komutanı Ali Bey arasında yapılan anlaşmaya göre İskenderun’da Osmanlı mülki idaresi devam edecek, polis ve jandarması eskisi gibi görev yapacaktır²⁷⁴. Türk askerleri İskenderun’dan ayrılmışlardı ancak hükümet konağında Türk bayrağı dalgalanmakta olup mülki idare ve memurlar görevleri başındaydı. İskenderun Körfezi’nde de Fransız gemileri beklemekteydi. Filo kumandanı şehre girmeden önce İskenderun Katolik Kilisesi papazını gemiye davet ederek şehir hakkında gerekli bilgileri almış, ertesi gün de yani 11 Kasım 1918’de papazın ziyaretini iade maksadıyla şehre çıkmıştır. Öğle vakti de şehirde bir beyanname yayınlanarak İskenderun-Halep şosesinin işgal kuvvetlerinin denetimi altına girdiği söylenmiştir²⁷⁵.

Fakat 11 Kasım 1918’de erzak ambarı önünde birikmiş olan halkın yaptığı gürültüyü bahane eden Fransız komutan Bouregard, şehirde bulunan Türk memur, polis ve jandarmaların hemen şehri terk etmelerini tebliğ etmiştir. İlgililer bu tebliğe boyun eğerek kasabayı bırakmışlardır. Hâlbuki onlara yerlerini terk etmemeleri için hükümet gerekli direktifleri vermişti. Bu sebeple Kaymakam ve Liman Reisi İskenderun’a geri dönmüşlerdir. Fakat onlar bu defa Komutan Bouregard tarafından tutuklanmış ve şehir içinde süngülü askerlerle dolaştırılıp teşhir olunduktan sonra bir ahırda 24 saat tutulduktan sonra asker korumasında bir kayıkla Payas’a sürülmüşlerdir²⁷⁶.

İngiliz Generali Clark, 12 Kasım 1918’de Raco’da 2. Ordu Komutanı Nihat Paşa’ya verdiği notada Kilis-İslâhiye hattının güneyinde ve Misis demiryolu hattı boyunda bulunan Osmanlı kıtalarının 1 Aralık 1918 öğle vaktine kadar Ceyhan Nehri’nin batısına çekilmesi gerektiğini belirtmiştir. Seyhan Nehri’nin batısıyla Adana Tarsus demiryolu hattının kuzeyine yapılacak ikinci çekilmenin 5 Aralık öğlene kadar sonuçlandırılmasını ve Osmanlı kuvvetlerinin terhis işlerini Pozantı’nın batısında yapmasını bildirmiştir. Mondros Ateşkes Antlaşması’na göre Kilikya’daki Türk kuvvetlerinin asayişini korumak için lazım olanlar dışında kalanların İtilaf hükümetleri tarafından Osmanlı Devleti ile yapılacak müzakereler sonunda

²⁷³ Taha Toros, *Kurtuluş Savaşı’nda Çukurova*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001, s. 9.

²⁷⁴ Tansel, a.g.e., C. I, s. 45-46.

²⁷⁵ Seyfeli, a.g.t., s. 93.

²⁷⁶ Tansel, a.g.e., C. I, s. 45-46.

kararlaştırılacak şekilde geri çekileceği kabul edilmişken şimdi Türk birliklerinin tek taraflı olarak verilen bir kararla Pozantı'ya kadar olan toprakları boşaltması istenmiştir. Osmanlı Devleti bu haksızlığa da boyun eğmek zorunda kalmıştır. Nitekim Sadrazam Tevfik Paşa'nın başkanlığındaki Osmanlı Vükela Meclisi'nde bu konu görüşülmüş ve 22 Kasım 1918'de, ateşkes şartlarına aykırı olmakla beraber İngiltere'nin tekrar düşmanlığa başlayacağı hakkında Amiral Calthorpe'nin ultimatomu da dikkate alınarak Adana havalisinin Pozantı'ya kadar askerden boşaltılması zorunlu olarak kabul edilmiş ve başka bir teşebbüse imkân yoktur tarzında bir karar verilmiştir. Bu suretle 2. Ordu Adana vilayetini elindeki silah, cephane ve malzemesi ile birlikte boşaltmak zorunda kalmıştır²⁷⁷.

Çukurova'nın boşaltılması isteği Osmanlı Hükümeti tarafından kabul edilince İngiliz General Allenby, Adana Valiliği'ne şu tebliği iletmıştır: Mondros Ateşkes Antlaşması gereğince Çukurova, müttefik orduları tarafından işgal altına alınacaktır. Bu işgal, barış antlaşmasının imzalanmasına kadar sürecek ihtiyati bir tedbir olup orada yine Osmanlı kanunları yürürlükte kalacak ve Türk memurları vazifelerine devam edecektir²⁷⁸. Ancak İngilizlerle Fransızlar, Çukurova ve diğer cephelerde tahliyenin, emirlerin uygulanmasını imkânsız kılacak kadar kısa süre içerisinde yapılmasını istemekle kalmayarak Türk sivil halkını, düşman kuvvetleriyle birlikte geriye dönen Ermenilerin hücumlarına karşı müdafaadan yoksun kılmak kastıyla jandarma silahlarının toplatılmasına kadar ileri gitmişlerdir²⁷⁹.

Afrika Avcı Alayı'ndan iki süvari bölüğü ve hemen bunların arkasından da 412'nci Piyade Alayı Adana'ya sevk edilmiştir²⁸⁰. Mersin'de karaya çıkan Fransız ve Ermenilerden oluşan askerlerin bir bölüğü 19 Aralık'ta Tarsus'a girmiştir. Bir gün sonra da 300 kişilik ilk tabur Adana'ya gelerek önceden hazırlanan mahallere yerleştirilmiştir²⁸¹.

21 Aralık 1918 tarihinde de 21. İngiliz Kolordusu'na bağlı olan Fransa'nın Suriye İşgal Ordusu komutanı General Hamlin törenle Adana'ya girmiştir. Öğle yemeğini Vali Nazım Bey'le birlikte yemiştir²⁸². Adana vilayetini işgal eden Fransız

²⁷⁷ *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, s. 82-83, 86-87.

²⁷⁸ Hatipoğlu, a.g.e., s. 37.

²⁷⁹ Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz...*, s. 32.

²⁸⁰ *Türk İstiklal Harbi...*, s. 44.

²⁸¹ Toros, a.g.e., s. 14; 9 Aralık 1918'de Adana ve havalisini 2. Ordu kıtaları boşaltmaya başlamıştır. Özkaya, a.g.m., s. 29.

²⁸² Kasım Ener, *Çukurova Kurtuluş Savaşı'nda Adana Cephesi*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996, s. 4; Ayrıca bkz. Toros, a.g.e., s. 22; *Türk İstiklal Harbi* Güney Cephesi Başlıklı eserde

birliklerinin başına da işgal komutanı Yarbay Romieu getirilmiştir. General Hamlin ise Toros Tünelleri'nin işgalini düzenlemek üzere Pozantı'ya gitmiştir²⁸³. Romieu, Adana'da Murat Palas (Cumhuriyet) Oteline yerleşmiştir. Birkaç gün sonra Vali Nazım Bey'i vilayet makamında ziyarete gidip Fransız askerleri tarafından Adana'nın işgal edileceğini, bazı resmi dairelerin tahliyesini, kalan Türk askerlerinin hemen çekilmesini istemiştir. Adana'da koyu ittihatçı olarak tanınan İsmail Safa, Muhtar Fikri, Küçük Mustafa ve Damar Arıkoğlu'nun Adana'yı terk etmesini talepleri arasında zikretmiştir²⁸⁴. Ayrıca 26 Aralık'ta Türk İrtibat Subayı'nı tokatlamış ve aç bırakmıştır²⁸⁵.

Fransız birlikleri devamla işgal bölgelerini genişleterek Misis'i ve Erzin'i de işgal etmişlerdir²⁸⁶. Bu aşamada Toros Tünelleri ve Pozantı konusu gündeme gelmiştir. Pozantı, Gülek'ten geçen Adana-Ulukışla karayoluyla Adana-Ulukışla demiryolunun kavşak noktasının ve Gülek Boğazı'nın savunulmasında önemli olan bir yerdir. Pozantı'yı elde edecek İtilaf kuvvetleri, bu boğazı ve dolayısıyla Adana Bölgesi'ni kuzeyden yapılabilecek taarruzlara karşı da emniyet altına almış olacaktırlar. Bu suretle Orta Anadolu yaylasına doğru yayılmalarında burasını elverişli bir çıkış noktası olarak da kullanabileceklerdir. Ancak Toros Tünelleri'nin işgali Mondros Ateşkesi hükümlerinden olmasına rağmen Pozantı'nın hangi tarafın elinde kalacağı belirtilmemiştir. Esas tüneller Hacıkırım'da başlayıp Bilemedik'te bittiğine göre karayolu üzerindeki Kadınhan ile tüneller bölgesi dışında kalan Pozantı'nın Türk tarafında kalması gerekmektedir. Buna rağmen 22 Aralık 1918 sabahı General Hamlin, Yarbay Romieu, bir İngiliz yüzbaşı ve Adana İrtibat Subayı Binbaşı Tevfik ile beraber Pozantı'ya gelmişlerdir. General Hamlin, Gülek'ten geçen karayoluyla demiryolunun Pozantı'da birleştiğini, buranın önemli bir askeri mevki olduğunu ve ateşkesin 7. Maddesine göre burayı işgal edeceklerini söylemiştir. Ardından işgal kararlarını da şöyle açıklamıştır: İtilaf kuvvetleri 26 Aralık 1918 tarihinde Pozantı'yı işgal edeceklerdir. Osmanlı hastanesiyle menzil tesisleri 1 Şubat 1919'a kadar yerlerinde kalabileceklerdir. Pozantı'da iki taraf

---

Suriye İşgal ordusu Komutanı General Hamlin'in Adana'ya geldiği tarih 18 Aralık 1918 şeklinde yazılmıştır. *Türk İstiklal Harbi...*, s. 44.

²⁸³ General Hamlin Adana'ya 19 Aralık 1918'de gelmiştir. *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, s. 92.

²⁸⁴ Arıkoğlu, a.g.e., s. 72.

²⁸⁵ Tansel, a.g.e., C. I, s. 50.

²⁸⁶ Budak, a.g.e., s. 18-19.

arasında ayırıcı bir hat tespit edilmiştir. 26 Aralık 1918'den sonra ne karayoluyla ne de demiryoluyla kuzeye hiçbir askeri malzeme taşınamayacaktır²⁸⁷.

Bu şartlar altında 26 Aralığa kadar Osmanlı kuvvetleri tarafından boşaltılan Pozantı²⁸⁸, 27 Aralık 1918'de de bir İtilaf müfrezesi tarafından işgal edilmiştir²⁸⁹. Burada bırakılan eşya ile 50 ton yiyecek, 150 ton arpa ve 120 otomobili Fransızlar yağma ettikleri gibi²⁹⁰ Amanos Amela İşçi Taburu Komutanı Yüzbaşı Mustafa'yı da öldürmüşlerdir. Kızılay tesislerindeki nöbetçilerin dahi silahları alınmıştır²⁹¹. Yine Adana'daki irtibat subayı Kurmay Binbaşı Tevfik Bey'i de bir gün süreyle tutuklamışlardır. Ayrıca Fransızlar, Kelebek, Durak ve Pozantı'da ele geçirdikleri mühimmat ve malzeme ile tekml yiyecek maddelerini Adana'ya taşımışlardır. Öyle ki Adana'nın boşaltılması sırasında İtilaf kuvvetlerinin 126 vagonluk silah, malzeme ve yiyeceğe el koydukları anlaşılmıştır. Fransızlar, Pozantı'dan sonra 3 Şubat 1919'da Pozantı'nın 6 km kuzeyindeki Akköprü ve Çiftehan'ı işgal etmişlerdir. Çiftehan'daki Türk müfrezesi, Çiftehan İstasyonu'nun 3 km doğusunda bulunan bir hana çekilmiştir. İtilaf kuvvetleri, Çiftehan'daki 12 ton erzaka el koymuştur²⁹².

Nihayet Mersin, Tarsus, Yenice, Adana, Pozantı, Ceyhan, Toprakkale, Bahçe ve İslahiye'ye Fransızlar yerleşmişlerdir²⁹³. Çoğu Ermeni olan 1500 kişilik Fransız işgal kuvveti, Adana şehrine 600 er, İskenderun ve Ceyhan'a birer bölük, Toprakkale, Yenice ve Pozantı'ya birer takım, İslahiye, Tarsus ve Kelebek'e de birer müfreze olarak dağıtılmıştır. Böylece Adana vilayetinin işgal edilme süreci tamamlanmıştır. Aslında Osmanlı Harbiye Nezareti Adana vilayetinin işgalini Mondros Ateşkes Antlaşması'na aykırı görmekte ve hükümetten bu tecavüzün önüne geçilmesini istemekteydi. Ancak hükümet, 'Adana vilayeti Allenby tarafından kontrol altına alınmıştır. Tecavüzün siyaseten önüne geçmek mümkün değildir' şeklinde düşüncelerini dile getirmiştir²⁹⁴.

²⁸⁷ *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, s. 93, 97.

²⁸⁸ Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz...*, s. 32.

²⁸⁹ Budak, a.g.e., s. 18-19.

²⁹⁰ Belen, a.g.e., s. 31.

²⁹¹ Tansel, a.g.e., C. I, s. 50.

²⁹² *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, s. 99-100.

²⁹³ *Türk İstiklal Harbi...*, s. 44; Sonradan bölge Birinci Doğu Tümeni tarafından işgal edilecektir ki Tümen Komutanı General Dufieux, Kurmay Başkanı Binbaşı Hassler'dir. Bu Tümenin 17'nci ve 18'inci Alayları Adana Bölgesi'ne gelmiştir. Bir süre sonra Tümen başka alaylarla da takviye edilmiş ve tam mevcutlu ve silah, donatım itibarıyla modern bir tümen başka alaylarla da takviye edilmiş büyük kısımlarıyla bölgenin kilit noktaları olan Kilis, Osmaniye, Ceyhan, Adana, Tarsus ve Mersin'de bulunmaktaydılar. Gereken hareketler buradaki birliklere yaptırılmakta ve yine bu bölgelere dönülmekteydi. *Türk İstiklal Harbi...*, s. 44.

²⁹⁴ *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, s. 92.

İşgale uğrayan Çukurova halkı bunalımlı ve üzgün günler geçirmekteydi. Ermeni lejyonlarının kötü davranışlarından ötürü İskenderun, Belen bölgesi ve Dört Yol'a yakın Özerli Köyü'nde çarpışmalar olmuş ve Türkler çete savaşlarına girmişlerdir²⁹⁵. Böyle bir ortamda Suriye'deki İngiliz Başkomutanı General Allenby, Fransız işgalinde bulunan yerleri ikiye ayırarak mülkî idareyi Fransızlara ve askeri kontrolü İngilizlere bırakmıştır²⁹⁶.

Çukurova'da görev yapan Fransız idarecileri arasında adından en çok söz edilmesi gereken Albay Bremond'dur²⁹⁷. 25 Aralık 1918'de Fransa hükümeti tarafından Çukurova'da Ermenistan Baş Yöneticisi sıfatıyla Ermenistan Şefliğine atanan Bremond²⁹⁸, 19 Ocak 1919'da Beyrut'a giderek Fransa'nın Yüksek Komiseri Georges Picot ile görüşmüştür. Daha sonra Hayfa'ya giderek General Allenby ile görüşmüş ve onun tarafından 23 Ocak 1919'da Çukurova'ya Genel Vali (Başadministratör) olarak atanmıştır²⁹⁹. Bu suretle General Allenby tarafından Osmanlı idare şebekesinin üstünde bir Fransız kontrol idaresi kurulmuştur. Sancak ve kazalara da Kaymakam (Gouverneur) sıfatıyla yönetici Fransız subayları tayin edilmiştir. Osmanlı Devleti'nde Dördüncü Kuzey İşgal Toprakları adı verilen Adana vilayeti böylece Kilis'e kadar Fransız kontrolü altına girmiştir³⁰⁰.

Çukurova'nın işgalinde birinci derecede İngiliz komutanlarının rolü ve denetimi söz konusu olmuştur. Adana'ya ilk defa gelen İngiliz komutanı Romieu olmuştu. Fransızların işgal bölgesinde İngilizlerin de bir temsilcisi bulunmaktaydı. Albay Romieu bu amaçla Adana'da görev yapmaktaydı. İngiliz komutan Fransızların halka yaptığı aşırı baskılara ses çıkarmamıştır. Fransızların yaptıklarını İngiliz İşgal Komutanı General Allenby de uygun bulmadığı için Romieu'yu geri çağırması ve yerine General Lesley tayin edilmiştir. Lesley, Şubat 1919'da Adana'ya gelmiştir. Ardından çoğunluğu Müslüman takviyeli bir İngiliz tugayı da Adana'ya ulaşmıştır. 19. Hint Piyade Tugayı, 28. ve 29. Pencap Alayından oluşmaktaydı. Tugayda 13. Londra Alayı, 6. Hint Süvari Alayı, 13. Hafif Makineli Tüfek Kıtası ve 6000 Hintli

²⁹⁵ Yavuz, a.g.e., s. 55.

²⁹⁶ Alper Küçükduymaz, *Çukurova-Haçin'de (Saimbeyli) Misyonerlik Faaliyetleri (1850-1920)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Süleyman Ünüvar, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep, 2013, s. 96.

²⁹⁷ Çelik, a.g.t., s. 53.

²⁹⁸ İbrahim Bozkurt, "İşgal Yıllarında Mersin (1918-1922)", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 22, Mart 2018, s. 418.

²⁹⁹ Çelik, a.g.t., s. 53; Baş Administratör unvanı 7 Ocak 1920 tarih ve 3 sayılı kararname ile Kuzey Bölgesi Mülki Yönetim Baş Kontrolörlüğüne dönüştürülmüştür. Toros, a.g.e., s. 39.

³⁰⁰ *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, s. 102-103.

işçi bulunmaktaydı. Bunlar Çukurova'nın sınırları içerisine yerleştirildiler. Halk, Müslüman İngiliz askerlerinin Çukurova'ya gelmelerini bir güvenlik ortamının yaratılacağı şeklinde yorumlamıştır. Çünkü bir süre rahat nefes alır olmuşlardır. Aynı zamanda General Lesley, Türkleri ezmek isteyen komitecilerin faaliyetlerine de engel olmuştur³⁰¹.

İşgal edilen bölgelerde Ermenilerin Fransız üniforması altında yer almaları, Türk halkında büyük bir kaygıya sebep olmuştur. Zaten haksız yere topraklarının işgal edildiğini düşünen Türk halkı, bir de işgalde Ermenilerin kullanılmasıyla derin bir huzursuzluk duymaya başlamıştır. Fransa'nın bölgeyi tek başına işgal etmesinin halk üzerinde yarattığı olumsuz havadan başka, Adana'ya Ermeni göçmenlerin gelmesi halkı daha da tedirgin etmiş ve bir takım yeni kararlar alınması için çalışmalar yapılmıştır. İngiliz işgali ile Fransız işgali arasında uygulamada birçok farklılıklar bulunmaktadır³⁰².

Adana'da yayınlanan Ferda Gazetesi'nde 20 Ocak 1919 tarihinde Adana İşgal Kuvvetleri Komutanı Yarbay Romieu ile yapılan bir mülakat yer almıştır. Mülakatta Romieu, Müslüman, Hristiyan herkesin geçmişi unutarak memleketin saadeti için el ele çalışmaları lüzumundan bahsetmiş, şehrin imar ve temizliğine dikkat edilmesi gerektiğini bildirmişti³⁰³.

Başka bir örnek olarak Urfa mutasarrıfının değerlendirmeleri oldukça ilginçtir:

Liva mutasarrıfı Fransızların Urfa'daki durumlarını İngiliz işgalinden farklı görmektedir. Bu fark on beş günlük kısa bir zaman içerisinde kendilerinin her türlü ufak işlere müdahale etmelerinden ve hükümet memurları aleyhinde kararlar alıp uygulamaya başlamalarından anlaşılmaktadır. Maraş hükümet konağıyla kalesine resmî günlerde ve cuma günlerinde çekilmesi adetten olan Osmanlı sancağının çekilmesine Fransız Kıtası Kumandanlığınca başlangıçta engel olunması ve guvernör-militerin beraber çalışmak üzere hükümet dairesinde bir yerin kendisine tahsisini talep etmesi her iki işgal arasındaki farkı gösteren delildir. Bundan başka İngilizlerin yerine gelen Fransız askeri kıtası içerisinde çok miktarda Ermeni askeri bulunduğu, bunların Müslüman ahaliye karşı fazlasıyla saldırgan bir tavır ve durum aldıkları ve yerli Ermenilerin de bundan cesaret alarak asayiş ihlal edecek bir takım

³⁰¹ Toros, a.g.e., s. 48.

³⁰² Nuran Koltuk, "Adana'da Fransız İşgalinde Ermenilerin Rolü İdari Mekanizmaya Etkileri ve Bir Sürgün Hikâyesi", *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, S. 11, Sonbahar 2003, s. 23.

³⁰³ Gökbilgin, a.g.e., C. I, s. 27.

zulüm ve hareketlerde bulunmakta oldukları hakkında Maraş, Antep ve Urfa mutasarrıflıklarından gönderilen bilgiler dikkat çekicidir. Bunun üzerine işgalin daha önceki mahiyetinin değişmediğine dair bağlı oldukları hükümet adına Fransa Fevkalade Komiserliği'nden verilen teminat ile uzlaşılması imkânsız görülen şu durum hakkında komiserliğin dikkatinin çekilmesi ve o bölge ahalisinin din ve milletine olan düşkünlüğü bilindiğinden, Ermeni askerlerinin saldırgan hareketleri sebebiyle üzücü bir olayın meydana gelmesine izin vermemek için kendilerinin değiştirilmesini sağlamak gerekmektedir' (4 Aralık 1919)³⁰⁴.

İşte İngiltere'nin halkı koruyan, tahrik etmeyen bir yönetim anlayışı sergilemesi nedeniyle Çukurova halkı doğrudan bir direniş göstermemiştir. Fransız yönetimi altında Ermenilerin yaptığı eziyetler nedeniyle halkın tavrı değişmiş ve mukavemete başlamıştır.

2.3. Suriye İtilafnamesi (15 Eylül 1919)

Birinci Dünya Savaşı sırasında İngiltere ile Fransa arasında gizlice imzalanan Sykes-Picot Antlaşması gereğince Osmanlı Devleti'ne ait olan Basra Körfezi'nden Musul'a kadar olan sahanın İngiliz nüfuzu altına girmesi kararlaştırılmıştı. Adana, Mersin, Antep, Maraş ve Musul vilayetleri ile Suriye toprakları ise Fransız nüfuz sahası olarak kabul edilmişti. Bolşeviklerin iktidara gelmesiyle ve Rusya'nın savaştan çekilmesi, İngiltere ile Fransa'yı bölge üzerindeki hesapları açısından yeniden karşı karşıya getirmiştir. Gerçekte İngiltere, öteden beri İran'a ve zengin Petrol yataklarına sahip olan Musul'a göz dikmiş; ancak burayı kendi nüfuz bölgesi ile Rusya arasında tampon bölge oluşturmak amacıyla Fransa'ya bırakmıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında Filistin, Irak ve Suriye'de savaşarak savaşın bütün yükünü çeken taraf olarak İngiltere; gizli anlaşmalarla Fransa'ya verdiği Musul'u tekrar elde etmek istiyordu. Bu amaçla harekete geçen İngiltere'nin hedefi Çukurova'yı geçici de olsa işgal edip elinde tutarak Musul'u almak için Fransızlara karşı koz olarak kullanmaktı. Nitekim İngiltere, bu amacını yerine getirmek için bu bölgeyi işgal etti. Fransa buna sert tepki gösterdi. İngiltere buradan çekileceğini ama bazı şartları olduğunu ileri sürdü ve Musul bölgesinin kendisine verilmesini ve Filistin'de nüfuzunun tanınmasını istedi. Aralık 1918'de yapılan görüşmede İngiltere buna karşılık Türk Petrolleri Şirketi'nden, Almanya'nın

³⁰⁴ Koltuk, a.g.m., s. 24.

hissenin %25'ini Fransa'ya devredebileceğini belirtmiştir. Bunun üzerine 26 Nisan 1919'da Fransa ve İngiltere arasında Long-Berenger Petrol Antlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma ile İngiltere ve Fransa; Rusya, Romanya, İngiliz ve Fransız sömürgelerinde özellikle Mezopotamya'da bulunan petrol bölgesindeki ilişkileri yeniden düzenlemiştir. Buna göre Fransa, petrolün %25'ini kullanabilecekti. İngiltere, 9 Şubat 1919'da Musul ile birlikte Suriye'nin önemli bir bölümünde haklarının tanınmasını, Fransa ise tüm Suriye'nin mandaterliğinin kendisine verilmesini istedi³⁰⁵. Ayrıca Fransa'da birçok dernekler ile komitelerin toplanarak hükümeti sıkıştırmaları ve gazetelerin eleştirmeleri Clemenceau'yu Lloyd George ile görüşme yapmaya zorlamıştır³⁰⁶. Görüşmeler uzasa da nihayet Temmuz 1919'da Lloyd George ve Clemenceau, yaptıkları görüşmeler sonunda Adana, Maraş, Antep ve Urfa ile Suriye'nin bir kısmında İngiliz birliklerinin yerine Fransız kuvvetlerinin geçmesini, Şam ve Halep şehirlerinde İngilizlerin, yerini Şerif Hüseyin birliklerine bırakmasını ilke olarak kabul etmişlerdir. Lloyd George, Clemenceau ile yaptığı görüşmeler çerçevesinde Fransa ve Araplara sunulmak üzere bir memorandum hazırlamıştır. Buna göre İngiliz ordusu, Suriye ve Çukurova'yı boşaltmak için derhâl harekete geçecek ve bu bölgedeki sorumluluklarını Fransız ve Arap kuvvetlerine devredecekti. Filistin, İngiltere'nin elinde kalacaktı. Musul dâhil Mezopotamya da İngiltere'ye tabi olacaktı. İngiltere aynı zamanda Ermenileri himaye sorumluluğunu üstlenen Fransız birliklerinin Çukurova'ya gönderilmesini kabul etmekteydi³⁰⁷.

Bu arada Amerika Cumhurbaşkanı Woodrow Wilson'un isteği ile işgal altındaki yerlerde halkın oyuna başvurulması uygun görülmüştü. Bu doğrultuda Amerika'nın Yakındoğu yüksek temsilcisi Charles R. Crane'nin katıldığı King-Crane Komisyonu yaptığı geziler esnasında Suriye ve Çukurova halkının Amerika'ya karşı tutumunu öğrenmeye çalışmıştır. Suriye, Fransız mandasını isterken Çukurovalı Türkler, Osmanlı Devleti'ne bağlılıklarını kesinlikle bildirmişlerdir. Bu durum karşısında Clemenceau ve Lloyd George görüşmesi tekrar başlamıştır³⁰⁸.

13 Eylül 1919'da Paris'te Clemenceau'ya, 15 Eylül'de de Dörtler Konseyine resmen sunulan memorandum üzerindeki görüşmeler sonucunda 1 Kasım 1919 tarihinden itibaren İngiliz kuvvetlerinin Çukurova ve Suriye'den çekilmesi ve

³⁰⁵ *Türk İstiklal Harbi...*, s. 60.

³⁰⁶ Ener, a.g.e., s. 12.

³⁰⁷ *Türk İstiklal Harbi...*, s. 60.

³⁰⁸ Ener, a.g.e., s. 13.

yerlerini Fransızlara terk etmesi hakkındaki Suriye İtilafnamesi olarak tanınan İngiliz-Fransız Antlaşması imzalanmıştır. Suriye İtilafnamesinin imzalanması üzerine Fransa; Suriye ve Adana Bölgesi Yüksek Komiseri olarak General Gouraud'u atamıştır. Maraş, Antep ve Urfa'daki İngiliz birlikleri ile Fransız birliklerinin yer değiştirme görevi Albayde Pıcpape'ye verilmiştir. İstanbul Hükûmeti adına Harbiye Nazırı Cemal Paşa, anlaşmayı duyunca kolordulara birer telgraf çekerek İngilizlerle Fransızların 17 Eylül 1919'da Suriye İtilafnamesi adı altında bir anlaşma yaptıklarını bildirerek anlaşma maddelerini şöyle sıralamıştır: Doğuda Fransız nüfuzuna dâhil olacak saha iki bölgeye ayrılmıştır. Bunlardan biri şimdiye kadar mevcut bulunan İngiliz birlikleri yerine Fransız kuvvetlerinin geçeceği bölge, diğeri de Fransa tarafından işgal edilmemek şartı ile İngilizler tarafından tahliye edilecek bölgedir. İtilafnamede bu bölgelerden birincisi, Mavi Bölge, ikincisi ise A Bölgesi olarak isimlendirmiştir. Bu bölgelerden birincisi, Kilikya'yı, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun bir kısmını ve Suriye'nin sahil kısmını ihtiva etmektedir ve sınırı Beyrut'un güneyinden başlar ki bizi esas olarak ilgilendiren saha da burasıdır. Bu alanın hudutları Beyrut'un güneyinden başlayarak doğuya ve sonra kuzeydoğuya yönelir. Şam, Hama, Humus, Halep şehirlerini dışarıda bırakır. Halep'ten Urfa, Malatya, Harput şehirlerini içine alarak Sivas'a gider. Bu şehri de içine alarak doğru bir hat olarak güneye yönelir ve Mersin'in biraz batısında denize kavuşur. İkincisi ise Halep, Hama, Humus ve Şam şehirlerini ihtiva eden bölgedir. Birinci Mavi Bölgede Fransız memurları, kurulacak bir mahalli hükûmetle arzu ettikleri gibi bir kontrol hakkına, doğrudan veya dolaylı bir idarenin kurulmasında yetkili olacaklardır. İkinci A bölgesinde Fransızlar müstakil bir Arap Hükûmetini tanımaya mecbur olacaklardır. A bölgesinde Fransa'nın mali ve iktisadi menfaatleri gizli tutulacak, Arap Hükûmeti yabancı müşavir veya öğretmen çağırmaya lüzum görürse bunları Fransa'dan getirecektir. Musul ve havalisi şimdilik yine İngilizlerin işgali altında kalacaktır. Bütün bu havalideki Fransız birlikleri Beyrut'ta bulunacak olan Fransız Generali Goureaud'un emrinde olacaktır. Mavi bölgede Fransızların Senegalli ve Cezayirliilerden oluşmak üzere otuz bin kadar askeri bulunacağını ve bunun cengâver kabilelerle meskûn olan geniş bölgenin işgali için kâfi olduğunu, Kuva-yı Milliye merkezine yaklaştıkça tehlikenin artacağını Maden Gazetesi yazmaktadır³⁰⁹.

---

³⁰⁹*Türk İstiklal Harbi...*, s. 61.

15 Eylül 1919 tarihli İngiliz-Fransız sözleşmesine göre İngilizler, Kilikya, Antep, Urfa, Maraş ve Suriye'den çekilerek bu bölgeleri Fransızlara devredeceklerdir. Karşılığında ise Musul'u da içine alacak şekilde Mezopotamya'ya sahip olacaklardır³¹⁰.

İngiliz diplomatlarından G. Kidston, Suriye İtilafnamesi hakkında Fransızların Anadolu'ya sızma çabalarını teşvik etmeliyiz. Böylece onları sonuç alamayacakları bir alanda uğraştırıp daha makul olabilecekleri alanlardan dikkatlerini dağıtmayı başarabiliriz sözleriyle yorumlamıştır³¹¹.

2.4. Çukurova'da Fransız İşgal Yönetimi

General Gouraud komutasındaki kuvvetler Mart 1919'da Suriye ve Lübnan'daki İngiliz kuvvetlerinin yerine geçmiş, karargâhı Beyrut'ta olmak üzere Suriye, Lübnan ve Çukurova'yı yönetmekle görevlendirilmiştir³¹². Temmuz 1919'daki Clemenceau ve Lloyd George görüşmesinden sonra Suriye-Çukurova Olağanüstü Komiserliği ve Doğu Orduları Başkomutanlığı'na General Gouraud tayin edilmiştir. Görevine başlayınca kadar General Dufieux'un kendisine vekillik etmesi kararlaştırılmıştır. Bunun için Beyrut'a giden General Dufieux, Albay Gracy ve seçkin bir kurmay heyeti ile³¹³ 2 Aralık 1919 tarihinde saat 08.00'da Mersin'e geldi ve buradan Adana'ya geçerek, Adana tren istasyonunda törenle karşılanarak, askeri ve idari yönetimi devralmıştır³¹⁴. Albay Bremond'u yine vali olarak görevlendirilmiştir. Albay Normand, işgal mıntikasının genel jandarma müfettişi ve yönetici yetkisi ile işe başlamıştır. Yüzbaşı Lopi, Adana Merkez Jandarmasını düzenlemekle görevlendirilmiştir. Fransız İşgal Mıntıkası İstihbarat Şefi Mösyö Kiz, Adana Polis Müdürü Mösyö Patini olmuştur³¹⁵.

Suriye İtilafnamesi gereğince General Dufieux'un komutasında bulunan 156. Tümen Çukurova'ya ayrılmıştır. Tümenin kurmay başkanı Binbaşı Hassler'dir. Dufieux'un gelişini Senegalli Alay izlemiştir. Böylece General Dufieux komutasındaki Doğu Birinci Tümeni tam mevcutlu, silah ve donatım bakımından modern bir hale getirilmiştir. 11 Aralık'ta da General Gouraud Adana'ya gelmiştir.

³¹⁰ Yavuz, a.g.e., s. 40.

³¹¹ Tansel, a.g.e., C. II, s. 208.

³¹² İsmail Soysal, "Türk-Fransız Siyasal İlişkileri (1921-1984)", *Belleten*, C. XLVII, S. 188, Ankara, Ekim 1983, s. 960.

³¹³ Ener, a.g.e., s. 15.

³¹⁴ Bozkurt, a.g.m., s. 419.

³¹⁵ Arıkoğlu, a.g.e., s. 75, 86, 89.

Bu arada Adana Valisi Nazım Bey, yapılan haksızlıkları önlemekten aciz kalmış ve bu nedenle daha fazla dayanamayarak 19 Eylül 1919'da il işlerini Mektupçu Esat (Özoğuz) Bey'e bırakarak İstanbul'a gitmiştir. Esat Bey ise 21 Ekim'de Bremond tarafından azledilmiş ve öldürüleceği tehdidiyle 23 Ekim'de İstanbul'a gitmiştir. Böyle bir ortamda İstanbul Hükümeti tarafından Adana'ya vali olarak Celal Bey atanmış, 18 Aralık'ta da Adana'ya gelmiştir. Celal Bey, hükümet konağına gider gitmez bina üstünde asılı olan Fransız bayrağının indirilmesini istemiştir. Bu istek üzerine Bremond, yalnız Pazar günleri bayrak asmayı kabul ettiyse de Celal Bey buna razı olmamıştır. O dönemde hafta tatili Cuma olmasına rağmen Celal Bey Pazar günleri vilayete gitmemiştir.

General Gouraud, Adana'da Türk mahallelerinden geçerken her tarafın kapalı olduğunu görünce buralarda kimse oturmuyor mu diye sormuş, Albay Bremond bu soruya Generalim, bu semtlerde Türkler oturuyorlar, Hıristiyanlara oranla vahşi oldukları için sokağa çıkmıyorlar cevabını vermiştir. Gouraud, Erkek Lisesi'ni ziyareti sırasında öğrencilerin kendisini alkışlamaması ve bütün zorlamaya rağmen Fransız milli marşını söylememelerinden Türkler tarafından pek de hoş karşılanmadıklarını anlamıştır³¹⁶.

Aynı şekilde Çanakkale'de kolunun birini kaybetmiş olan General Henry Gouraud'un teftiş amacıyla Adana'ya geldiğini duyan hapisanedeki Türkler avazları çıktıkları kadar bağırarak uğradıkları haksızlığı protesto etmeye ve General Guro'yu istemeye başlamışlardır. Çünkü Albay Bremond, kafasına estiği gibi Türkleri haksız yere tutuklatıp hapse atmaktaydı. Sesler General Guro'nun dikkatini çekince güvendiği bir adamını Albay Bremond ile hapishaneye göndermiştir. Hapiste Bremond, ne istenildiğini sormuştur. Derviş Çavuş'un kayınbiraderi olan 18-19 yaşlarındaki Ahmet Efendi, haksızlığın ve adalete sığmayan muamelenin yapıldığını, sorgusuz sualsiz aylardan beri hapisanede yatanların çok fazla olduğunu, zulüm ve işkencelere son verilmesini anlatıp şikâyet etmiştir. Anlatılanlar General Guro'ya eksiksiz ulaştırılmış olmalı ki 24 saat içinde keyfi olarak tutuklanan bütün mahpuslar tahliye edilmiştir³¹⁷.

---

³¹⁶ Ener, a.g.e., s. 13-17.

³¹⁷ Arıkoğlu, a.g.e., s. 85-86.

2.4.1. İşgal Yönetiminin Merkezi Adana

İşgal dönemi Adana'sından bahsetmeden önce Evliya Çelebi'nin gözlemlerine kısaca bir yer vermek eski ile yeniyi karşılaştırmak açısından faydalı olacaktır. Evliya Çelebi, 1671 yılında Hicaz'a giderken Adana'yı ziyaret etmiş ve gözlemlerini Seyahatnamesi'nde anlatmıştır. Ona göre Adana'nın 4 köşeli ve sağlam, 500 adım muhitinde 7 kuleli ve iki kapılı bir kalesi vardır³¹⁸. Bu kale 1836 yılında Mısır valisi Mehmet Ali Paşa tarafından yıktırılmış ve bugüne hiçbir iz kalmamıştır³¹⁹. Şehir kalenin batı ve kuzeyinde ovaya doğru yayılmıştır. Şehirde toplam 8700 ev, 70 cami, 130 dükkân, 17 han ve 1 kapalı çarşı bulunmaktadır. Sokaklar toprak yol şeklindedir. Çarşı ve pazar içinde, duvar kenarlarında yaya kaldırımları vardır. Şehrin su ihtiyacı Ramazanoğulları hayratı olan büyük bir dolap ve ayrıca mahalle aralarındaki kuyulardan çekilen su ile karşılanmaktaydı. Adana'da yetiştirilen ürünler arasında limon, turunç, zeytin, incir, nar, şeker kamışı ve pamuk yer alır. Bu bölgeden her yere özellikle pamuk ihraç edilir ki şehir halkının çoğunluğu kazançlarını pamuk ürünlerinden karşılamaktaydı³²⁰.

Adana halkının çoğunluğu Türkmen'dir. Ayrıca Arap, Rum, Ermeni ve Yahudi de şehirde yaşamaktadır³²¹. Şehirde iki kapalı çarşı, iki de bedesten mevcuttur. Çarşı hamamının koltuğundaki dar sokak kuyumcular çarşısıdır. Her iki bedestende de toplamı 4'ü geçmeyen Müslüman ve Suriyeli tüccardan başka diğer bütün tüccar Ermeni'dir. Kapalı çarşıda da parmakla sayılan birkaç Türk esnaf vardır. Kapalı çarşının arkasındaki çarşılarda Yemeni, Çizme, Postal gibi ayakkabı yapan Türkler bulunmaktaydı. Adana, toprak ve çamur binalardan müteşekkildir. Yağmur yağdığı zaman çamurdan çıkılmaz bir hale gelmektedir. Şehrin en iyi evleri Tepebağ denilen bölgede bulunmaktadır. Memleketin ileri gelenleri burada oturmuştur. Şehir halkı içme suyunu Seyhan Nehri'nden temin etmiştir³²². Adana'nın yazı uzun ve kuvvetli geçer, kışı ise sürekli bir sonbahar gibidir. Yaz sıcakları olduğunda birçok Adanalı yaylalara çıkar. Adanalılar gibi Tarsuslular, Mersinliler, Silifkeliler, Osmaniyeliler, Kozanlılar da yaz aylarında yaylaya çıkarlar. Başlıca Adana yaylaları Bürücek, Gülek ve Kızılağaç'tır. Adana şehri bir iki dokuma fabrikası bir tarafa bırakılırsa tamamen zirai karakterde ve bu karakterde olmanın

³¹⁸ Darkot, a.g.m., s. 128.

³¹⁹ Halaçoğlu, "Adana Tarihçesi", s. 17.

³²⁰ Darkot, a.g.m., s. 128.

³²¹ Darkot, a.g.m., s. 128.

³²² Arıkoğlu, a.g.e., s. 37-39.

bütün zorunluluklarını birlikte sürükleyen bir şehirdir. Adana, bir pamuk üretim ve satış merkezidir. Adana’da pamuk ekincileri, pamuk alım ve satımı yapan tüccarı dünya pamuk fiyatları üzerinde bir fikir sahibi değildir. Başka bir deyişle pamuk borsası yoktur. Pamuk üretimi nedeniyle yılın belli aylarında Adana’da her taraftan gelen yabancı işçiler etrafı kaynaştırmıştır³²³.

Adana’da ekonomi, tarım ve hayvancılığa dayanmaktadır. Sanayi sayılabilecek küçük atölyeler ve tezgâhlar, tarım ve hayvancılık hammaddelerinin işlenmesine yöneliktir. Zeytinyağı, pamuk ve susam yağı çıkarmaya mahsus yerler, sabun ve mum imalathaneleri, çırçır ve iplik atölyeleri başlıca sanayi kuruluşlarıdır. Pamuk, bölgede işlendiği gibi aynı zamanda Ayas İskelesi’nden yerli ve yabancı tüccar aracılığı ile yurt dışına da gönderilmiştir. Yine Adana şehir merkezinde bulunan boyahane, Adana’nın dokuma sanayindeki yerini göstermesi bakımından zikredilmeye değer bir yerdir³²⁴.

1914 öncesinde Anadolu’da tarımın en fazla piyasaya dönük üretim yaptığı bölge Adana-Çukurova bölgesiydi. Topraklarının büyük kesiminde feodal düzen egemendi. Aşar vergisi ve mültezimlik tarımda modernleşmeyi, pazara açılmayı engellemişti. Ulaşım ve haberleşme yetersizliği çiftçilerin içe dönük üretimle yetinmesine yol açmıştı. Hemen her bölgede tahıl ekimi bitkisel üretimde öne çıkarken; ekilebilen alanların bir kısmı mera bir kısmı da bataklık halindeydi³²⁵.

Birinci Dünya Savaşı sonunda Adana’da çarşı, mağaza, sanatkâr namına bir şey kalmamıştır. Dükkânlar ve işyerleri kapanmış, kalaycı, lehimci yokluğu bile şehirde yaşayanların hayatını zora sokmuştu. Açlık, yokluk, maneviyat bozukluğu, fırınların önündeki aşırı kalabalık, vesika ile verilen çamur gibi ekmek bile şehirdeki hayatın çok perişan bir durum içerisine girdiğinin göstergesiydi³²⁶. Birinci Dünya Savaşı ve izleyen yıllarda bölgenin en önemli ekonomik varlığı olan pamuk üretimi düşmüştür. 1914 yılında 135.000 balya olan pamuk üretimi 1915’te 15.000, 1921 yılında 20.000 balya olmuştur. Hububat üretiminde de büyük sorunlar yaşanmıştır. 1915 yılı aşar kayıtlarına göre buğday üretimi 150.000 ton olup bunun 80.000 tonu bölge için kullanılmış, 70.000 tonu buğday ve un şeklinde ihraç edilmiştir. Dışarıdan tarım işçisi gelemediği için pamuk ve un fabrikaları kapanmıştır. Adana pazarında

³²³ Uran, a.g.e., s. 154, 156, 159, 167.

³²⁴ Taş, a.g.m., s. 374.

³²⁵ Erdinç Tokgöz, “Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Dünya Ekonomisinde Değişen Dengeler”, *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 7, S. 13, 2018, s. 12-13.

³²⁶ Arıkoğlu, a.g.e., s. 69.

bulunan yabancı mallar arasında İngiliz kumaşı, İzmir incisi ve Fransız şarabı dikkati çekmiştir³²⁷.

2.4.1.1. Adana'da işgal yönetimi

18 Aralık 1918'de saat 12.00'da aralarında bir İngiliz Albayı da bulunan 4 İngiliz ve 4 Fransız subayı Mersin'den Adana'ya gelerek yakında gelecek askerleri için ikametgâh aramaya başlamışlardır. Osmanlı Hükümeti Adana'da sadece vali değişikliği yaparak olaya müdahil olmaya çalışmıştır. Bu bağlamda Vali Nazım Bey'in yerine vali vekili olarak Çukurova'nın işgali başlarken Adana'da Kolordu Komutanı olarak görev yapan ve aldığı emirle 14 Aralık 1918'de Konya'ya çekilen Nihat (Anılmış) Paşa'yı tayin etmiştir. Fakat Fransız İşgal Yönetimi bu atamayı reddetmiştir³²⁸. Nihat Paşa, 23 Aralık 1918'de Pozanti'ya kadar gelmiş fakat işgal kuvvetlerince 17 Aralık'tan sonra Adana-Tarsus demiryolu güneyinde bulunacak ordu mensuplarının esir edileceği bildirilince Konya'ya geri dönmek zorunda kalmıştır³²⁹. Adana Valisi Nazım Bey de yerine başkasının gelmemesinden dolayı vilayetin başında bırakılmıştır. İngiliz Fevkalade Komiserliği 2 Ocak 1919'da Dışişleri Bakanlığı'na bir yazı göndererek Nihat Paşa'nın Kilikya'daki Türk halkını silahlandığını, savaşmak üzere şehir ve kasabalarda İslam Cemiyetleri teşkiline giriştiğini ve bu nedenle değiştirilmesini talep etmiştir. Osmanlı Hükümeti, İngiliz baskısına boyun eğerek 22 Ocak'ta Nihat Paşa'yı İstanbul'a çağırılmış ve yerine Cemal Paşa (Mersinli) atanmıştır³³⁰.

Albay Bremond, Allenby'den direktif aldıktan sonra 7 kişilik maiyeti ile beraber 1 Şubat 1919'da Adana'ya gelmiştir³³¹. 2 Şubat'ta Adana Hükümet Binası'nda Vali Nazım Bey ve devlet memurları ile tanışmıştır³³².

Bremond, salondakilere şu konuşmayı yapmıştır:

General Allenby'nin emir ve tensibi ile General Hamlin'in tebligatı üzerine vilayetin yönetimi ile meşgul olmak üzere buraya gelmiş bulunuyorum. Aynı zamanda hükümetin de işlemlerini kontrol edeceğim. Çukurova'nın sınırları içerisinde bulunan sancak ve kazalara da kontrol

³²⁷ İbrahim İslam, "Kurtuluş Savaşı Yıllarında Çukurova Sosyo-Ekonomik Bir Değerlendirme", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XX, S. 58, Mart 2004, s. 56-57.

³²⁸ Toros, a.g.e., s. 10, 23.

³²⁹ Ener, a.g.e., s. 5.

³³⁰ *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, s. 100-101; Nihat Paşa 22 Ocak 1919 tarihinde geri çağırılmıştır. Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz...*, s. 32.

³³¹ Küçükdurmaz, a.g.t., s. 96.

³³² Çelik, a.g.t., s. 53.

memurları gönderilecektir. Hükümetteki memurlar görevlerine devam edeceklerdir. Vali Beyefendiyle müştereken çalışacağız. Maaşları az olan memurların durumunu düzeltmek için çareler düşünülecektir. Burada ekonomik gelişme asayişin düzenle yürütülmesine bağlıdır. Sükûnet ve asayişin muhafazasına çalışmak hem hükümetin hem halkın görevidir. Fransızlar, Türklerin pek eski bir dostudur. Asırlarca önce oluşan bu dostluk, Cihan Harbi'nin başlamasından biraz evvel Türkiye'ye 500 milyon Frank borç vermek suretiyle ispat olunmuştur. Ne var ki Türkler bu iyiliği unuttular ve bizi arkamızdan bıçakladılar! Ama bugünkü durumda buna üzülmemelidir. Fransa Hükümeti'nin yönetimi altında milyonlarca Müslüman vardır. Fransa bir Müslüman Hükümet demektir! Savaş esnasında Fransa ordusunda Müslüman askerler de vardı. Bunlar fedakârane bir surette çalıştılar. Adana'daki Müslüman ahali, Fransa'nın adaletine güvenebilirler. Ermeniler ise öteden beri Fransa'nın himayesine mazhar olduklarından bütün hakları teminat altındadır. Herkes hürdür. Bütün mezhepler ve dinler serbesttirler. Fransa milletlerin hürriyete ve adalete kavuşmaları için 1.800.000 evladını feda etmiştir. Hürriyet ve adaletin her türlü zarardan korunması yegâne emelimizdir. Bu amacımızı zedeleyecekler olursa şiddetle karşı koyacağız. Biz, halkın huzur ve sükûn içerisinde çalışmasını istiyoruz. Barış yapılıncaya kadar burada kalacağız. Dürüstleri ve çalışanları koruyacağız. Biz Almanlar gibi memleketi yutmaya değil imar etmeye geldik³³³.

Karargâh Genel Sekreterliği'ne Teğmen Escande'yi, Askerî Şefliğe de Yüzbaşı Coulet'i atayan³³⁴ Albay Bremond, karargâhını da Vilayet Konağı'na kurmuştur. Albay Bremond, kendisine ikametgâh olarak da belediye dairesini seçmiştir. Bu bina vilayetin karşısında daha sonra Türk Ocağı ve Halkevi olarak kullanılan binadır. Arka tarafında Seyhan Nehri bulunan bu bina ağaçlar içerisinde Bremond'un şatosu haline getirilmiştir. Bahçeye türlü çiçekler dikilmiş, tenis sahası ilave edilmiştir. Bu binada sık sık çay partileri düzenlenmiş, sabahlara kadar danslı eğlenceler yapılmıştır³³⁵.

³³³ Toros, a.g.e., s. 39-41.

³³⁴ Çelik, a.g.t., s. 53.

³³⁵ Toros, a.g.e., s. 42.

İtilaf birliklerinin emniyetini ve mali işlerde kontrolü sağlamak isteyen Albay Bremond, sancak mutasarrıflıklarına Kaymakam Yardımcısı sıfatıyla birer Fransız subayı göndermiştir. Buna göre Adana Vali Yardımcılığı'na Yarbay Normand, Mersin'e İşgal Komutanı ve Kaymakam (Gouverneur) olarak Binbaşı Anfre, Tarsus'a Fransız Askeri Komutanı ve Kaymakam olarak Yüzbaşı Coulet (daha sonra Binbaşı Coustilliere), Kozan'a Yüzbaşı Taillardat, Osmaniye'ye (Cebel-i Bereket) Yüzbaşı Andre Kaymakam olarak tayin edilmişlerdir³³⁶. Ceyhan'a da Yüzbaşı Arrikhi yollanmıştır³³⁷. Esasen bu idare amirleri; vali, mutasarrıf ve kaymakamların yanında sözde müşavir olarak bulunacaklardı. Hâlbuki Türk memurları bunlardan emir almaya başlamışlardır³³⁸. Bremond, Özel Kalem Müdürü olarak da Adana'ya beraberinde getirdiği Kemal Elyafi'yi görevlendirmiştir. Üç beş gün içinde Fransızların resmi yazışma kâğıtları gelmiştir³³⁹. Albay Bremond'un kullandığı Genel Valilik resmi mühründe Ermenistan İdari Servisi yazmaktaydı³⁴⁰.

Ancak yapılan protesto üzerine bu ibare kaldırılmıştır. General Allenby'nin verdiği talimata göre gerekli görülen Türk memurları genel karargâhın onayı ile azlolunabileceklerdir. Askeri yardım için Kilikya İşgal Komutanlığı'na başvurulacaktır. Bu şartlar altında idare, mahalli kanun ve nizamlara göre yürütülecektir³⁴¹. Ancak İşgal Yönetimi memurları gün geçtikçe çoğalmaya başlamış, Ermeniler polisliğe, jandarmalığa, adliye memurluklarına ve tercümanlıklara alınmıştır³⁴². Bu doğrultuda Çukurova Bölgesi'nde siyasi olayların ağırlık merkezi Türk halkını itaat altına almak, Fransız işgalini kökleştirmek ve Ermenileri bu bölgeye yerleştirerek Türk çoğunluğunu ve egemenliğini yok etmek gayesi etrafında toplanmıştır denebilir³⁴³.

Bu durum elbette ki Fransa'nın uyguladığı Ermeni yanlısı politikayla doğru orantılıdır. Zaten Ekim 1919'da Yüksek Komiser ve Suriye ile Kilikya kuvvetleri Başkomutanlığı'na atanan General Gouraud, Aralık 1920'de yaptığı açıklamada; Fransa'nın 1919'da Kilikya'da Ermeni politikası izlediğini ifade etmiştir. Bu

³³⁶ Çelik, a.g.t., s. 53.

³³⁷ Mevhibe Savaş, "Milli Mücadele'de Adana Cephesi", s. 3. http://turkoloji.cu.edu.tr/ATATURK/arastirmalar/mehvibe_savas_milli_mucadelede_adana_cephesi.pdf (10.04.2019)

³³⁸ *Türk İstiklal Harbi IV'üncü Cilt Güney Cephesi*, Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara, 2009, s. 19.

³³⁹ Toros, a.g.e., s. 41, 129.

³⁴⁰ Belen, a.g.e., s. 32.

³⁴¹ *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, s. 102-103.

³⁴² Toros, a.g.e., s. 42.

³⁴³ *Türk İstiklal Harbi...*, s. 19.

politikanın başarıya ulaşabilmesi için iki yöntem uygulamışlardır. Birincisi Ermenilere askeri harekâta, işgallerde önemli görevler vermeleri diğeri ise Kilikya'nın idari yönden aşamalarla Ermenilerin kontrolü altına bırakılma çabasıdır. Bu arada 1918 ve 1919 yıllarında Fransa Hükümeti, Kilikya için ısrarla “Ermenistan” adlandırmasını kullanmaktaydı³⁴⁴. Fransız birliklerinde Ermeni müfrezeleri bulunduğu gibi Suriye'ye göç eden Ermeniler de getirilerek yerleştirilmekte ve silahlandırılmaktaydılar³⁴⁵. Belki de bu hareketler bağımsız Ermenistan'ın kurulması yolunda atılmış olan ilk adımdı. Adana eski valisi Nazım Bey'in 23 Aralık 1918'de padişaha gönderdiği bir telgrafta bu hususa değinerek Fransızların başta gelen amaçlarından birincisinin Kilikya'da bir Ermeni idaresi kurmak olduğu belirtilmiştir³⁴⁶. Fransa Hükümeti, bölgenin işgalinde olduğu gibi Kilikya'nın idari işleri (polis, demiryolları, posta vb.) için de Ermenileri kullanması³⁴⁷ bağımsız Ermenistan düşüncesini doğrulamaktadır.

Bu konuda şu olaydan da bahsetmek gerekir ki Fransız ve Ermenilerin baskısı iyice şiddetlenince Osmanlı Hükümeti Amiral Calthorpe nezdinde bu durumu şikâyet etmiştir. O da bu şikâyeti 18 Aralık 1918'de General Allenby'ye duyurmuştur. Fakat Allenby, tersine olarak vaktiyle Türkiye'den göç ettikleri kabul olunan 100.000 Ermeni'nin Türkiye'ye dönmelerini emretmiştir³⁴⁸. Bu hareketin amacı elbette Kilikya'daki Hıristiyan nüfusunun artırılmasıdır. İtilaf Devletleri temsilcileri Adana'daki Ermeni Patrik vekiline de bu yolda gerekli emirleri verdikten sonra Tokat, Amasya, Kayseri, Yozgat, Ankara, Konya, Eskişehir, Afyon, Karahisar ve İzmir gibi Anadolu'nun değişik şehirlerinde yaşayan Ermeniler, Adana, Halep ve Urfa bölgesine göç etmeye başlamışlardır³⁴⁹. Burada 21 Ekim 1919 tarihinde Tokat Erba'dan İçişleri Bakanlığı'na gönderilen bir yazıdan bahsetmek gerekir. Ermenilerle Rumlar tarafından imzalanmış olan bu yazıda Hıristiyanların hayatlarının tehlikede olduğuna dair çıkarılmış olan söylenti ve dedikodulara teessüf edilmiş ve Müslümanlarla kardeşçe bir hayat sürdürdükleri vurgulanmıştır. Gerçek bu olmasına rağmen göç devam etmiş olmalı ki bu yüzden İstanbul Hükümeti 26 Ekim 1919'da

---

³⁴⁴ Bozkurt, a.g.m., s. 417.

³⁴⁵ Belen, a.g.e., s. 32.

³⁴⁶ *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, s. 102.

³⁴⁷ Bozkurt, a.g.m., s. 418.

³⁴⁸ Tansel, a.g.e., C. II, s. 206.

³⁴⁹ Gökbilgin, a.g.e., C. II, s. 191.

Anadolu içlerinden güneye yapılan göçlerin durdurulması için bir karar dahi çıkarmıştır³⁵⁰.

Fransız İşgal Yönetimi öncelikle bölgedeki ekonomik faaliyetleri kendi isteği ve menfaatleri doğrultusunda yönlendirmek için gayret sarf etmiştir. Bölgedeki çıkarlarını kurumsal bir hale getirmek için Adana'da Suriye Bankası'nın bir şubesini açmış ve ihtiyaç sahiplerine uzun vadeli kredi imkânı sağlamıştır³⁵¹. Albay Bremond, 19 Şubat 1919'dan itibaren maliye, gümrük, adliye, polis, jandarma ve eğitim dairelerinin kontrol edileceğini bir kararnamesi ile valiliğe bildirmiştir³⁵². Bu bağlamda Bremond, Adana'da ilk iş olarak Türk bayrağının asılmasını yasaklamıştır. Bunun gerekçesi General Allenby'nin hiçbir bayrak çekilmemesi yolundaki emridir. Bu yasağa rağmen Adana Erkek Lisesi (sonradan Kız Lisesi) binasında Türk bayrağı dalgalanmaktaydı³⁵³. Bremond, Adana Erkek Lisesi'ndeki Türk bayrağının indirilmesini, okul müdürü Niyazi Ramazan Bey'e emretmiştir. Müdür, okulun bir irfan müessesesi olduğunu bu nedenle müdahale edilemeyeceğini, bayrak indirilirse Türklerin milli duyguların büyük bir darbe vurulacağını söyleyince Bremond, hem bayrağı indirmiş hem de Niyazi Ramazan Bey'i şehirden sürmüştür. Ardından bir genelge yayımlayarak Adana havalisinin Fransız askeri işgalinde bulunması, Ermenilerin Türk bayrağını gördükleri zaman heyecana geldikleri, bu yüzden hiçbir yere Türk bayrağının asılmaması gerektiğini bütün işgal sahasına bildirmiştir³⁵⁴.

Fransızlarca ortadan kaldırılması gereken en büyük manevi güç jandarmaydı. Bu bakış açısıyla Albay Bremond, Adana Jandarma Alay Komutanı Yarbay Haşim Bey'i amacına ilk engel saydığı için kendisine verdiği bir çay şöleninden sonra tutuklatarak Adana'dan çıkartmış ve 3 Mart 1919'da sürgüne göndermiştir. Adana Jandarma Alayı da Lüpe adında bir Fransız Yüzbaşı'sının emrine verilmiştir³⁵⁵. Bundan sonra Fransızlar, Çukurova Bölgesi'ndeki Jandarma kuvvetini düzenlemek bahanesiyle Jandarma kuvvetlerini Ermeni askerlerden oluşturmaya başlamışlardır. İlk önce jandarma maaşlarının artırılmasını ve refaha kavuşturulmasını; fakat bu arada işe yaramayan jandarma erlerinin ve subaylarının terhislerini ısrarla istemişlerdir. Bundan maksatları kendi emellerine bizzat hizmet

³⁵⁰ Tansel, a.g.e., C. II, s. 207.

³⁵¹ İslam, a.g.m., s. 52.

³⁵² Toros, a.g.e., s. 50.

³⁵³ Ener, a.g.e., s. 7.

³⁵⁴ Arıkoğlu, a.g.e., s. 77; Niyazi Ramazan Bey gibi Milli Eğitim Müdürü Fuat Bey de görevinden alınmıştır. Ener, a.g.e., s. 8.

³⁵⁵ Ursavaş, a.g.e., s. 26.

etmeyen vatansever Türkleri görev başından uzaklaştırmak olmuştur. Bundan başka Fransızlar, memlekette önemli bir Ermeni azınlığının mevcut olduğunu ileri sürerek jandarmanın adaletle işlem yapabilmesi için mevcut teşkilatın yarısının Türk ve yarısının da Ermenilerden oluşması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Yine Fransızlar, Adana Bölgesi'ne girdikleri zaman, Vali Nazım Bey'i istifaya mecbur ederek yerine Adana mektupçusu Esat Bey'i vali vekilliğine tayin ettilerse de bir müddet sonra o da istifaya zorlanarak Adana'dan dışarı çıkarılmıştır. Fransızlar, Adana bölgesinin idaresini tamamen ellerine almak istiyorlardı³⁵⁶.

Adana'daki Osmanlı valisinin ve kaymakamların elinde Fransız kontrolüne girmiş olan ve arasına yüksek oranda Hıristiyan memurlar karıştırılmış bulunan polis ve jandarmadan başka bir kuvvet kalmamıştır. Adana'da kurulan bu Fransız Kontrol İdaresi'nin Mondros Ateşkes Antlaşması'na ve Osmanlı hâkimiyetine aykırı olarak yaptıkları işler şöyle özetlenebilir:

Kontrol İdaresi, işine gelmeyen Osmanlı kanunlarını kaldırmış, Osmanlı vali, mutasarrıf ve kaymakamlar Fransızların keyfi emirlerine uymaya zorlanmışlardır. Kadroyu dikkate almadan hariçten subay alınmış, Osmanlı Hükümeti tarafından tayin edilen subaylar geri çevrilmiş ve İstanbul'a gönderilmiştir. Adana'dan İstanbul'a giden yolcular bir yol tezkeresi almaya ve bilet ücretlerini madeni para ile almaya zorlanmışlardır. Adana mahkemelerince verilen kararları, Beyrut'taki temyiz divanına (Yargıtay) göndermişlerdir. Osmanlı posta pulları üzerindeki yazılar Kilikya kelimesi ile sürsaj edilmiştir. Resmi binalara Fransız bayrağı, Rum ve Ermeni Kiliseleri'ne de Rum ve Ermeni bayrakları çekilmiştir. Polis ve jandarmanın kıyafeti değiştirilmiş, o zamana kadar kalpaklarda bulunan ay-yıldız kaldırılmış, eğitim ve komuta dili Fransızcaya çevrilmiştir. Ermeni halkı, ileride Doğu Anadolu'da yerleştirilmek üzere Adana vilayetine toplattırılmıştır. Bu suretle bir yıl içinde bu bölgeye 120.000 Ermeni göçmen getirilmiştir³⁵⁷.

Albay Bremond, Ermeni İntikam Alayı, Tesviye-i Mesalih Komisyonları (İşleri düzeltme ve sonuçlandırma komisyonları), Kolluk, hafiyeler ve casusluk örgütleri şeklinde 3 şebeke meydana getirmiştir. Bu şebekeler vasıtasıyla Kozan ileri gelenlerinden Saim Bey, Sehliskoğlu Hasan Efendi, Kurtoğlu Hulusi Efendi, Mahfeoğlu İbrahim Efendi, Avukat Mustafa Efendi ve birçok kişi tüm aileleri ve

³⁵⁶Türk İstiklal Harbi..., s. 19.

³⁵⁷Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, s. 103.

çocuklarıyla beraber sürülmüş, mal ve mülkleri ellerinden alınarak Ermenilere dağıtılmıştır. Yine Tesviye-i Mesalih Komisyonları Müslümanlara ait emlak ve hayvanları bir iki Ermeni'nin tanıklığıyla sahiplerinden alıp Ermenilere vermiştir³⁵⁸. Açık bir şekilde Ermeni politikası uygulayan Fransız Hükümeti, hem işgal ettikleri kentlerde idari ve askeri kadrolara Ermenileri atamış hem de dünyanın farklı bölgelerinden Ermenileri buraya taşıyarak sosyo-kültürel yapıyı da değiştirmeye yönelik çalışmalar yürütmüştür. Resmi daireleri kontrol altına almaya girişmişlerdi. Devlet dairelerinden Türkler çeşitli bahanelerle işlerinden ve bazen de kentten uzaklaştırılmaktaydı. Sürgün ve mezalim işgal bölgesi genelinde örnekleri sıkça görülen bir uygulama olmuştur. İşten atılmanın gerekçesi çoğu zaman Fransa aleyhindeki cemiyetlere iştirak olarak gösterilmekteydi³⁵⁹.

İşgal Yönetimi, Cezayir ve Tunus Toprak Kredi Kurumu yardımıyla Adana Pamuk Kumpanyası adıyla bir Fransız Şirketi kurulmuş ve Adana'daki Alman Pamuk Tesisleri'ni satın almıştır. Çiftçilere kredili tohumluk dağıtan Fransa, General Defieux'un yayınladığı bir kararname ile Adana'daki para buhranı nedeniyle bir kişinin işgal bölgesi dışına 400 banknottan fazla para çıkarması yasaklanmıştır. Ayrıca altın ihracatını durdurmak suretiyle kendi çıkarları doğrultusunda bir piyasanın oluşmasına çalışmıştır. Yine Çukurova'dan Orta Anadolu'ya pirinç ithalini yasaklamıştır³⁶⁰.

Fransız İdare Amirleri, Osmanlı memurlarını görevden istediği gibi uzaklaştırmaya yetkili kılınmışlardır. Bütün taahhüt işleri Fransızlara verilmiştir. Bu sayede Adana'da hizmet gören en küçük rütbeli bir Fransız subayı, resmi ve özel vasıtalarla binlerce lira kazanabilmiştir. Bu suretle bütçe dışı yüz binlerce lira harcanmış, aylıklar kanunsuz olarak artırılmıştır. Neticede Fransız İşgal ve Kontrol İdaresi altında Adana, soyulmuş, yağma edilmiş ve Türk halkı en şeni zulüm ve tecavüzlere uğramıştır. Keyfi para cezaları, vergilerin artırılması, hapisler ve Türklere karşı cinayet işleyenlerin himaye edilmesi gibi hareketler, Türkleri göç etmeye zorlamak veya tamamen yok etmek gayesini taşımıştır³⁶¹. Eskiden Belediye Memuru olarak çalışan Ermeni Kirkor, Fransız İşgal Yönetimi ile birlikte polis komiseri olmuştur³⁶².

³⁵⁸ Ursavaş, a.g.e., s. 28-29.

³⁵⁹ Bozkurt, a.g.m., s. 420-421.

³⁶⁰ İslam, a.g.m., s. 52-53.

³⁶¹ *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, s. 104.

³⁶² Arıkoğlu, a.g.e., s. 80.

Fransız İşgal Yönetimi, Mondros Ateşkes Antlaşması'nın 12'nci maddesi hükûmet haberleşmesini engellememesine rağmen, bu maddeye aykırı olarak Adana telgrafhanesinde her türlü haberleşmeyi sansüre tabi tutmuşlar ve şifreli haberleşmeyi yasaklamışlardır³⁶³. Ayrıca Osmanlı pullarının bir kısmının üzerine Kilikya, bir kısmının üzerine de Silisyâ damgası vurulmuştur. Resmi tebliğlerinde de bu iki eski adı kullanmışlardır. Nitekim Albay Bremond, ablukanın kaldırılmasına dair olan tebliğin yayımında Kilikya, maden kömürü hakkındaki teminatının yayımında da Silisyâ'yı kullanmıştır³⁶⁴.

Fransız İşgal Yönetimi, meşgul arazi kontrol hizmeti masraflarının ve müttefikler arası gümrük müstahdemleri maaşlarının Rûsumat Müdürlüğü tarafından karşılanması gerektiğine ve ödemelerin nasıl yapılacağına dair bazı kararlar almış ve bunları Adana vilayetine göndermiştir³⁶⁵. Yine vilayetin muhasebe müdürü ile defterdar yardımcısını değiştirerek yerine Beyrut'tan Fransız kökenli bir kontrolör getiren Fransızlar, vergilerle aşarı kendileri tahsil etmeye başlamıştır. 1919 Temmuz ayında ihale edilen aşardan 650.000.-, Ekim ayında pamuk aşarından 320.000.- TL gelir elde edilmiştir³⁶⁶. 1920 yılında da vilayetin bütçesi Fransızlar tarafından yapılmıştır. Bütçenin 3.000.000 TL geliri, 2.900.000 TL gideri vardır. Bu paranın önemli bir kısmı mühim askeri yolların tamirine bir kısmı da jandarmalar için harcanmıştır. Kalan kısmını soran da olmamıştır³⁶⁷. Bu konu Meclis'i Vükelada görüşülmüş ve İşgal Yönetimi'nin mahalli işlere müdahale hakkının olmadığı, yetkilerinin dışında bir karar aldığı, bu kararın Adana şehri maliyesini etkileyeceğini, Genel Vali Bremond'un tasavvurlarının Fevkalade Komiserliğe bildirileceğini bu konu ile Dışişleri Bakanlığı'nın ilgileneceğini kararlaştırmıştır³⁶⁸. Fakat bir sonuç çıkmamıştır.

Fransızlar, bölgeden ihracatı yasaklayan kararlar almıştır. Kilikya'da ellerindeki hububatı satmak isteyen tüccarlar, Fransız makamlarına başvurarak ihracat serbestliği talep etmişlerdi. Şeref Genç'e göre işgal ettikleri bölgenin batı kesimindeki iâşe sorunu bildiklerinden Fransızlar, fazla hububata sahip olanların ürünlerini ihraç etmelerine izin vermiştir. Bölge halkının ihraç ve ithalatı, Osmanlı

³⁶³ *Türk İstiklal Harbi...*, s. 19.

³⁶⁴ Bozkurt, a.g.m., s. 422.

³⁶⁵ Gökbilgin, a.g.e., C. II, s. 346.

³⁶⁶ Özlem Yaktı, "Amerikan İç Savaşı ve Adana: Pamuk Tarımının Adana'nın Modernleşme Sürecine Etkisi", *Atatürk Yolu*, S. 54, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2013, s. 288-289.

³⁶⁷ Toros, a.g.e., s. 116.

³⁶⁸ Gökbilgin, a.g.e., C. II, s. 346.

kanunlarına göre yapılmasını bir beyanname ile ilan etmiş olmasına karşılık, cezalarda Osmanlı kanunlarına ek olarak kendi mahkeme ve cezalarını da uygulamışlardır. Pek çok köylünün “fahiş fiyat uyguladıkları” suçlamasıyla ellerindeki malları, hayvanları alınarak “Ermeni muhacir ve mültecilerine” verilmişti. Bu arada 1919 Nisan’ında Genel Vali Bremond tarafından Kilikya için geçerli olan buğdayın kıyyesinin piyasa fiyatı; Adana 10, Mersin 11, Tarsus 10, Osmaniye 8.5, Sis 7.5 guruş olarak ilan edilmişti. Yine Administrator tarafından yayınlanan, 17 Temmuz 1919 tarihli beyannameye göre buğdayın fiyatı; “alâ cinsi Adana 10, Mersin 10.5, tüccar malı 9, 9.5, orta 8, 8.5, dakik (un) üç yıldız 12, 12.5, bir yıldız 10, 10.5 guruş” olduğu görülür. Bremond’un 2 Ağustos 1919 tarihli kararnamesine baktığımızda ise hangi sancakta olursa olsun üreticiler, o sancak guvernöründen izin aldıkları sürece mahsulatlarını ihraç edebilecekler, ihraç olunacak miktar 25 tonu geçmeyecekti ve fiyatlar ise şöyle belirlenmişti: “Buğday ekstra Adana 10, Mersin 10.5, tüccari 9, 9.5, mutavassıt 8, 8.5, dakik üç yıldız bir kilo 12, 12.5, iki yıldız 11, 11.5, bir yıldız 10, 10.5 guruş³⁶⁹.”

İşgal yıllarında fiyatların hızlı değişimi ekonomik hayatı olumsuz etkilemiştir. Ekmek, et, domates, yağ ve zahire başta olmak üzere temel gıda maddeleri ve yakacak fiyatları işgal döneminde önemli miktarda artmıştır. Şeker 10 kuruştan 16 kuruşa, buğday 11 kuruştan 16 kuruşa, un çuvalı 1100 kuruştan 1300 kuruşa, pirinç 20 kuruştan 40 kuruşa yükselmiştir. Odun fiyatları yaklaşık 10 kat artarak bir eşek yükü odunun fiyatı 400, bir kıyye kömürün fiyatı da 25 kuruşa kadar yükselmiştir³⁷⁰.

Fransızlar, Vali vekili atamış oldukları Bağdadizade Abdurrahman’a, bol miktarda para vererek, daha önce Fransızca yayın yapan bir gazeteyi Adana Postası adı ile Türkçe çıkarmasını sağladılar. Abdurrahman Bey ile bu gazetenin muharriri Fanizade İlhami, yazıları dışında sözlü olarak da, Fransız idaresini halka benimsetmeye çalıştılar³⁷¹.

Fransızların kontrolü altındaki bölgede; zeytinyağı ihracatı ve her türlü kuru sebze, mercimek, kuru fasulye, nohut, kuru bakla, sebze ve et ihracatı yasaklanmıştır. Fransızlar Kilikya’nın çeşitli şehirlerinde sergiler, Adana da büyük bir sergi ve pazar kurmak için çalışmalar yürütmüşlerdir. Fransız yönetiminin bu uygulamalarla

³⁶⁹ Bozkurt, a.g.m., s. 427.

³⁷⁰ İslam, a.g.m., s. 57.

³⁷¹ Çelik, a.g.m., s. 110.

amaçlarının şunlar olduğu anlaşılmaktadır: Kilikya'nın üretim ve tüketim ürünlerini saptamak. Bölgede üretilenlerden kendilerine elverişli olanları ucuza temin etmek. Tüketimde Fransız mallarına rağbeti arttırarak sürümünü temin etmek. Kilikya'ya "elzem" bütün malzemeyi doğruca Fransa'dan temin ettirmek. Fransız tüccarlar ile tanıştırmak. Kilikyalıları İstanbul-İzmir gibi anavatan merkezlerinden uzaklaştırarak kendilerine çevirmek³⁷².

1919 yılı Mart ayında bir Cuma günü Fransız Yüzbaşı Tayyarda askeri mutasarrıf olarak Kozan'a gelmiştir. Gelir gelmez Türklere karşı tehdit edici bir üslupla "General Allenby orduları küçük bir çağırmamıza ve işaretime hazırız" sözlerini sarf etmiştir. Bu arada Albay Bremond Ermenileri polis ve jandarma hizmetinde kullanmaya başlamıştır. Bu bağlamda Kozan Jandarma Tabur Komutanı Binbaşı Osman Nuri Bey izinli olarak Trablusşam'a gittiği için Kozan Askerlik Şubesi Başkanı Haşim Efendi tarafından Kadırlı Jandarma Komutanlığı'na bir yazı gönderilerek bundan sonra komutanlık kadrosunun yarısının Müslüman diğer yarısının da Ermeni olması gerektiği bildirilmiştir. Bu yazıyı takiben beyaz kalpaklı, kamalı, çifte tabancalı Ermeniler akın akın Kozan'a da gelmeye başlamışlardır. Kendilerini Fransız subayı olarak tanıtmışlardır³⁷³.

Kozan'daki askerlik şubesi asker celp ve sevk işlerinin olmamasından dolayı gereksiz görünerek Fransızlar tarafından kapatıldı. Bundaki amaç Türkler arasında Fransızlara karşı bir askeri birliğin meydana gelmemesi içindi. Bir daha askeri bir birlik oluşturulamayacak, Fransızlar Kozan'ı kolayca işgale devam edecekti. Depodaki silahları Türk Köylülerine dağıttığı için Osmanlı genelkurmayı Binbaşı komutanı Osman Nuri Bey'i yarbay rütbesine yükselterek İstanbul'a çağırdığı için jandarma komutanlığına Askerlik şubesi başkanı Binbaşı Haşim Bey Tabur Komutanı olarak tayin edildi³⁷⁴.

Tayyarda'nın yaptığı en önemli icraatın birisi de "Tesviye-i Mesalih Komisyonu" kurdurmasıdır. Bu komisyon, tehcir sırasında Ermeni mal varlıklarının haksız yere Türklere geçtiği iddiasıyla kurulmuştur. Bu komisyonun esaslı ve başlıca vazifesi şöyledir: Ermenilerin sürüldükleri sırada kendi rıza ve muvafakatleri ile Türklere sattıkları bütün eşyaları eski sahiplerinin müracaatları üzerine bu malları alanların elinden mevcutsa geri alarak sahibine verilmesi veyahut kaybolmuşsa;

³⁷² Bozkurt, a.g.m., s. 428.

³⁷³ Ursavaş, a.g.e., s. 26-27.

³⁷⁴ Abdurrahman Kütük, *Kurtuluş Savaşı'nda Yukarı Çukurova*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Tuncay Ögün, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, 2013, s. 64.

komisyonun takdir edeceği bedel üzerinden tekabül edecek para ne tutarsa, bu paranın derhal alınarak eski sahibi sürgünden dönen Ermeniye verilmesi. Bu menkul mallar şunlardır: ev eşyası at, kısrak, inek, öküz, koyun, keçi vesaire buna benzer taşıtlı mallar idi. Komisyonun ikinci vazifesi: gayrimenkul taşısız mallar üzerinden karar vermektir ki tehirden sonra Ermenilerin Ziraat Bankası'na İtam Dairesi'ne veya maliyeye olan aşar ve emlak borçlarından dolayı icra kanalıyla arttırma eksiltme kanununa tevfikan, alenen arttırmaya çıkarılan gayrimenkul- taşısız mallardaki tarla, bağ, bahçe, bademlik, incirlik, değirmen, hane ev vs. buna benzer mülk ve araziler idi. Bu gayrimenkul emvalin satışına Türkler icra dairesinde yapılan arttırma usul ile satılan bu mallara talip olmuşlar ve birbirlerine rekabet ederek o zamanın değerine göre yüksek fiyatla satın almışlardı ki; bu malların bedelleri satın alanlardan peşinen alınarak borçlu Ermenilerin yukarıdaki adları yazılı dairelere olan borçlarına yatırılmıştı. Bu suretle Müslümanlar tarafından satın alınan bağ, bahçe dükkân v.s. bütün mallara Ermeniler sürgünden döndükten sonra derhal bu işe el koymuşlar Türklerin satılan bu mallar için aldıkları tapular geçersiz sayılarak, Ermenilere verilmiştir Hatta aradan geçen bu sürede tespit edilerek kullanılan malın kirası da Müslümanlardan alınarak Ermenilere verilmekteydi. İşte bu komisyon bu suretle, Müslümanları soyduruyor ellerinde ne varsa Ermenilere verdiriyordu. Komisyon emirlerine uymayanlar derhal, tutuklanıyor malları haczediliyordu. Komisyonun başkanlığını Kozan jandarma Komutanlığına getirilen Şamlı Binbaşı Haşim Bey yapıyordu. Komisyonun İkinci başkanlığını ise Katogigos Yağışe Efendi yapıyordu. Türk azalar, Halil Ağazade Hacı Ağa ve Akçalızade Kamil Efendi idi. Hıristiyan azalar ise Katoğikos vekili Yağışe Efendi ve Paşabezcan Kirkor Efendi idi³⁷⁵.

Adana'da yağmalar, adam öldürmeler arttıkça çarşılardaki alışveriş de bundan nasibini almıştır. Aranılanların piyasada bulunmamasına, bulunanların da yüksek fiyatla satılmasına neden olan bu düzensizlik başta memurlar olmak üzere sıkıntı yaratmıştır. İşgal Yönetimi öncelikle karaborsaya düşen gaz, şeker gibi ihtiyaç maddelerini bizzat ithal ederek nüfus başına belirli fiyattan satmaya karar vermiştir. Bu suretle halkın gönlünü alma yolları aramıştır. Ayrıca memurlara hoş görünmek amacıyla Albay Bremond, 31 Mayıs 1919 tarihinde 2308 numaralı kararnamesini yayınlamıştır. Buna göre maaşlara son yapılan zamlar kaldırılarak, önceki aylığı 15

---

³⁷⁵ Kütük, a.g.t., s. 64-66.

liradan az olan memurlara ayda 15 lira fazla ödenecektir. Savaştan önce maaşları 15 liradan fazla olan memurlara her ay eşit bir zam yapılacaktır. Eğer memurlar evli iseler maaşlarına ayrıca 5 lira, 13 yaşından küçük çocukları için de 2'şer lira eklenecektir³⁷⁶. Bremond'un bu kararnamesi Kozan'da da uygulanmış ve memurların maaşlarına yüzde yüz zam yapılmıştır. Ancak bu memurların maaşlarının Kozan'ın ileri gelen zenginlerinden toplanan vergilerle karşılanması kararlaştırılmış ve Fransızlar, Kozan'ın zengin ailelerinden para toplamaya başlamıştır. Durumu iyi olduğu bilinen kişiler Tayyarda'nın huzuruna çağrılıp "yol, su vs. masrafı için şu kadar para vereceksin. Yoksa hapsi boylarsın." şeklinde tehditler edilmiştir. İstenilen parayı veren kurtulurken veremeyen hapsedilmiştir. İstenilen parayı veremediği için tutuklanan Kozanlıların isimleri ve istenen para miktarı şöyledir: Hacı Hasan Ağa: 500 Lira, Yiğit Ahmet Ağa: 300 Lira, Mürşit Efendi: 300 Lira, Yakup Ağa: 500 Lira, Karabeyzade Mehmet Bey: 500 Lira, Andız oğlu Ahmet Ağa: 700 Lira, Hasan Kâhya. 500 Lira, Hacı Bey: 500 Lira, Küçük Hacı Bey: 500 Lira, İsmail Ağa: 500 Lira, Bayat oğlu Ahmet Çavuş: 500 Lira, İzzet Efendi: 400 Lira, Hafız Efendi: 500 Lira, Sehlizade Hacı Ali: 500 Lira. Parayı temin eden hapisneden çıkarken vermeyenlerde uzun süre hapisnede tutuldu. Toplanan para miktarı 42.000 liradır ki bu tespit edilebilen miktardır³⁷⁷.

Albay Bremond, 28 Nisan 1919 tarihinde yayınladığı genelgesinde 19 Ocak 1919 tarihli kararnamesinin 1. ve 2. Maddeleri gereğince silahı olanlar 24 saat içinde gösterilen yerlere teslim edecek, ondan sonra evler araştırılacak bu sürenin bitiminde üzerinde veya evinde silah bulunanlar idam edilecektir hükmünü bildirmiştir. 24 saat içinde birçok silah teslim edilmiş, bir kısmı Seyhan Nehri'ne atılmış bir kısmı da bulunamayacak yerlere gömülmüştür. Süre bitince Fransız subaylar bütün Türk evlerini aramaya başlamışlardır. Silah bahanesiyle evin her tarafını arayıp didik didik etmişlerdir. Gördükleri kıymetli eşyayı (gümüş tepsiler, çatal-bıçaklar, av tüfekleri, antika mallar), zarif Acem ve Türkmen halılarını ve kilimlerini almışlardır. Belediye Başkanı Hacı Beyzade Kadri Bey'in oğlu Tevfik Bey'in evinin araması sırasında birkaç mermi bulununca derhal Tevfik Bey'i yakalayarak Köprü Başında Çiftçi Birliği Binası önündeki meydana çırılçıplak bir şekilde çarımha benzeyen bir ağaca

³⁷⁶ Toros, a.g.e., s. 64.

³⁷⁷ Kütük, a.g.t., s. 67-68.

bağlamışlardır. Vücudu simsiyah olana kadar kırbaçlamışlardır. Bu nedenle kimse ağzını açamaz hale gelmiştir³⁷⁸.

İşgal Yönetimi, Adana'da bazı caddelerin adını da değiştirmiştir. Yeni İstasyon'dan Divan yoluna kadar uzanan caddeye Gouraud adını vermişlerdir. Yine Ters Kapı veya Tarsus Kapısı denilen semtteki mahalleye Doktor Rolan, bir caddeye de Picot Sokağı demişlerdir³⁷⁹.

Jandarmayı ve polisi tamamen ellerine alan Fransızlar, Adana'daki milletlerin hepsine ayrı ayrı kulüpler açarak ayrılık meydana getirmeye çalışmışlardır. Arap Kulübü, Kürt Kulübü, Çerkez Kulübü, Boşnak Kulübü, Asuri, Keldani ve daha birçok kulüpler kurmuşlardır. Doğu vilayetlerinden gelerek Adana'ya yerleşen mal, mülk sahibi Türklerin hepsini Kürt Kulübü'nün tabii üyesi olarak kaydetmişlerdir. Türkleri Adana'da azınlık haline getirmek için ellerinden geleni yapmışlardır. Tahtacı Türklere de mezhep ayrılığını öne sürerek Sünnilerden ayrı bir cemaat olduklarını telkine başlamışlardır. Tahtacılar ise biz Aleviyiz ama soyumuz, aslımız Türk'tür, biz onlardan ayrılamayız şeklinde bir cevap vermişlerdir³⁸⁰. Binbaşı Anfre, Mersin'de bulunan İslam ve Hristiyan liderlerini hükümet dairesinde toplayarak birçok konuda açıklamalar yaptıktan sonra yoksullara buğday, un, şeker ve sair ihtiyaç maddeleri dağıtacağını belirterek, her cemaatten ait oldukları din ve mezheplerle ilgili Hayır Cemiyetleri kurmalarını talep etmiştir. Görünüşe göre işgalcilerin yoksullara yardım söyleminin arkasında toplumun bölünmesi; "Türkleri diğer anasırdan ayırmak, bu cemiyetleri Türkler aleyhinde kullanmak, Türklere karşı kıskırtmak..." vardı; nitekim Anfre, "bu emelinde de muvaffak olmuştu". Bir dizi toplantılar, beyannameler, nizamnameler ve gerekli izinler sonrası Arapların "El-Cemiyet'ül İslamiyet'ül Karabiye'si, Kürtlerin "Kürt Teavün Cemiyeti", Ermenilerin Taşnak, Hınçak, Hoybon ve Protestanların Birliği" ile Ermeni Cemiyeti Müttehidesi, Rumların "Rum Cemiyeti", Katoliklerin "Katolik Cemiyeti" idare heyetlerini oluşturdular. Türkler ise çeşitli güçlüklerle karşılaştıktan sonra "İslam Cemiyeti"ni kurabildiler. Görünüşte yoksullara yardım için kurulan bu cemiyetlerin kuruluş amaçlarının çok ötesinde faaliyetler yürüttükleri

³⁷⁸ Arıkoğlu, a.g.e., s. 78.

³⁷⁹ Toros, a.g.e., s. 86.

³⁸⁰ Arıkoğlu, a.g.e., s. 78-79.

anlaşılmaktadır. Cemiyet üyeleri resmi dairelerde memuriyetlere yerleştirilmişler, polis teşkilatında ve jandarmada gönüllü görevler almışlardır³⁸¹.

İttihat Terakki Cemiyeti'nin ilkokul binası, Turan Mektebi, Ermeni göçmenler tarafından yağma edilmiş ve içine bir sürü Ermeni aile yerleştirilmiştir. Bu sırada Albay Bremond, bir gün karısı ve kızıyla Seyhan Nehri kenarındaki divan yolundan otomobille geçmekteydi. Bu cadde üzerinde evi bulunan Adana'nın tanınmış kişilerinden Pamukçuzade Aziz Bey'in kızı, balkonlarında Keresteci Mustafa Efendi'nin küçük oğlu ile oynarken sokağa tükürmüştür. Bu tükürük Bremond'un içinde bulunduğu otomobilin üzerine düşünce bu olayın kasıtlı olduğunu düşünen Bremond, evin kapı numarasını tespit ettirmiştir. Evin zengin çiftçilerden Pamukçu Aziz Bey'in evi olduğunu öğrendikten sonra tükürük konusunu işleme koyarak çocuğun babası Aziz Beyden 5000 lira ceza parası talep edilmiştir³⁸². 24 saat içinde cezayı ödemezse bütün ailesi ile birlikte Çukurova Bölgesi dışına çıkarılmakla tehdit edilmiştir. Bu bakımdan paranın hepsini tahsil etmişlerdir. Açıkçası Fransız İşgal Yönetimi'nin baskısı günden güne artmış ve hapishaneler suçsuz Türklerle doldurulmuştur. Bazıları da bir daha gelmemek üzere sınır dışı edilmişlerdir. Çocuklar okullarına gidemez olmuştur. Kırmızı ve beyaz bir kurdele dahi mağaza veya dükkânlara asmak cezalandırılmak için bir sebep teşkil etmiştir. Albay Bremond, Adana şehrinin ileri gelenlerini, sözü dinlenenlerini sorgusuz sualsiz birer birer tutuklamış, soymuş ve sonra Kilikya sınırı dışına çıkarmıştır³⁸³.

İngiliz kuvvetlerinin çekilmesi ile Adana ve çevresinde Fransızların üç piyade taburu ile iki süvari bölüğü vardı ve kuvvetlerinin azlığı nedeniyle Fransızlar endişeliydiler. Ancak kısa süre sonra İskenderun ve Mersin'den çıkardıkları takviye birliklerle, Fransız kuvvetleri sayıları, silah ve donanımları açısından önemli bir güç haline geldiler³⁸⁴.

Fransızlar merkezde tam güveni sağladıktan sonra işlerini yoluna koymaya girişmişlerdir. Bu bağlamda Adana emniyet kadrosunu düzenlemeye Gautier Villars memur edilmiştir. Posta ve telgraf servisleri M. Guys'un emrine bırakılmıştır. Her tarafla haberleşme başlamış ama bunlar sansür edilmiştir. Milli Eğitim işleri Albay Normand'ın kontrolüne verilmiştir. Lise ve diğer Türk okullarında Fransızca zorunlu kılınmıştır. Kız öğretmen okulu ile doğrudan doğruya Albay Bremond ilgilenmeye

³⁸¹ Bozkurt, a.g.m., s. 423.

³⁸² Toros, a.g.e., s. 44.

³⁸³ Arıkoğlu, a.g.e., s. 75, 79-80.

³⁸⁴ Bozkurt, a.g.m., s. 419.

başlamıştır. Müslümanlara hoş görünmek ve Fransız propagandasını yaptırmak üzere Adana'da bir medrese açtırmıştır³⁸⁵. İlkokullardan itibaren Fransızcanın zorunlu hale gelmesiyle Fransa'dan gönderilen misyoner profesörler okullarda görev almıştır³⁸⁶. Kimsesiz ve bakıma muhtaç Türk çocuklarını barındırmak amacıyla Adana'da bir Darü'l-eytam açmıştır. Burada barınan çocuklara Fransız ordusuna ve Hıristiyanlığa ait bilgiler verilmiş, sinema filmleri gösterilmiş ve Fransızca öğretilmiştir. İşgal Yönetimi Adana Ziraat Mektebi ve Adana Sultanisi'ni eğitim öğretim faaliyetlerine kapatmıştır. Darü'l-muallimat Mektebi'nin de kadrosu değiştirilmiştir³⁸⁷. Ayrıca milli eğitim işlerinde azınlıklar büyük himaye görmüşlerdir. Birçok Ermeni okulları ve atölyeler kurulmuştur. Cizvitler St. Paul ve Sörler, St. Joseph kolejini faaliyete geçirmişlerdir. Albay Bremond, adalet mekanizmasını da istedikleri şekle sokarak başsavcı ve bazı hâkimlerin yerlerine daha uysallarını getirmişlerdir³⁸⁸. Fransızlar Adana Bölgesi'nde genel olarak Ceyhan-Mersin demiryolunu tutmuşlardır³⁸⁹.

İşgal Yönetimi, bir suikast düzenledikleri iftirası ve evinde silah bulundurduğu iddiası ile Sadık Paşa (Eliyeşil), oğulları Necmettin, Şadi, Tarsus'tan Ziya (Uygur) Bey'in oğlu Muvaffak, Tarsuslu Nazım, Mahir ve İzzet Beyleri Harp Divanı'na vermişlerdir. Yargılamalar sonunda Harp Divanı 23-24 Ocak 1920 tarihinde Nazım, Mahir ve İzzet Beylerin ve 1800 lira para cezası alınmak suretiyle Sadık Paşa ve Muvaffak Uygur'un Çukurova'dan 3-5 yıl sürülmelerine hükmetmiştir. Ayrıca 30 Nisan'da demiryoluna bomba koydukları iddiasıyla 4 Türk ölüme mahkûm edilmiş ve idam edilmek üzere Seyhan Yeni Köprüsü'nün başlangıcındaki meydanlığa götürülmüşlerdir. Bu kişilerden biri bir fırsatını bularak kendisini nehre atmak suretiyle kurtulurken diğerleri kurşuna dizilmişlerdir. Yine 12 Mayıs'ta Eczacı Basri Arsoy, Kemal Kusun ve Fahri Uğurlu ile beraber 9 Türk tutuklanmış, aileleri ile bile görüştürülmeden Arvat Adası'na sürgüne gönderilmişlerdir. Yine İşgal Yönetimi, 8 Nisan 1920'de kahve, gazino vs. genel yerlerin güneş batarken kapatılacağını, saat 20.00'dan sonra evlerde lamba yakılmayacağını, her kimin evinde ışık görülürse ağır para cezasına çarptırılacağını ilan etmişlerdir³⁹⁰.

³⁸⁵ Ener, a.g.e., s. 14.

³⁸⁶ Toros, a.g.e., s. 95.

³⁸⁷ İslam, a.g.m., s. 55-56.

³⁸⁸ Ener, a.g.e., s. 14-15.

³⁸⁹ Belen, a.g.e., s. 257.

³⁹⁰ Ener, a.g.e., s. 100-103.

Fransız İşgal Yönetimi, Müslümanlardan toplanan silahları ve hayvanları Ermenilere vermiştir. Yönetimin amacı Türkler ve Ermeniler arasında karşılıklı bir intikam hissi beslemek ve bunun sonucunda da işgalin kaldırılması halinde yerli halkın birbirini boğazlayacağını herkese ilan ederek İşgal Yönetimi'nin varlığını devam ettirmeye çalışmaktır³⁹¹.

Çukurova'daki Fransız İşgal Yönetimi denince akla gelen ilk isim olan Albay Bremond'un görevden alınması bir yolsuzluk ve sahtekârlık işinden dolayı olmuştur. Şöyle ki Fransız yöneticileri Karataş'tan İtalyanlara 3.500.000 Franklık buğday satmışlardır. Hâlbuki Adana'nın un stoku oldukça azdır. Bu durum karşısında mesele incelenmiş ve yapılan tetkik sonucunda satışlara suiistimal karıştığı anlaşılmıştır. Sanık olarak Genel Sekreter Escande bulunmaktaydı. Yüzbaşı Escande Beyrut'a giderek Bremond'un kendisine verdiği bonservisleri General Gouraud'a göstermiştir. Böylece suçsuzluğu meydana çıkan Escande, Fransa'ya gönderilirken Gouraud, sahtekârlık olayından Albay Bremond'u sorumlu tutarak onu görevinden azletmiştir. Genel Vali Bremond, 4 Eylül 1920 tarihinde görevini kurmay başkanı Hassler'e bırakarak Adana'dan ayrılmıştır. Yerine 27 Eylül'de Albay Kapitrel tayin edilmiştir³⁹².

2.4.2. Mersin'de İşgal Yönetimi'nin Uygulamaları

İngiliz Yarbay Romieu, Mersin'e çıkar çıkmaz bir beyanname yayımlamıştır. Beynamede ahalinin sokaklarda toplanmaması, müttefik askerlerin Çukurova'yı işgal amaçlarının haksızlıklarla kötülüklerin yok edilmesi olduğuna değinilerek askeri hastanenin tüm levazımatı ile kendilerine hemen teslimi istenmiştir³⁹³. Bu arada İngiliz İşgal Komutanlığı Mersin mutasarrıflığına başvurarak Fransız birlikleri için yer gösterilmesini istemiş, kendisine gösterilen binalar arasından şehrin ortasındaki Taşhan'ı uygun bulmuştur. Fransız üniforması giydirilmiş Ermeni gönüllülerden oluşan bir tabur, Mersin'de Taşhan'a, ikinci bir tabur Araplar Köyü, Hıristiyan Köyü (Osmaniye Mahallesi) ve Mesudiye Mahallesi civarında kurulan çadırlara, Cezayir, Tunus ve Fransızlardan oluşan bir başka tabur da Kışla ile Müftü Mahallesi'ndeki medreseye yerleştirilmiştir³⁹⁴. Sonuç olarak

³⁹¹ Gökbilgin, a.g.e., C. II, s. 387.

³⁹² Ener, a.g.e., s. 190.

³⁹³ Toros, a.g.e., s. 10.

³⁹⁴ Bozkurt, a.g.m., s. 416-417.

Fransız Birliği için Tarsus yolu üzerine genel İşgal Karargâhı kurulmuş ve bu birliğin başına da Bak adında bir subay tayin edilmiştir³⁹⁵.

İşgal Yönetimi, bölgedeki çıkarlarını kurumsal bir hale getirmek için Mersin’de Suriye Bankası’nın bir şubasını açmış ve ihtiyaç sahiplerine uzun vadeli kredi imkânı sağlamıştır³⁹⁶.

İngiliz Yarbay Romieu’nun asıl görevi Birinci Dünya Savaşı sonundaki esirleri toplamaktır. Ama aldığı bir emir üzerine Mersin’i işgal ettikten kısa bir süre sonra bir İngiliz Postanesi açmıştır. Bundan sonra bütün özel ve resmi mektuplarla telgrafların bu postaneden gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Postanenin 2 kuruş karşılığında bütün yabancı ülkelere de mektup kabul edeceği ilan edilmiştir. Postanede Osmanlı pulları Fransızca olarak damgalanmış, hatta Fransızların işgal ettiği yerlerde kullandıkları pullardan getirilerek Türk pulları yerine kullanılmaya başlanmıştır³⁹⁷. İşgal Yönetimi böylece ilk icraatını gerçekleştirmiştir.

Fransızlar, Silifke ile Mersin yolu üzerinde Tömük tarafında Deniz Gümrüğü kurmuşlar, bir jandarma takımı yerleştirmişler ve bir de resmi kararname ilan etmişlerdir. Buna göre; Mersin yoluyla Silifke’den Kilikya’ya gelen mallar (hububat ve hayvanat) için Tömük’te “yüzde on bir gümrük resmine” tabi tutulacak ve aynı yol ile ithal olunan emvali saire gümrük resminden müstesna tutulacaktır. Genel Vali Bremond imzalı “Muzır Alkoller Hakkında Kararname”ye göre Fransızların tesis ettiği gümrük kimyagerliğince muayenesi tehlikeli kabul edilen alkolün Kilikya ve dağlık Kilikya’ya sevkiyatı kesinlikle yasaktır³⁹⁸. Dolayısıyla Müslümanlara tüm içki satışı, işgalci askerlere de bira ve şaraptan başka alkollü içki satışı yasaklanmıştır. Bunun nedeni Adana bahçelerinde öteden beri boğma adı verilen anasonsuz bir nevi rakının askerler arasında yaygınlaşmasıdır. Bu rakının yasaklanma nedeni sarhoşluk etkisinin çok uzun süre devam etmesidir³⁹⁹.

Haberleşme imkânlarının artırılması, yol yapım ve onarımı, Mersin Limanı’nın genişletilmesi gibi faaliyetleri de yürüten Fransız Yönetimi, doğal kaynakları ve pamuk üretim potansiyeli nedeniyle vazgeçilmez gördüğü Çukurova’ya yerleşmeye çalışmıştır⁴⁰⁰.

³⁹⁵ Toros, a.g.e., s. 10.

³⁹⁶ İslam, a.g.m., s. 52.

³⁹⁷ Toros, a.g.e., s. 24.

³⁹⁸ Bozkurt, a.g.m., s. 426.

³⁹⁹ Toros, a.g.e., s. 50.

⁴⁰⁰ İslam, a.g.m., s. 53.

Ayrıca Tarsus'taki İşgal Yönetimi Kaymakamı Costilier, binası büyük olan Türk okullarını askeri kışla haline getirmiştir. Arap kökenli vatandaşlar için Adana'da olduğu gibi özel okullar açmaya yeltenmiştir. Bu arada kendi adını taşıyan bir Fransız Okulu açtırmıştır⁴⁰¹.

2.4.3. Osmaniye'de Fransız İşgali

Fransızlar, 25 Aralık 1918 tarihinde Osmaniye'yi işgal etmişlerdir⁴⁰². Fransızlar işgalden sonra Osmaniye, Bahçe ve Haruniye'de 1000'e yakın Ermeni askeri bulundurmışlardır. Ayrıca Kudüs'teki ve Beyrut'taki Ermeni Lejyonları da İngilizlerin desteği ile eksik olan Fransız güçlerine takviye olarak Albay Louis Romieu tarafından bölgeye aktarılmıştır. Bu suretle 4. Tabur Ermeni Birliği İskenderun'a Dört Yol'a, Osmaniye ve Pozantı'ya yerleştirilmişlerdir. Fransızlar, Osmaniye'de toplamda 1 tabur, 2 mekâri bölüğü, 3-5 dağ topu, 5-6 makineli tüfek, yaklaşık bir fırka kadar asker toplamışlardır⁴⁰³.

İşgal Yönetimi tarafından Osmaniye'ye (Cebel-i Bereket) Yüzbaşı Andre Kaymakam olarak tayin edilmiştir⁴⁰⁴. Andre, yaveri Ermeni Hrant ile birlikleriyle beraber kendilerine askeri karakol yaptıkları Hacı Ökkeş'in konağında kalmışlar ve o evde Fransız bayrağını dalgalandırmaya başlamışlardır⁴⁰⁵.

Osmaniye'ye kaymakam olarak atanan Yüzbaşı Andre aynı zamanda garnizon ve telgraf işlerini düzenleme gayesiyle gönderilmiştir. Andre, Osmaniye'ye çok sayıda Ermeni getirmiş ve bunları silahlandırmıştır⁴⁰⁶.

Haçin Kaymakamı Mesut Fani, Osmaniye Mutasarrıfı Hüsnü Bey'in kaçması sonucu Beyrut'taki Fransız Fevkalade Komiseri'nin emriyle Cebel-i Bereket Mutasarrıflığı'na getirilmiştir. Ermenilerin yoğun olduğu Dört Yol'da ikamet eden Mesut Fani, göreve gelir gelmez de Türklüğü aşağılayan, Fransızları öven beyannameler yayınlamıştır⁴⁰⁷.

⁴⁰¹ Toros, a.g.e., s. 95.

⁴⁰² Ali İşlek, *Milli Mücadelede Osmaniye*, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Mehmet Kaya, Niğde, 2006, s. 35.

⁴⁰³ Volkan Payaslı, "Fransız İşgalinde Osmaniye (Cebel-i Bereket) ve Rahime Hatun Üzerine Bir Değerlendirme", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 61, 2017, s. 275, 287.

⁴⁰⁴ Çelik, a.g.t., s. 53.

⁴⁰⁵ Payaslı, a.g.m., s. 276, 294.

⁴⁰⁶ İşlek, a.g.t., s. 38.

⁴⁰⁷ Payaslı, a.g.m., s. 277.

Albay Bremond Müslümanlara hoş görünmek ve Fransız propagandasını yaptırmak üzere Osmaniye’de Fetva Okulu açtırmıştır⁴⁰⁸.

Fransızlar, 7 Ocak 1922 tarihinde Osmaniye'den çekilerek, geldikleri gibi gitmişlerdir⁴⁰⁹.

2.5. Fransa'nın Ermeni Politikası

Fransa'nın Çukurova politikası iki doğrultuda kendisini göstermiştir. Bunlar Ermenilere askeri harekâta yer verilmesi ve Çukurova'nın idari yönden Ermenileştirilmesi şeklindedir⁴¹⁰. Fransızların Suriye’de meydana getirdikleri Ermeni Lejyonu, Ermenice adı ile Gamavur denilen Ermeni gönüllüleri de Fransızlarla birlikte Mersin’e çıkmışlardır⁴¹¹. Bu doğrultuda 11 Aralık 1918’de Fransız subayları komutasında 400 yerli Ermeni’den oluşan bir Fransız taburu Dört Yol’a gelmiş ve 12 Türk evi basılıp soyulmuştur. Hatta kasabada bulunan Türk jandarma ve memurları kasabadan kovulmuşlardır. Daha sonra 17 Aralık’ta Yarbay Romieu’nun komutasında çoğu Ermeni olmak üzere 1500 Fransız askeri Mersin’e gelmiş⁴¹² ve bunlardan ilk gün 30 subay ile 500 asker karaya çıkarılmıştır⁴¹³. Birlikte yalnız 150 Fransız eri vardır. Diğerleri Fransızlar tarafından daha önce Mısır’da kurulmuş olan Doğu Lejyon Alayı’na bağlı Ermenilerdir⁴¹⁴. Mersin’de Gümrük Binası ile kışlayı işgal etmiş ve Türklüğe ait ne buldularsa yok etmişlerdir⁴¹⁵.

Burada Ermeni Lejyonlarından bahsetmek gerekirse Kıbrıs’ta kurulan Ermeni birliğinin adı “Doğu Lejyonu” olarak belirlenmiştir. Bu isim 1918’de “Ermeni Lejyonu” olarak değiştirilinceye kadar kullanılmıştır. Kampın resmî ismi “Monarga Legion d’Orient”, amacı “Ermenilere insani amaçlı yardım faaliyetleri yapmak” olarak saptanmıştır. Monarga Ermeni Lejyonu kampları, alay düzeni esas alınarak teşkilatlandırılmıştır. Kamp, Filistin’in Lyd kasabasında bulunan Fransız Komutanlığı kanalı ile Akdeniz’de bulunan Fransız - Suriye Doğu Kuvvetleri Filo Komutanlığı’na bağlanmıştır. Alevkaya’da bulunan Ermeni manastırı da Monarga’ya bağlı yeni bir Ermeni Lejyonu kampına dönüştürülmüştür. Fransızlar, yalnızca

⁴⁰⁸ Ener, a.g.e., s. 14.

⁴⁰⁹ İşlek, a.g.t., s. 36.

⁴¹⁰ Hatipoğlu, a.g.e., s. 45.

⁴¹¹ Ursavaş, a.g.e., s. 25.

⁴¹² Budak, a.g.e., s. 19.

⁴¹³ *Türk İstiklal Harbi...*, s. 44.

⁴¹⁴ Kasım Ener, *Çukurova Kurtuluş Savaşı’nda Adana Cephesi*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996, s. 4-5.

⁴¹⁵ Tansel, a.g.e., C. I, s. 216.

Ermeni askerlerini kullanmamışlar, aynı zamanda sömürgelerinden getirdikleri Tunus, Cezayir ve Senegalli Müslüman askerlerden de yararlanmışlardır. Araplarla Ermeniler arasında sürekli tartışmaların yaşanması üzerine Arap militanlar, Lefkoşa'nın kuzeybatısında kurulan Arap Ahmet Askerî Kampına yerleştirilmiştir. Her üç kampa da ortak olarak Monarga Askerî Kampı ismi verilmiştir⁴¹⁶. Bu Ermeniler, kiliselerinin yanlarında bulunan okullarda yetiştirilmiş ve bu uğurda Türklerle mücadele etmeye hazırlanmışlardır. İntikam Alayı adını alan ve Kilikya'da kurulan beyaz kalpaklı, kamalı ve çifte tabancalı bu Ermeniler, açıkça zulüm ve yolsuzluk bayrağını açmıştır. Ordu terhis edilmiş, Adana ili kontrol altına alınmıştır. Fransızlar bu isimle bir alayın kurulmasına izin vermişlerdir⁴¹⁷. Bu andan itibaren Ermeni intikam hareketleri ve taşkınlıkları artarak devam etmiştir.

2.5.1. İşgal Yönetimi Altında Ermenilerin Yaptığı Eziyetler

Fransız Albayı Bremond'un Askeri Vali kimliği ile Adana'ya gelmesi, Ermeni zulümlerine bir başlangıç oluşturmuştur. Adana'ya gelişinden üç gün sonra tecavüzler artmıştır. 3 Ermeni askeri 4 Şubat 1919 tarihinde kendisi esarete bulunan Binbaşı Hüseyin Avni Bey'in Hamam Kurbu Mahallesi'ndeki evine girmiştir. Her şeyi yağmalamış, ailenin parasını ve kıymetli eşyasını gasp etmiştir. 7 Şubat'ta Kayseri tacirlerinden İbrahim Efendi evinde şehit edilerek kasasının anahtarı alınmış ve 15.000 TL ile parası ile mücevherleri çalınmıştır. Milli Mensucat Fabrikaları Müdürü Binbaşı Sabri Bey'in Kuruköprü semtindeki evine iki defa hücum edilerek külliyetli miktardaki mücevherleri alınmıştır⁴¹⁸. Yine Adana'da Vanlı Ahmet Efendi adında bir kişi Ermeniler tarafından çok korkunç bir şekilde öldürülmüştür. Olay yerinde bir Fransız şapkası ve bir süngü bulunmuştur. Cinayet, yapılışı ve biçimi bakımından çok kötüydü. Bu olay üzerine halk, gittikçe büyüyen kümeler ve dalgalar halinde toplanmıştır. Bu toplanma sefil bir cinayeti işleyenleri lanetlemekten çok Fransız işgalini ve istilasını çok açık olarak protesto niteliğini taşımıştır. Bu toplanma, Fransız Valisi Bremond'u da şaşırtmıştır⁴¹⁹. Yine Ermeniler, Adana'da eski istasyon civarında ikamet eden hat komiseri Muzaffer Bey'in bir gece evine hücum edip kendisi ile birlikte ihtiyar annesini feci surette paramparça edip

⁴¹⁶ *Türk İstiklal Harbi...*, s. 47.

⁴¹⁷ Ursavaş, a.g.e., s. 25.

⁴¹⁸ Toros, a.g.e., s. 42.

⁴¹⁹ Ali Saip Ursavaş, *Kilikya Dramı ve Urfa'nın Kurtuluş Savaşları*, Osmanlıcadan Çeviren: Hüseyin Işık, Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara, 2000, s. 24, 26.

öldürmüş, evin kıymetli eşya ve parasını da gasp etmişlerdir. Bu zulümden dolayı gündüzleri dahi Türkler, Ermenilerin kalabalık bulunduğu yerlerden geçememişlerdir. Adana'nın tanınmış hattat ve hüsnü hat hocalarından Arap Uşaklarından Haşim Hoca da katledilenler arasındadır. Açıkçası her Türk evine bir bekçi tedarik etmiş, sabahlara kadar uyumayıp nöbetleşe nöbetleşe gelecek tecavüzleri bekler hale gelmişlerdir⁴²⁰.

30 Aralık 1918 tarihinde Payas Camii'ne giren Ermeniler bu mabedi necasetle kirletmişlerdir. 2 Ocak 1919'da Karakine'de altı erkekle bir kadın kesilmiştir⁴²¹. 4 Ocak'ta Maraş'tan İslahiye'ye giden bir Fransız-Ermeni birliği, Cumalı ve Sarılar Türk köylerini yakmış ve sakinlerinden bir kısmını da öldürmüştür⁴²². Halkın artık sabrı tükenmiştir. Süratle toplanmış olan milli müfrezeler, bu Fransız-Ermeni müfrezesini kuşatarak kanlı bir çarpışmaya tutulmuşlar, köylü kardeşlerinin intikamını almışlardır. Geriye kalan 80 kişiyi de esir etmişlerdir. Bu kanlı olay, Çukurova'nın umumi isyanına sebep olmuş, her tarafta harekât başlamıştır⁴²³.

Ermeniler 10 Ocak 1919'da Kahyaoğlu yakınında Abdo Ağa'nın çiftliğini basarak Abdo Ağa ile 14 işçiyi şehit etmişlerdir. Bu kargaşalıkta işçilerden birisi fırının içine saklanarak kendisini kurtarmış ve ertesi gün şehre gidip durumu bildirmiştir. Bunun üzerine birkaç Ermeni tutuklandıysa da daha sonra serbest bırakılmışlardır⁴²⁴. 10 Şubat 1919'da Adana'daki Türk mağazaları, Ermeniler tarafından yağmalanmıştır⁴²⁵. Yine Hacı Bayram Camii'nin minaresine köpek çıkarıp havlatmışlardır. Bundan sonra Türkler ezanın okunuyor, namaz kılmaya gidin demişlerdir⁴²⁶. Kozan'da Fransız Askeri Mutasarrıfı Tayyarda'nın özel kolluk hizmetini yapan ve Ohannes Çavuş ismiyle ün kazanan Ermeni Jandarma Çavuşu, Ermeni fedailerıyla beraber Türk köylerine baskınlar düzenleyerek soygunlar yapmıştır⁴²⁷. 4 Mart 1919'da Dellal Mustafa, oturduğu Dellal Ahmet bağlarındaki evinde Ermeniler tarafından öldürülmüş olarak bulunmuştur⁴²⁸.

⁴²⁰ Arıkoğlu, a.g.e., s. 75.

⁴²¹ Toros, a.g.e., s. 25.

⁴²² Tansel, a.g.e., C. I, s. 219.

⁴²³ Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları...*, s. 325.

⁴²⁴ Hatipoğlu, a.g.e., s. 64.

⁴²⁵ Tansel, a.g.e., C. I, s. 221.

⁴²⁶ Hatipoğlu, a.g.e., s. 48.

⁴²⁷ Ursavaş, a.g.e., s. 30.

⁴²⁸ Ener, a.g.e., s. 6.

Başıboş hale gelen ortamdan dolayı yeni yeni çeteler türemişlerdir. Bunlardan biri de Kürt Reşit Çetesi'dir. Yaklaşık 100 kişilik süvarilerden oluşan bu çete, köylere hücum ederek soygunlar yapmış, karşılarına çıkan Fransız ve Ermeni asker ve jandarmalarına da ateş açıp imha etmeye çalışmıştır. Kürt Reşit Çetesini bertaraf edemeyen Fransız Albay Normand, Ermenilerin uzaktan yakından Kürt Reşit ile ilgisi olduğunu bildirdikleri Türkler, derhal Norman'ın emriyle kurşuna dizilmiştir. Buna bir örnek vermek gerekirse İzzet ve Fettah Efendilerin başına gelen olayı anlatmak gerekir. Kürt Reşit, Ceyhan Nehri'nin karşısında Bebeli Harası civarında çiftçilik eden köylere baskın düzenlemiştir. Eşyaları gasp ettikten sonra Fettah ve İzzet Efendilere nehrin karşı tarafına geçit yerini göstermelerini istemiştir. Kırbaç ve dayakla nehir kenarına getirmiştir. Göstermezlerse öldürüleceklerini bildirmiştir. Mecburen geçit yerini göstermişlerdir. Bu haber Albay Normand'a iletilince hemen bir manga jandarma göndererek bu iki kişi tutuklanmıştır. 24 saat zarfında 10.000 lira kurtuluş fidyesi verilerse serbest bırakılacakları kendilerine bildirilmiştir. İzzet Efendi parayı vererek kurtulmuştur. Ancak Fettah Efendi parayı veremediği için Hacıali Tekkesi mevkiinde kurşuna dizilmiştir⁴²⁹.

Aralık 1919'da Fransızların jandarmada görevlendirdikleri Ermeni Mülazımı Misak ve dört jandarması, Kara Yusuf Çetesi'nin baskınına uğramıştır. Bu baskından sonra halk üzerinde şiddetli bir baskı oluşmuş, bu olayla ilgisi olduğundan şüphelenilen Fekeli Akçaoğlu Hamza ile akrabasından bir kişi tutuklanmıştır. Hatta 5-10 Müslüman'ın şüphe üzerine tutuklanıp idam edilmediği gün geçmez olmuştur⁴³⁰.

6 Mart 1920'de Bağlar Bekçisi Tabak Mahmut, Ermeni fedailerinin pusu kurmaları suretiyle şehit edilmiştir. 6 Nisan'da Kaplan Bey'in çiftliğini basan Ermeni fedailer, bir Oğuz ve iki Eti Türk'ünü şehit etmişlerdir. 3 Haziran'da ise Kürkçüler Köyü'nden Adana'ya gitmekte olan Gök Ali oğlu Duran Ali ile beş adamını öldürdükleri, Karaoğlanlı köyünü basarak 10 Türk'ü şehit ettikleri haberi Adana'da duyulmuştur⁴³¹.

Ermeniler, 11 Haziran 1920'de Kürkçü Köyü'nü yağma etmiş, aynı günün gecesi Yüreğir Ovası'ndaki köylerde 150 kişiyi öldürmüştür, daha fazlasını

⁴²⁹ Arıkoğlu, a.g.e., s. 81-83.

⁴³⁰ İrade-i Milliye Gazetesinden naklen İsmail Özçelik, *Milli Mücadele'de Anadolu Basınında Güney Cephesi (Adana, Antep, Maraş, Urfa) 1919-1921*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2005, s. 132-133.

⁴³¹ Ener, a.g.e., s. 101, 132.

yaralamışlardır. Çuhlu Köyü'nde 5 çocuğun gözlerini oymuş, Cevherli Bucağı'nda Abdullah Ağa, Akarcalı İbrahim Efendi, Yağzade Hacı Ali Efendi Çiftlikleri'ni yağma etmiş, içindekileri boğazlamışlardır. Adana'nın Kahyaoğlu Çiftliği'nde 18'i kadın, 3'ü çocuk 42 kişiyi öldürmüşlerdir⁴³². Hamam, Kurtoğlu Çiftliği, Toklu Bey Çiftliği, Çolak Hasan, Yassı, Cani Mehmet Ağa ve Kabasakal Köyleri Ermeni jandarma ve gönüllüleri tarafından tamamen yakılmıştır. Bu köylerden kaçarak kurtulabilen halktan 750 nüfus Ceyhan ve 1500 nüfus Karsendi taraflarına göç etmiştir. Bucak civarında diğer birkaç köyün yakıldığı da haber alınmıştır⁴³³. Kadınlara tecavüz yalnız Ermenilere de münhasır kalmamıştır. Fransız erleri de civarda rast geldikleri Müslüman kadınları hiçbir medeni asrın kabul etmediği vahşi bir muameleye tabi tutmuşlardır. Örneğin Hasangazi'ye bir ay tedaviye gelip dönmekte olan 3 kadın, Çiftehan'daki Fransız askerleri tarafından tutularak zorla Kaplıca civarındaki köprüye götürülerek ırzlarına geçilmiş ve feryatları üzerine yardıma koşan Seyid Karyeli Hüsnü'ye ateş açılmıştır. Kadınlar ancak 5 saat sonra bırakılmışlardır⁴³⁴.

Ali Saip Bey anılarında Ermeni katliamları ile şehit olanları listelemeye çalışmıştır. Buna göre Kozan Yazı İşleri Müdürü Rıza Bey, Kozan muhasebecisi Hamdi Bey, Haçin'in Kirazlı Yurt Köyü'nden Cambaz Kahya oğlu Molla Mehmet, Kör Yaşar'ın Köyü'nden Maraş oğlu, Kazıklı Köyü'nden Osman, Kabaçınar Jandarma karakolu askerlerinden Hacı, Aksar Köyü'nden Karahacı oğlu Hacı İbrahim, Küçükler Köyü'nden Topal Ali ve 7 yaşındaki çocuğu, Kızılören Köyü'nden Çerkez, Kazıklı Köyü'nden göçmen Hasan ile 4 arkadaşı, Venek Köyü'nden Tarsuslu Mahmut, Doğanlı Köyü'nden dükkancı Kayserili Şükrü, Sarkıntı'dan Yeniceli Mehmet, Danacı Köyü'nden Hatipoğlu Abdülkadir, Sarıgeçit Köyü muhtarı Hallaç Mehmet, Sipahi Köyü'nden Habip, Hüseyin, Osman, Fatma ve Defne, Kozanlı Berber Derviş'in eşi, Mahkeme mübaşiri Kozan oğlu Mustafa, Yerebakanlı Sabırlık Mustafa, Kozanlı Berber Mustafa Derviş, Tabanlı Köyü'nden Süleyman, Kozanlı emekli Yüzbaşı Hacı Mehmet Efendi, Hacımirzalı Köyü'nden İbiş, Tüccardan Cemal Efendi, Feke'nin Bekirhacılı Köyü'nden Traş Ali, Kozanlı İsmail oğlu Battal, Sisli Molla Mehmet, Hergeleci Ömer oğlu Ahmet, Ümmet Çavuş, Kozanlı Kürt Ali'nin 4 çocuğu, Değirmenci Uşağı Köyü'nden Azgın İbrahim,

⁴³² Avcıoğlu, a.g.e., C. 3, s. 1283.

⁴³³ Gökbilgin, a.g.e., C. II, s. 387.

⁴³⁴ İrade-i Milliye Gazetesi'nin 8 Aralık 1919 tarihli nüshasından naklen İsmail Özçelik, a.g.e., s. 134.

Tavşan Tepesi Köyü'nden Hüseyin Ağa, Tavaslı ve Hacılar Köyü'nden Ahmet ve Mustafa ile 5 arkadaşı ve daha pek çok kişi Ermeniler tarafından şehit edilmişlerdir⁴³⁵.

2.5.1.1. Kaç kaç olayı

Kaç Kaç olayı, Adana şehrinden aç, çıplak, hazırlıksız olarak halkın ani bir kararla köylere, bahçelere kaçmasına verilen isimdir⁴³⁶. Kaç Kaç olayına giden süreç şöyle gelişmiştir:

4 Temmuz 1920 tarihinde Padişahın tahta geçmesi gününü yani cülus gününü fırsat bilerek İran Konsolosu İsmail Asaf Han'ın başkanlığında pek kalabalık bir heyet valiliğe gitmiştir. Vali Vekili Abdurrahman Bağdatlı ile Hafız Mahmut'a çok ağır hakaretler yapılmıştır. Albay Bremond duruma hâkim olamamakta ve heyetin protestolarına cevap verememekteydi. Bunun üzerine toplantıyı terk etmiş ve Fransız askerlerini çağırarak Asaf Han ile heyeti valilikten çıkartmıştır. Bu arada Milli Kuvvetler tarafından Adana şehri çember içine alınmıştı. İşte bu iki olay üzerine aynı günün akşamında Fransız İşgal Yönetimi Adana şehrinde sıkıyönetim ilan etmiştir. Buna göre kahveler 6 Temmuz günü öğleye kadar kapalı kalacaktır. 6 Nisan'dan itibaren de 12.00-17.00 saatleri arasında açılacaktır. Lokantalar saat 11.00-14.00 ve 18.00-21.00 saatleri arasında açık bulundurulacaktır. Gece hiç kimse fenersiz sokağa çıkmayacaktır. Halk en geç 22.00'da evine çekilmiş olacaktır. Sıkıyönetimden sonra General Dufieux, 9 Temmuz 1920'de Yarbaşı'ndan Yüreğir Ovası'na taarruz etmeyi kararlaştırdığı için şehirdeki kuvvetlerini iki ateş arasında bırakmamak adına özellikle Adana'nın güney kesiminde oturan Türkleri kaçırmak istemiştir⁴³⁷.

Bu amaçla da Fransızlar 9 Temmuz 1920'de Ermeni komitecileri ile düzme bir oyun tertip ederek Müslüman halkın şehri boşaltmasını kolaylaştırmak için güneydeki bahçeler tarafına Cezayirli Müslüman askerlerini nöbetçi koyup bu duruma müsamaha göstermişlerdir⁴³⁸.

10 Temmuz sabahı Siptirli pazar yerinde bir kişinin üzerine Ermeniler ve Asuriler hücum ederek bütün mallarına el koymuşlardır. Sizi Şişmanyen istiyor diyerek zorla dükkânından çıkartmışlardır. Bu sırada Tahtalı Cami İmamı

⁴³⁵ Ursavaş, a.g.e., s. 29-30.

⁴³⁶ Toros, a.g.e., s. 193.

⁴³⁷ Ener, a.g.e., s. 143-148.

⁴³⁸ Hatipoğlu, a.g.e., s. 52.

Nalbantzade Mehmet Efendi ile Abdülkadir Efendi oradan geçmektedir. Kargaşalığa karışarak Ermenileri uyarmak isteyince onlar da saldırıya maruz kalmışlardır. İmam Efendi'nin sarığı boynuna geçirilerek sokaklarda dakikalarca sürüklenmiştir. Onu kurtarmaya gelen oğlu ile birlikte şehit edilmiştir. Olay yerine gelen Fransız karakolundan Cezayirli iki Müslüman, tecavüz edenleri yakalayıp karakola götürürken Ermenilerin hücumuna uğramışlardır. Silah sesleri bir anda bütün mahalleyi sarmıştır. Bu andan itibaren Türklere yönelik yayılım ateşi başlamıştır⁴³⁹. İki saat süren silahların Müslüman mahalleleri üzerine sıkılmasından sonra Türkler, koltuklarında birer bohça ile Oba yoluna doğru kaçmaya başlamışlardır. Çarşıdaki Türkler dükkânlarını kapatmadan, evde kadınlar eşya veya giyecek alamadan şehrin batı ve güney taraflarına kaçmaya başlamışlardır. İşte bu ana-baba yurdunu ve evini mahşeri bir vaziyette terk ederek kocası, karısını, çocuğu, anasını bulamayan bu günün adına Kaç Kaç denilmiştir. 10 Temmuz günü Fransız uçakları, sabahın erken saatlerinden öğle vaktine kadar bu Kaç Kaç kafilesine katılanların üzerine bomba ve sivri çiviler atmışlardır⁴⁴⁰. On binlerce Müslümanın kaç kaçı 4 gün sürmüştür. 14 Temmuz'da şehirden çıkamayan sayısı pek az Müslüman ile Adanalıların Kaç Kaç'ı sona ermiştir⁴⁴¹.

2.5.1.2. Kilikya Ermeni Cumhuriyeti

1920 yılının 4 Ağustos Çarşamba günü Hristiyan komiteciler yaptıkları toplantıda Kilikya Ermeni Cumhuriyeti ilan etme kararı almışlardır. Yeni cumhuriyetin Fransa Devleti'nin himayesi altında olacağını da General Dufieux ile Albay Bremond'a bildirmişlerdir. 5 Ağustos sabahı Hükümet Konağı'nın önünde 50-60 kişilik bir grup belirmiştir. Bu arada Hükümet Konağı'na gelen bir faytondan 4 kişi çıkmıştır. Bunlar Ermeni komitecisi Damatyan, Dr. Salıpyan ve arkadaşlarıdır. Komiteci Şişmanyanyan ise henüz gelmemiştir. Vali Vekili Abdurrahman Efendi o sırada henüz valiliğe gelmemiştir. Onun odasına doğru ilerleyen Ermeni liderlerini gören odacı İbrahim Efendi, valiyi ziyarete geldiklerini zannederek onları valinin odasına almış ve valinin henüz gelmediğini söylemiştir. Damatyan, hiddetle ve azametle bastonunu odacıya vererek 'Artık vali benim' demiş ve odaya girmiştir. Durumu öğrenen Fransız İstihbarat Subayı Mösyö Kiz, derhal Albay Bremond'un

⁴³⁹ Toros, a.g.e., s. 193-194.

⁴⁴⁰ Hatipoğlu, a.g.e., s. 52.

⁴⁴¹ Ener, a.g.e., s. 149.

odasına koşarak durumu anlatmıştır. Aslında Bremond, bu hükümete taraftardı fakat konuyu Fransız Orduları Başkomutanı General Gouraud'a bildirmiş ve ondan onay alamayınca harekete geçmiştir. Yanına iki süngülü asker alarak Vali Vekilinin odasına girmiştir. Kilikya Ermeni Cumhuriyeti'ni kendi kendine ilan eden Damatyan, bu arada ilçelere gönderilmek üzere bir bildiri hazırlamaktaydı. Yanında da Harbiye Nazırı olarak seçtiği Şişmanyar oturmaktaydı. Bremond, onlara bu çirkin hareketlerinden derhal vazgeçmelerini söylemiş, beş dakika süren münakaşadan sonra abluka altına alınan Ermeniler süngü tehdidi altında Vilayet Konağı'ndan çıkarılmışlardır. İşte 5 Ağustos, Adana'da 45 dakika süren sözde Ermeni Hükümeti'nin tarihi olmuştur. Bu olaydan sonra Fransız makamları artık Ermenilere yüz çevirmişlerdir⁴⁴².

Sonuç olarak Çukurova yöresinde adeta Ermeni mezbahaları kurulmuş, buralarda Türkler kesilmiş, Adana'da Türk kanı kıyasıya akıtılmıştır. Adana sokaklarında çocuk, ihtiyar, kadın, kız, genç demeksizin insanlar parçalanarak çengellere takılmıştır. Adana'da kilise avlusu kazılarak derin bir mezarlık haline getirilmiştir. Bu mezarlık 2000 kişi alacak kadar kazılmıştır. Mezbahada parçalanmasına gerek duymadıklarını bıçaklayarak çukura atmışlardır. Çukura atılanların çoğu kurşunlanmıştır. Ölmese de atılmış olduğu çukurda inleyerek can vermiştir⁴⁴³.

2.6. Çukurova Halkının Direniş Faaliyetleri

Daha önce Mustafa Kemal Paşa ile Ali Fuat Paşa arasında geçen Adana görüşmesinden bahsedilmişti. İşte bu görüşme kapsamında Ali Fuat Paşa Kilikya'da ilk iş olarak jandarma kadrosunu ordunun subay, asker, silah ve teçhizatı ile ikmal etmiştir. Çünkü jandarma teşkilatı daimi surette bulunduğu mntıkada kalabilirdi. Yine bir işgal emri vakisi karşısında Kilikya'nın önemli yerlerinde direniş yuvaları hazırlatmıştır. Adana'da bir ay bu işlerle uğraştıktan sonra Tropika Hastalığı nükseden Ali Fuat Paşa hem tedavi hem de Anadolu içerisindeki durumu görüp gereken tedbirleri aldirabilmek için 1918 Aralık ayının başında İstanbul'a gitmiştir⁴⁴⁴.

⁴⁴² Toros, a.g.e., s. 199-201.

⁴⁴³ Hatipoğlu, a.g.e., s. 50-51.

⁴⁴⁴ Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, s. 46.

Ali Fuat Paşa'nın o an için yaptıkları doğrudan fayda vermemiştir. Çünkü Mondros Ateşkes Antlaşması'nı takip eden günlerde özellikle Türk ordusunun çekilmesinden sonra Kilikya'nın yabancılar tarafından işgal edileceği haberi halkı çok heyecanlandırmıştır⁴⁴⁵. Aralık 1918 ortalarında, Adana'nın işgalinden bir iki hafta önce endişeler başlamıştır. Gazeteler Kilikya'nın geleceği hakkında aldıkları acı haberleri yazdıkça heyecan artmıştır. Halk büyük bir üzüntüyle ne yapabiliriz şeklinde düşünmeye başlamışlardır. İlk önce Çukurova'nın anavatandan ayrılması tasavvurlarına karşı protestolar yapılmıştır. Adanalıların Türk kalmak istediği yolunda deliller, vesikalar, hüccetler ortaya dökülmüştür. Bu konuda oldukça önemli yayınlar yayınlanmaya çalışılmıştır⁴⁴⁶.

Bu konuda dikkati çeken ilk hareket İstanbul Hükümeti'ne seslerini duyurma çabasıdır. Bu olay şöyle gerçekleşmiştir: İşgali müteakip Adana'daki kiliselerin çanları durmadan çalmaya başlamış, Ermeni evleri, dükkânları, çarşı ve pazar, İtilaf Devletleri ve Ermeni bayrakları ile donatılmıştır. Gece fener alayları tertip edilmiştir. Kaleme sığmayacak küfürlerle ortalığı çin çin çınlatmışlardır. Bunlar karşısında Türk halkı serseme dönmüştür. Ne yapacağını bilemez vaziyette herkes evlerine çekilmiş ve sonucu beklemeye başlamıştır. Vali Nazım Bey mahallelere adam göndererek Ermeni çılgınlığı karşısında Türklerin vakarlarını korumalarını ve herhangi bir olaya karışmamalarını tavsiye etmiştir. Haftalarca Türkler böyle acı günler yaşamışlardır. Nihayet kurtuluş çarelerini konuşmak üzere Hacı Beyzade Kadri Bey'in oğlu Tefvik Bey'in evinde büyük bir toplantı düzenlenmiştir. Şehrin ileri gelenleri bir araya toplanmışlardır. Verilen ortak karar üzerine Adana'yı işgalden kurtarmak için padişaha telgraf çekilmiştir⁴⁴⁷.

Adana ulema, eşraf, tüccar, darülfünun mezunları ve bütün ahali namına Adana Milletvekili Suphi, Belediye Başkanı Kadri, Müftü Mehmet Tahir, Nakibüleşraf Hüseyin imzalarıyla bir beyanname imzalanmıştır. Gazetelerin Feryatname adını verdikleri beyanname şöyledir:

“Nüfus kayıtlarına göre 400.000'den fazla olan (İslam nüfusu 426.000, Hıristiyan nüfusu 64.000) Adana vilayeti ahalisinin onda dokuzu Türk olduğu gibi bunun yarısına yakın bir sayıda göçebe bir halde yaşayan nüfusa geçmemiş Türk aşiretlerini de hesaba katmamız ve bunlardan başka son zamanlarda Adana

⁴⁴⁵ Tansel, a.g.e., C. I, s. 216.

⁴⁴⁶ Gökbilgin, a.g.e., C. I, s. 24.

⁴⁴⁷ Arıkoğlu, a.g.e., s. 74.

Vilayeti'ne ilhak edilen Antakya, Beylan ve İskenderun havalisinin yüz binlerce halis Türkleriyle hal-i hazırda Sivas ve Erzurum taraflarından buraya sığınan muhacirleri unutmamamız icap eder. Bu hususta herhangi bir seyyahın tercümanından aldığı bilgiye dayanarak hüküm vermek asla caiz ve doğru olamaz. O halde nüfus ve milliyet bakımından hakkımızın inkârı kabil değildir. Bu kıtada Türkün tarihi hakkı tasdik edilmek istenmiyor mu? Unutmamalı ki bu vilayet Batı Asya'da Türklüğün en eski bir vatanıdır. Aynı zamanda burada yaşayan unsur içinde en eskisi şüphesiz ki Türklerdir. İkinci Hicret asrı ortalarında Uç adı verilen bu bölgenin muhafazası Ebu Süleyman Ferec Hadimü't-Türki ile birlikte Harezmi, Semerkant, Fergana gibi Türk diyarından gelen mücahitlere tevdi edilmiş ve ta o vakit ırmaklarımıza Seyhan ve Ceyhan isimleri verilmiştir. Bundan sonraki valiler Türk olarak geçer. Tolunoğulları, İhşitoğulları burada hüküm sürdüler. Haçlılar zamanında kendi aralarında ihtilaf çıktığı vakit yerli Türklerle ittifak edenler kazanırlardı. Hülâsa Makrizi, Ayni, Vartan gibi tarihçiler Türklerin buradaki hâkimiyetlerini söylemekte müttefiktirler. Keza Haçlılar zamanında burada Türkler ve Türkmenler daima mevcudiyet ve istiklâlini muhafaza etmişlerdir ki bunlar Kayı, Yüreğir, Avşar, Salur gibi büyük Oğuzlara mensupturlar. Kosun, Kuştımur, Karaisa, Uzur, Gündüzlü gibi Türkmen boyları asırlarca bu kıtada yaşamışlar, tarih yapmışlardır ve nesilleri hala bakidir. Sonradan Ramazanoğulları bütün bu Türk ve Türkmen aşiretlerini birleştirmiş ve bir Türk Hükümeti kurmuşlardır. Hatta 15. Yüzyılda buralardan geçen Bertrandon de la Broquiere, Adana beyinin ve halkının kâmilen Türkmen olduğunu, bütün bu bölgede Türkçe konuşulduğunu yazar. Antakya da dâhil olduğu halde buralara bilerek ve görerek Türkmenistan adını verir. 16. Yüzyıl'da bütün Adana vilayetinde sadece 500-600 hane Hıristiyan bulunup geri kalan halk hep Türkmenlerdir. Diğer bütün garp eserleri burada Türklüğün asırlarca hakiki teşkilat ve seciyelerini muhafaza ettiğini kaydeder. Nasıl ki onlar Adana Vilayeti Türklerinin ve Türkmenlerinin ahlaki vasıf ve faziletlerini sitayişkâr bir lisan ile yâd ediyorsa bugün de 500 yıl sonra aynı asaleti muhafaza eylemektedirler. Hülâsa bütün tarihi hakikatler ve ırkı vaziyetler bu vilayet ahalisinin Türk olduğunu ve burasının bizim öz ve mukaddes yurdumuz bulunduğunu gösterir. Dağ, dere, ova, köy vesaire isimleri kâmilen Türkçedir. Diğer taraftan Adana'da İslamiyet ve Türklüğün payidar ve kıymetli medeni eserlerinden olan camiler, kervansaraylar, hanlar, hamamlar, çeşmeler ve başka tesisler burada yaşayan ecdadımızın öyle zannedildiği gibi bir bedevilik hayatı geçirmediklerini açık

bir surette ispat eder. Binaenaleyh her milletin serbestçe inkişafını tekeffül eden Wilson Prensipleri'nin Adana Türklerine de tatbiki iktiza eder”.

Bundan sonra medeniyet âlemine şöyle hitap edilmektedir: “Bütün âleme hitap ile deriz ki bir milletin hükümran olduğu toprağın hakiki sahibi addedilebilmesi için bunlardan başka bir esasa ihtiyacı var mı? Asırlardan beri hakanlarının arkasında birlikte koşan, uğraşan, birlikte ağlayan ve birlikte gülen, kanlarını bir yere akıtan milli bir kütlenin birbirine olan bağlılık derecesini izaha lüzum var mıdır? Biz Adanalılar bu kadar sarih ve tarihi olan haklarımıza rağmen memleketimizin kati ve mantıki bir lüzum yokken ve kendi emniyetlerini tehdit edecek bir hal asla zuhur etmemişken işgal teşebbüsünü derin teessürle karşılar ve mütarekenin ilk günlerinde vazgeçilen vilayetimizin sonradan böyle bir işgal felaketine maruz kalmasını devletlerin taahhütleriyle bir tezat telakki eder ve bundan sarf-ı nazar edileceğini de kuvvetle ümit ederiz. Bugün milliyet prensibi hâkimdir, vaki müdafaamız ise hakikate istinat eden vesikalarla müeyyittir, hak ise her şeyden yüksektir⁴⁴⁸”.

Bu telgraftan bir sonuç alınamamış ve yöre halkı işgal kuvvetleri ile baş başa kalmıştır. İşgal ile yöre halkına karşı yapılan olumsuz davranışlar halkın ayaklanmasına neden olurken asırlardır birlikte yaşadıkları Ermenilerin, Fransızlarla beraber olup bağımsız bir devlet kurma hayaline düştüklerini gören Türkler, çareyi silaha sarılmakta bulmuşlardır. Böylece birbirinden habersiz ve dağınık milli direnişler kendini göstermeye başlamıştır⁴⁴⁹. Adana Bölgesi'nde yer yer direnişler görülse de sınırlı ve dağınık kalmıştır. Çünkü Eşraf daha çok umutsuzluk içinde kaçmayı ve uzlaşmayı denemiştir. Vanlızade Ahmet Necmettin gibi büyük çiftçilerin öldürülmesi üzerine birçok zengin Konya, Niğde ve Kayseri bölgesine kaçmıştır.

Esasen Anadolu'nun güneyinde İngiliz işgaline bir direniş olmamıştır. Direniş, Fransızların Ermeni birlikleri kurması, bunların ve Ermeni çetelerinin Türk kırımına koyulması üzerine başlamıştır. Nitekim Kurtuluş Savaşı'nın ilk kurşunu, Dört Yol yakınlarında geri dönen Ermeni zulmü üzerine patlamıştır. Fransızlar 11 Aralık 1918'de İskenderun'a asker çıkarmış, Ermeni Alayı'na bağlı birlikler de İskenderun'a yollanmıştır. Bunlar derhal intikam alma girişimlerine başlayarak Dört Yol dolaylarındaki köyleri basmışlardır. Özerli Köyü'nden Hacı Hüseyin oğullarından Emin Hocanın başkanlığındaki bir kurul Ermeni işkence ve zulümlerinden İngiliz işgal komutanına yakınmışlardır. İngiliz komutan, Dört Yol'a

⁴⁴⁸ Gökbilgin, a.g.e., C. I, s. 25-27.

⁴⁴⁹ Hatipoğlu, a.g.e., s. 63.

bir Hint müfrezesi yollamıştır. Bunun üzerine dinginlik sağlanmıştır. Fakat Fransız üniformalı Ermeniler ve onlara uyan bazı Fransız askerleri rahat durmayarak Özerli Köyü halkının eşyalarını yağma etmişlerdir. Muhtar Şehmuz zade Mehmet Ağa ile Abdülkadir Ağazade Yusuf Ağa'yı hem de Fransız İşgal Komutanı'nın kapısı önünde süngüyle şehit etmişlerdir⁴⁵⁰.

Bununla yetinmeyip Karakese Köyü'ne saldıran Fransızlar, köylüler tarafından silahla karşılanmıştır. 19 Aralık 1918'de yaptıkları çatışmada 10 ölü vererek çekilmek zorunda kalmışlardır. Bu olay Türk milletinin saldıran düşmana karşı ilk direnmesidir. Türkiye'de ilk milli mukavemeti meydana getiren hareket ise 1919 yılı başlarında Kara Hasan adlı birinin dağa çıkmasıyla başlamıştır⁴⁵¹. Feke İlçesi'nin Yerebakan Köyü'nden Hasan adında birisinin eşinin zorla elinden alınarak o köyde fedai komutanı olan Osep Çavuş ile evlendirilmesi üzerine Hasan, öküzünü satarak edindiği silahla Osep'e saldırmıştır. Mermi Osep'e değmemiştir. Ardından dağa çıkan Hasan, zulme uğrayan Türklerden hemen bir çete kurmuştur⁴⁵². Kısa zamanda 300 kişiye ulaşmış, Nur Dağları'nda gizlenerek Fransızlara karşı baskınlar düzenlemiştir⁴⁵³. Yerebakanlı Hasan'ın kurduğu çete, Kozan-Saimbeyli Caddesi üzerinde Pozat Gediği'nde Ermeni subaylarından Misak ile 4 Ermeni fedaisini pusuya düşürerek öldürmüştür. Fransızlar ve Ermeniler çeteyi ele geçiremeyince olay yerine yakın olan Pozat Köyü'nü tamamen yakmışlardır. Köyün muhtarı Hamza ile kardeşi Musa'yı yargılamadan idam etmişlerdir⁴⁵⁴. Halk, Hasan'a Kara Hasan Paşa adını vermiş ve kurtuluşunu Nur Dağları'ndaki Kara Hasan Paşa'dan beklemeye başlamıştır. 28 Mayıs 1919'da Osmaniye'de cami alanında miting yapan halkın üzerine Fransız ve Ermeni askerleri ateş açmışlardır. Kaçamayan kadın, çoluk, çocuk ve ihtiyarlar perişan durumda kalmışlardır. Cami yanındaki okulu siper yapan Hacı Ali oğlu Gavur Ali, Hoca Mehmet Efendi ve bir arkadaşı ateşe ateşle karşılık vermişlerdir. Kara Hasan Paşa bu arada yetişmiş ve işgalcileri püskürtmüştür⁴⁵⁵.

Bu ve buna benzer olayların devam etmesi yöredeki Türk halkını direnişe sevk etmiştir. Bundan sonra halk, canını ve namusunu korumak amacıyla elindeki paraları silaha yatırmaya başlamış ve hatta mallarını dahi satarak silah almaya başlamışlardır. Bu suretle 1919 yılı başından itibaren Çukurova'da milli direniş fiilen

⁴⁵⁰ Avcioğlu, a.g.e., C. 3, s. 1266-1267, 1271-1272.

⁴⁵¹ Tansel, a.g.e., C. I, s. 220.

⁴⁵² Ursavaş, a.g.e., s. 31-32.

⁴⁵³ Tansel, a.g.e., C. I, s. 220.

⁴⁵⁴ Ursavaş, a.g.e., s. 31-32.

⁴⁵⁵ Avcioğlu, a.g.e., C. 3, s. 1268.

başlamıştır⁴⁵⁶. Bu olaydan sonra Ceyhan Bölgesi'nde ufak mevcutlu milli müfrezeler ortaya çıkmaya başlamıştır. Karayığınlı, Nuri Efe, Yeşiloğlu, Taşçı Bekir, Süleyman Ağa gibi müfrezeler kurulmuştur. Yanıkkışla ve Karayeğin Köyleri halkının kurduğu Kırmızı müfrezede 25 yaşlarındaki Rahime de yer almıştır. Bu genç kadın, 5 Ağustos 1920 tarihindeki bir çarpışmada göğsünden vurularak şehit olmuştur⁴⁵⁷. Böylelikle güneydeki mücadele yöre halkının içten içe endişelenip bir şeyler yapmak istemesi ile başlamış, Çukurova halkı önce Toroslar da ve Toros Dağları'nın eteklerinde daha sonra da ovada mücadele etmişlerdir. Çukurova'daki kurtuluş mücadeleleri başlangıçta ferdi olarak başlamış daha sonra kitlesel hareketlere dönüşmüştür. Ancak hareketler birbirinden dağınık ve kopuktur⁴⁵⁸.

Bu arada yine münferit bir hareket olarak Tarsus'tan bir ses yükselmiştir. Öyle ki Şubat 1919 ortalarında Tarsus halkı da ana vatandan ayrılmak istemediğini İstanbul'da Sadarete yaptığı müracaatla ortaya koymuştur. Şunları söylemiştir: "1000 seneyi mütecaviz bir zamandan beri büyük bir çoğunlukla bu vilayette yaşıyoruz. Asırlarca İslam beldelerine hudut bekçiliği yaptıktan sonra 400 sene evvel beyimiz Ramazanoğulları ile birlikte rıza ve muvafakatimizle Yavuz Sultan Selim'e tabi olarak Osmanlı camiasına dâhil olduk. O günden beri devletimizi her zaman sevdik ve her zaman en sadık ve itaatli tebaası olarak yaşadık. Bugün de halkın % 87 ekseriyeti bizde olarak Osmanlı yurdunun bölünmez bir parçası halinde bulunuyoruz. 1000 senelik tarihi bir hakkın verdiği salahiyetle ve sulh şartları olarak kabul ve ilan edilen prensipler dairesinde ebediyen Osmanlı kalmayı istiyoruz. Ana vatanın bizi rahm ü şefkat ağuşundan ayırmaması hususuna ve haklarımızın her türlü vasıta ile dünya efkârına duyurularak korunmasına himmetlerini büyüklerimizden ve basından bekliyoruz⁴⁵⁹".

Ali Saip Bey, anılarında başlangıçtan itibaren milli direnç ve mücadeleye taraftar olup daha sonra olağanüstü özveri gösterenlerin bazılarının isimlerini belirtmiştir. Bu kişiler şunlardır: Kozan'da Saim Bey, Yarımoglu Ahmet Efendi, Sehlik oğlu Hasan Efendi, Kurtoğlu Hulusi Efendi, Müftü oğlu Ahmet Cevdet Efendi, Yeğenoğlu Ahmet ve Halil efendiler, Akçalıoğlu Kamil Efendi, Ali Kahya oğlu Hakkı Ağa ve kardeşleri, Yusuf Ağa ve Ökkeş efendi, Hacı Hasan Ağa oğlu Şakir ve Ahmet efendiler, Fekeli Cezmi Bey, Şerif Efendi. Kadirli'de Müftü oğlu

⁴⁵⁶ Hatipoğlu, a.g.e., s. 64.

⁴⁵⁷ Avcıoğlu, a.g.e., C. 3, s. 1268.

⁴⁵⁸ Hatipoğlu, a.g.e., s. 65.

⁴⁵⁹ Gökbilgin, a.g.e., C. I, s. 27.

Hazım Efendi, Nuri Çavuş, Tevfik Ağa, Öğretmen Rasim Efendi, Hacı Musa oğullarından Coşkun Tevfik Bey ve kardeşleri, Yakup Efendi, Mürşit Efendi, Çoraklı Ahmet Paşa, Mehmet Fikri Efendi, Hacı Adem ve Faik Efendiler. Haçin'de (Saimbeyli) Müftü oğlu İzzet Efendi, Aslan Bey⁴⁶⁰.

2.6.1. Kilikyalılar Cemiyeti

İstanbul'da yaşayan Çukurovalılar, Ermenilerin Adana'daki kiliselerinde Kafkasyalı Şişmanyarın idaresinde kurulduğunu söyledikleri hükümete karşı tarihi, hukuki ve sosyal delillere dayanarak haklarını almak için İstanbul'da Kilikyalılar Cemiyeti kurarak Fransız işgalini duyurmaya ve Ermeni idaresinin kurulmasına engel olmaya çalışmışlardır⁴⁶¹. Çukurovalı Türkler, İstanbul'da bir araya gelerek Kilikyalılar Cemiyeti'ni kurmak için 21 Kasım 1918 tarihinde görüşmüşlerdir⁴⁶². Uzun müzakerelerden sonra 21 Aralık'ta bu cemiyeti kurmuşlardır⁴⁶³. Cemiyet, Adanalılar Cemiyeti adını da kullanmıştır⁴⁶⁴. Cemiyetin başkanlığına Ayan Reisi Menemenlizade Rifat Bey, üyeliklerine de eski Dışişleri Bakanı Nabi Bey, Nafia (Bayındırlık ve İskân) Nazırı Ali Münif (Yeğenağa), eski Halep Milletvekili Ali (Cenani), eski Büyükelçilerden Rüstem Beyler seçilmiştir⁴⁶⁵. Çalışma sahası Adana, Antakya, Maraş, Gaziantep'te Türklüğü korumaktır⁴⁶⁶. Kilikyalılar Cemiyeti tarihi, hukuki ve sosyal delillere dayanarak haklarını geri almaya çalışmış, fakat yaptığı teşebbüslerden bir sonuç alamadığı gibi hükümetten de beklediğini bulamamıştır. Neticede Kilikyalılar Cemiyeti, mücadeleyi uzaktan idare etmek ve sonuçlandırmak oldukça zor olduğu için bir sonuca ulaşamamış, Çukurova'nın kurtuluşu adına aktif ve etkili bir rol oynayamamıştır⁴⁶⁷. Nihayet Mersinli Cemal Paşa, 19 Haziran 1919'da Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği telgrafta cemiyet üyelerinin birer birer hapis ve sürgün edilerek dağıtıldığını yazmıştır⁴⁶⁸.

⁴⁶⁰ Ursavaş, a.g.e., s. 35.

⁴⁶¹ *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, s. 104-105.

⁴⁶² Yücel Özkaya, "Yararlı ve Zararlı Dernekler", *Milli Mücadele Tarihi – Makaleler-*, Yayına Hazırlayan: Berna Türkdoğan, ATAM Yayınları, Ankara, 2002, s. 98.

⁴⁶³ Hatipoğlu, a.g.e., s. 66.

⁴⁶⁴ Özkaya, a.g.m., s. 98.

⁴⁶⁵ Gökbilgin, a.g.e., C. I, s. 28.

⁴⁶⁶ Özkaya, a.g.m., s. 98.

⁴⁶⁷ Hatipoğlu, a.g.e., s. 68.

⁴⁶⁸ Özkaya, a.g.m., s. 98.

2.6.2. İntibah Cemiyeti

Çukurova'nın kurtuluşu için çabalayan Kilikyalılar Cemiyeti'nden başka 1918 yılının son günlerinde Kozan'da Ali Saip Bey tarafından kurulan İntibah Cemiyeti'nden bahsedilebilir. Kozan Jandarma Komutanlığı'ndan Ali Saip (Ursavaş) Bey, yörenin gençlerinden olup sonradan Kozan eski Milletvekillerinden olan Ali Şadi Bey, Hüseyin Efendi, Yarımoğlu Ahmet Efendi, Veteriner Müfettişi Muzaffer Bey'den oluşan İntibah Cemiyeti'ni kurmuşlardır. Bu cemiyet halkın direniş, kurtuluş isteğinin gerçekleşme alanına çıkışının bir başlangıcı olmuştur. Cemiyet, amacına ulaşmak için Kozan'da tek egemen olan Fransız Askeri Mutasarrıfı Tayyarda'yı elde etmeyi bir hedef edinmiştir. Bunun için de yapılacak ilk iş Tayyarda'nın tercümanı olan Ermeni Balyan'ın görevine son verdirmek ve onun yerine cemiyet üyelerinden dil bilen birisini Tayyarda'ya tercüman olarak vermektir. Nitekim tercüman Balyan'ın aleyhine yapılan belirli ve düzenli propagandalar sonucu Tayyarda, tercümana yol vermiş ve cemiyetin merkez kurulu üyesinden Veteriner Muzaffer Bey, yeni tercüman olmuştur⁴⁶⁹.

Kozan, Kadırlı, Feke ve Haçın'den taraftarlar bularak büyük bir milli direniş kuvveti haline gelen İntibah Cemiyeti, yöredeki Fransız işgaline ve hemen arkasından meydana gelen Ermeni mezalimine karşı birleşerek mücadele etmek amacıyla kurulmuştur. Bu yüzden teşkilatlanma sahasını genişleterek Fransızlara karşı direniş hareketine başlamıştır⁴⁷⁰.

Kozan Kaymakamı İhsan Bey, İntibah Cemiyeti'nin çalışmalarından haberdar olduktan sonra 20 Temmuz 1919 tarihinde Erzurum'da yazılmış Mustafa Kemal imzalı bir belgeyi Ali Saip Bey'e vermiştir. Bu belgeyi okuyan cemiyet üyeleri sevinçten deli gibi olmuş ve "Oh Yarabbi! Artık kurtuluyoruz" diye bağırmıştır. 18 Eylül'de belgeyi okumuş olan cemiyet artık Mustafa Kemal Paşa ile bağlantı kurmak şeklinde yeni bir hedef belirlemişlerdir. Bu hedef doğrultusunda Feke Belediye Başkanı Cezmi Bey ile görüşülerek cemiyet faaliyetlerinden haberdar edilmiştir. Cezmi Bey'in işbirliğini kabul etmesi ile Develi Kaymakamı Atıf Bey ile gizli olarak haberleşmeye başlanmış ve Ali Saip Bey'in Develi İlçesine giderek Kuva-yı Milliye örgütünü kurmak için oraya gelmiş olan kişilerle görüşme yapması kararlaştırılmıştır. Bu amaçla Ali Saip Bey'in Feke İlçesine gitmek istemesi Fransızların çok fazla dikkatini çekmiştir. Fakat yasaklamayı uygun bulmadıkları

⁴⁶⁹ Ursavaş, a.g.e., s. 31-32.

⁴⁷⁰ Hatipoğlu, a.g.e., s. 68.

için Fransız Teğmeni Subi'nin Ali Saip Bey'e arkadaşlık etmesini önermişlerdir. Cezmi Bey'le birlikte İntibah Cemiyeti üyelerinden Muzaffer Bey de tercüman olarak gruba katılmış ve yola çıkmıştır. Ayşepınar Köyü'ne geldikleri zaman Kuva-yı Milliye kurulunun Develi'den Fraktin Köyü'ne geldiklerini haber almışlardır. Arada yaklaşık 2 saatlik bir mesafe kalmıştır. Akşam yemeğinden sonra Teğmen Subi odasına çekilince Ali Saip Bey ile Cezmi Bey hemen Fraktin Köyü'ne doğru yola çıkmışlardır. Fraktin'de onları Develi Kaymakamı Atıf Bey, Kuva-yı Milliye örgütü kurmakla görevlendirilen Tufan Bey (Yarbay Osman Nuri), Kamberlioğlu Osman beklemekteydi. Görüşme çok içten olmuş ve bir anlaşma ile sonuçlanmıştır. Kozan'daki İntibah Cemiyeti o geceden sonra Müdafaa-i Hukuk Derneği adını almıştır. Bu görüşmeden sonra Kozan'a dönülmüştür. Kozan'a gelince Ali Saip Bey iki Ermeni fedaisi tarafından tutuklanıp Tayyarda'nın yanına götürülmüştür. Tayyarda, Ali Saip Bey'e "sizin Kemalist olduğunuz ve halkı kışkırttığınız hakkında Müslümanlar tarafından verilmiş belgeler vardır. Hakkınızda soruşturma yapıyoruz. Soruşturma sonuçlanıncaya kadar tutuklanmanız ve gözaltında tutulmanız Bremond'un emridir. Hakkında duyduğumuz özel sevgi nedeniyle sizi cezaevine göndermeyeceğim, evinizden dışarı çıkmayacaksınız, sizi evinizde gözaltına alacağım" demiştir. Bir süre sonra öldürüleceğini anlayan Ali Saip Bey, İstanbul Jandarma Genel Komutanlığı'nın emriyle Urfa'ya atanınca gizlice Kozan'dan ayrılmıştır. Adana'ya gelerek Vali Celal Bey ile görüşmüş, Kuva-yı Milliye örgütü hakkında yaptıkları girişimlerden bahsetmiş ardından da 29 Aralık 1919'da Urfa'ya gitmiştir⁴⁷¹.

Bütün bunlara rağmen İntibah Cemiyeti'nin teşkilatlanması Çukurova'da geniş bir alana yayılamamıştır⁴⁷².

2.6.3. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ve Çukurova

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Sivas Kongresi'yle ortaya çıkmıştır⁴⁷³. Gerek Kilikyalılar Cemiyeti gerekse İntibah Cemiyeti, Çukurova'daki milli direnişleri bir araya getirememiştir. Bundan dolayı tam anlamıyla bir

⁴⁷¹ Ursavaş, a.g.e., s. 35-38, 40-41, 43-46.

⁴⁷² Hatipoğlu, a.g.e., s. 69.

⁴⁷³ Tansel, a.g.e., C. II, s. 217.

teşkilatlanma yapılamamıştır. İşte belli bir gücün bu cemiyetleri ve bölgedeki dağınık-kopuk milli direnişleri bir araya getirmesi gerekmektedir⁴⁷⁴.

Sivas Kongresi'nde bütün Türkiye'nin savunulması kararı alınmış, tüm Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri 11 Eylül 1919'da Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında birleştirilmiş, Adana ve çevresinde savunmaya yönelik kurulması düşünülen Milli Ordu için bir nizamname hazırlanmıştır. Müdafaa-i Hukuk Teşkilatı'na Dair Nizamname, 13 Ekim 1919'da Umum Müdafaa-i Hukuk Merkez Heyetleri'ne gönderilmiş, buna uygun biçimde, 1 Kasım 1919'da, her yerde bir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Şubesi kurulması, bunların birer karar defteri tutmaları ve birer milli müfreze oluşturmaları istenilmiştir. Sivas Kongresi'nin 9 Eylül tarihli toplantısında Batı Anadolu Kuva-yı Milliye Komutanı olarak görevlendirilen Ali Fuat Paşa'nın aynı zamanda Kilikya ve Güneydoğu Anadolu'daki milli müfrezelerin de komutanı olduğu kabul edilmiştir⁴⁷⁵.

Bu bağlamda Adana'da idama mahkûm edildiği için şehirden kaçarak Sivas'a giden Ahmet Remzi (Yüreğir) Bey, Mustafa Kemal Paşa ile görüşerek ondan aldığı direktifle Kayseri'ye gelmiş ve Adana Vilayeti Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni kurmuştur. Tabelasını da bir otel odasına asmış ve aynı zamanda bu cemiyetin meşruluğunu da Kayseri Valiliği'ne onaylatmıştır. Cemiyet önce Kayseri, sonra Niğde olmak üzere faaliyetlerde bulunmuş daha sonra ise 1 Nisan 1920 tarihinde milli kuvvetlerin eline geçen Karaisalı'ya taşınarak faaliyetini burada sürdürmüştür⁴⁷⁶.

Fransızların Suriye İtilafnamesi ile Çukurova'da tek söz sahibi olması ve 29 Ekim 1919'da Kilis'in, 30 Ekim'de Urfa ve Maraş'ın, 5 Kasım'da Antep'in Fransızlara devredilmesi üzerine yerli halkın girişimleri ile milli müfrezeler kurulmaya ve işgal kuvvetlerine karşı saldırılar düzenlenmeye başlamıştır⁴⁷⁷. Bu amaçla Mustafa Kemal Paşa, 1 Kasım 1919'da, Sivas'tan Everek Belediye Başkanlığına gönderdiği bir yazı ile Kilikya Kuva-yı Milliye Komutanlığı'nı kurmuş⁴⁷⁸ Doğan takma adıyla Topçu Binbaşı Kemal Bey, Adana Umum Kuva-yı

⁴⁷⁴ Hatipoğlu, a.g.e., s. 69.

⁴⁷⁵ Tansel, a.g.e., C. II, s. 217; Ali Fuat Paşa'ya Sivas Kongresi tarafından Batı Anadolu Kuva-yı Milliye Komutanı unvanı verilmiştir. Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk 1919-1927*, Bugünkü Dille Yayına Hazırlayan: Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2000, s. 116.

⁴⁷⁶ Hatipoğlu, a.g.e., s. 69-71.

⁴⁷⁷ Yavuz, a.g.e., s. 57.

⁴⁷⁸ Kemal Çelik, "Çukurova'nın İşgali Döneminde, Fransız Propaganda ve Casusluk Faaliyetleri ile Milli Kuvvetlerin Buna Karşı Yayımladığı 1920 Tarihli Yeni Bir Belge", *Gazi Akademik Bakış*, C. 2, S. 3, 2008, s. 105; Tansel, a.g.e., C. II, s. 216.

Milliye, Tufan takma adını kullanan Piyade Yüzbaşı Osman Bey, Batı Kilikya Kuva-yı Milliye ve Sinan adı ile tanınan Yüzbaşı Ratip (Tekelioğlu) Bey, Doğu Kilikya Kuva-yı Milliye komutanlıklarına komutan olarak atanmışlardır⁴⁷⁹. Emin Resa (Emin Arslan Karakaş) Adana'ya Mürettep 1 numaralı Fedai Müfrezeler Komutanlığı'na tayin edilmiştir. Mustafa Kemal Paşa, işgalcilere ve İstanbul Hükümeti'ne mücadeleyi halkın başlattığı, komutanların halktan kimseler olduğu görüntüsü vermek, halkın komutanları benimsemesini sağlamak istemiştir⁴⁸⁰. Mustafa Kemal Paşa, bu görevi verirken bir harita üzerinde başarı yollarını da göstermiştir⁴⁸¹. Ayrıca Haziran 1920'ye rastlayan günlerde Çukurova için yeni bir cephe teşkilatı meydana getirilmiştir. İran sınırından Fırat Nehri'ne kadar olan Doğu Anadolu'nun güney kısmında El-cezire Komutanlığı adında bir komutanlık oluşturulmuş ve başına Mirliva Nihat Paşa getirilmiştir. Fırat Nehri'nden Antalya iline kadar uzayan Adana şehri ile Niğde, Kayseri, Kozan, Cebel-i Bereket, Maraş, Antep ve Ereğli'yi ihtiva eden Orta Anadolu'nun güney kısmında da Adana Cephesi Komutanlığı kurulmuş ve komutanlığa Miralay Selahattin Adil Bey atanmıştır⁴⁸².

5 Ağustos 1920 tarihinde Pozantı'da Mustafa Kemal Paşa'nın katılımıyla düzenlenen kongre ile birlikte Çukurova'daki halkın direniş hareketleri TBMM hükümetinin nüfuzu altına girmiştir⁴⁸³.

Böylece, daha önce kurulmuş ve yeni kurulan milli müfrezeler 1920 yılı Şubat ayı başlarından itibaren, işgal kuvvetleri ile daha sık çatışmaya, kayıplar verdimeye başlamışlardır. Bu doğrultuda Adana ve çevresinde işgale karşı üç ayrı cephede gelişen harekât ve önemli savaşlar şunlardır:

Adana Doğu Cephesi: Develi, Andırın, Feke, Saimbeyli (Haçın), Düziçi (Haruniye), Bahçe, Osmaniye, Kadirli, Kozan ve Ceyhan'dır. 1919 yılı sonlarında Develi ve Andırın'dan güneye doğru başlatılan harekât 1920 yılı Şubat ayı başlarında Feke, Saimbeyli, Bahçe ve Osmaniye'den Kadirli, Kozan ve Adana'ya doğru gelişmiştir. Bu cephedeki önemli savaşlar Saimbeyli (Haçın) kuşatmaları ve Saimbeyli'nin kurtarılmasıdır. Osmaniye'de Kovanbaşı ve Kanlıgeçit Savaşları,

⁴⁷⁹ Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları...*, s. 456.

⁴⁸⁰ Çelik, a.g.m., s. 105-106.

⁴⁸¹ Şerife Yorulmaz, "Çukurova'da Kuva-yı Milliye Yapılanmasının Temel Özellikleri", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 35-36, Mayıs-Kasım 2005, s. 349.

⁴⁸² Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları...*, s. 456.

⁴⁸³ Hatipoğlu, a.g.e., s. 97.

Tılan Muharebesi, Mamure Baskını, Ceyhan Cephesi'nde Mercin Savaşları yapılmıştır⁴⁸⁴.

Adana Kuzey (Orta) Cephesi: Niğde, Çamardı, Karaisalı, Pozantı ve Fransızların işgali altındaki demiryolu istasyonlarıdır. 1919 yılı sonlarında Niğde ve Çamardı'ndan başlayan harekât, 1920 yılı Şubat-Mayıs aylarında Milli Kuvvetlerin, Fransızlarla yaptıkları Kavaklıhan Savaşları, demiryolu istasyonlarının geri alınması, Aflak Savaşı, Fransızların Pozantı'da kuşatılması ve Birinci Dünya Savaşı sırasında Alman ilerleyişini durdurduğu için Verdun Kahramanları olarak anılan Pozantı'daki Fransız taburu ile Komutanı Mesnil'in Kar Boğazı Savaşı'nda 44 kişilik milli kuvvet müfrezesi tarafından esir alınması, Misis, Yüreğir, Kurttepe Savaşları, Fransız Genel Taarruzu ve Fadıl Savaşı kayda değerdir. Bu cephede, bazı önemli olaylar; Fransızların göz yumduğu Ermenilerin Haziran 1920'de İncirlik, Kâhyaoğlu, Camili ve Dedepınar'da Türklerin evlerini ve mallarını gasp etmeleri, hakaret ve tecavüzlerde bulunmaları ve katletmeleridir. Demiryolu üzerindeki önemli karakollarını kaybeden, Kar Boğazı yenilgisinden ürken ve Adana'daki Türk nüfusun çokluğundan endişe duyan Fransızlar ile şehirdeki Türk nüfusunu, Ermeni Devleti kurulmasına engel olarak gören Ermeni komitecilerin planladığı, Adana ve çevresindeki Türkleri uzaklaştırmak üzere, 10 Temmuz 1920'de başlatılan ve dört gün boyunca devam eden Kaç Kaç Olayı'nda, her taraftan ateş altına alınan, değerli eşyalarını alamadan canlarını kurtarmak için kaçmaya çalışan Türkler, Fransız uçakları tarafından havadan bombardımana tutulmuşlardır. 13 Temmuz 1920 akşamı sona eren ve çok sayıda Türk'ün katledildiği Kaç Kaç Olayı, Adana'da, Fransız işgalinin kara bir lekesi olarak anılmaktadır.

Adana Batı (Mersin) Cephesi: Konya, Karaman, Çumra, Mut, Silifke, Erdemli şehir ve kasabaları. Bu cephede, İçme Savaşı, Mersin Su Bendi Savaşları, Tarsus Bağlar Savaşı, Ziyarettepe, Karadirlik ve Emirler Savaşları başarıyla sonuçlanmıştır. Harekât sırasında, milli kuvvetler başarılı olmuş, Fransız kuvvetleri, Adana, Mersin, Tarsus ve Osmaniye'de kuşatma altına alınmıştır⁴⁸⁵.

⁴⁸⁴ Çelik, a.g.m., s. 106.

⁴⁸⁵ Çelik, a.g.m., s. 106-107.

2.6.4. Nusayriler ve Fransız İşgaline Tepkileri

Nusayriler yıllardan beri Adanalılarla kader birliği yapmış ve içte dışta Adanalı damgasını almış bir cemaattir. Türkiye hudutları içerisinde sadece Adana, Mersin ve Hatay vilayetlerini ilgilendirirler. Çünkü Nusayriler Adana, Mersin, Tarsus, Antakya ve İskenderun kasabalarıyla buralara bağlı bazı köylerde yaşarlar⁴⁸⁶.

Alevi inancına mensup olan Nusayri aileler⁴⁸⁷ Adana'ya Lazkiye taraflarından gelmişlerdir. Daha önce Şam taraflarında Lazkiye ve Trablusşam havalisindeki dağlarda yaşamışlardır. Ana dilleri Arapçadır. Türkçe de bilirler fakat kendi aralarında daha ziyade Arapça konuşurlar. Müslümandırlar fakat şeyhleri vardır. Bu şeyhler uzun sakallarıyla derhal tanınan bir nevi mezhep ulularıdır. Nusayriler tenasühe yani öldükten sonra insan ruhlarının başka bir bedende yine dünyaya geldiğini inanırlar. Nusayrilere Adana'da genel olarak Fellah veya Arap Uşağı demişlerdir. Ancak Nusayriler, kendilerini Adanalılık umumi camiası içinde saymışlardır. Zaman zaman Adana'da yüksek memuriyet mevkilerinde de bulunmuşlardır. Örneğin Süleyman Bey, mektupçuluk yine Süleyman Bey'in damadı Mehmet Dıblan Bey de belediye başkanlığı yapmıştır. Buldukları şehir ve kasabaların kenar mahallelerinde toplu olarak otururlar. Çalışkan olup genel olarak çiftçilik, bahçıvanlık ve manavlık gibi işleri yürütmüşlerdir⁴⁸⁸.

Arap, Arap Uşağı veya Nusayri olarak bilinen insanların içinden çıkan Şeyh Cemil Efendi'nin Adana'nın Akkapı Mahallesi'ndeki konağını Türkistanlı mücahitlerin koruduğunu, işgalin en acı günlerinde Adana'da Türk-Arap işbirliğinin oldukça güçlü olduğunu öğreniyoruz⁴⁸⁹.

⁴⁸⁶ Uran, a.g.e., s. 159.

⁴⁸⁷ Seyfeli, a.g.t., s. 26.

⁴⁸⁸ Uran, a.g.e., s. 160-161.

⁴⁸⁹ Cezmi Yurtsever, "Çukurova'ya Yönelik Fransız Emperyalizminin Tarihi ve Kültürel Görünümü", s. 671. http://turkoloji.cu.edu.tr/CUKUROVA/sempozyum/semp_3/yurtsever.pdf (10.04.2019)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇUKUROVA'DA FRANSIZ YÖNETİMİNİN SONA ERMESİ

İngiliz kuvvetleri Çukurova'dan ayrıldığı vakit Fransızların burada üç piyade taburu ve iki bölük süvarisi bulunuyordu. Kuvvetlerinin azlığı nedeniyle durum Fransız yöneticileri için kritikti. Vaziyetlerini General Dufieux emrindeki Cezayirli askerlerin 1 Kasım 1919'da Adana'ya gelişi düzeltti. Bunları Senegalli alay izledi. Böylece General Dufieux komutasındaki Doğu Birinci Tümeni tam mevcutlu, silâh ve donatım bakımından modern bir hale getirildi. Bu tümenin karargâhı ile bando bölüğü, 21 ve 22. alayları, 442. topçu alayı, ağır topçu ve istihkâm taburları Adana'da bulunuyordu. Ayrıca 7. süvari alayının karargâhı ile süvari, tank ve uçak bölükleri burada idiler. Bundan başka lejyonları gibi sivil Ermenilerde silahlandırılmışlardı⁴⁹⁰.

Birinci Dünya Savaşı'nı takip eden yıllarda savaştan dönenlerin giydirilmesi sorunu ortaya çıkmış ve bunun sonucunda da 1919-1920 yıllarında dünya pamuk talebinde büyük bir artış olmuştur. Üstelik 1920 yılındaki Uluslararası Pamuk Kongresi'nde Amerika'daki üretim düşüşünden dolayı tekstil endüstrisinin ham madde sorunuyla karşı karşıya kaldığı, bu nedenle bir an önce sömürgelerde pamuk tarımının özendirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. İşte Fransız işgalindeki Çukurova, Fransa'nın yıllık pamuk ihtiyacını karşılayacak kapasitede verimli topraklara sahiptir. Bu verimli topraklarda pamuk yanında tahıl, pirinç, tütün tarımı da yapılmıştır. Ancak bölgede başlayan direniş faaliyetleri ve çarpışmalar bölge ekonomisini olumsuz yönde etkilemiştir. 1919 yılında 50.000 ton tahıl ihraç edilirken

---

⁴⁹⁰ Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz...*, s. 210; Ayrıca bkz. Savaş, a.g.m., s. 4.

1920 yılında çatışmalar nedeniyle yeterince ürün elde edilememiş, yine 1919 yılında 5.000-6.000 balya pamuk Fransa'ya ihraç edilirken 1920 yılında hiç ürün alınamamıştır. Onun için Fransa, büyük ümitlerle bağlandığı bu verimli topraklarda bir an önce barışın sağlanmasını şart olarak görmeye başlamıştır. Hatta Fransız iş çevreleri artık Fransız Hükümeti'ne açıkça baskı yaparak en kısa sürede barış imzalanmasını istemişlerdir⁴⁹¹.

3.1. Mustafa Kemal Paşa ve Fransız Yöneticiler Arasındaki Görüşmeler

1919 yılının sonlarında Fransız devlet adamları Mustafa Kemal Paşa'nın gücünden oldukça endişelenmiş ve bir an önce çözüm aramaya başlamışlardır. Bu doğrultuda Picot'un yerine Suriye ve Kilikya Yüksek Komiseri olarak atanan ve 21 Kasım 1919 tarihinde Beyrut'a gelen Yüksek Komiser General Gouraud⁴⁹², Mustafa Kemal Paşa ile yapılacak bir anlaşmanın Şam'da Şerif Hüseyin'in istiklal mücadele hareketlerine karşı aynı zamanda yaptığı savaş için faydalı olacağını anlamış ve bu sebeple daha önce Yüksek Komiser olan Picot'un Paris'e giderken Sivas'a uğrayarak Türk milli istekleri hakkında bilgi edinmesi ve Heyet-i Temsiliye ile görüşmesi kararlaştırılmıştır⁴⁹³. Bu amaçla Bekir Sami Bey Beyrut Valisi iken orada konsolos olarak bulunan Suriye Fransız Temsilcisi Mösyö Picot, Bekir Sami Bey'e bir telgraf çekmiş ve Heyet-i Temsiliye ile görüşüp görüşmeyeceğini sormuştur. Bu soruya Sivas'ta memnuniyetle kabul edileceği bildirilince otomobil ile Sivas'a doğru hareket etmiştir. Picot, 6 Aralık 1919'da Kayseri'ye gelmiştir. Kayseri'deyken Ali Fuat (Cebesoy) Paşa ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. Görüşmede Picot, Fransa'da yakın bir zamanda hükümet değişikliği olacağını, Başbakanlık makamına Aristide Briand'ın⁴⁹⁴ geleceğini ve her şeyin değişeceğini ifade etmiştir. Fransız milletinin siyasetinin Mösyö Briand'ın siyaseti gibi Orta Doğu'da Türk çoğunluğunun bulunduğu bir kıtada kuvvetli ve müstakil bir Türkiye Devleti'nin kurulabilmesi olduğunu belirtmiştir. Ardından Çukurova'da başlamış olan kanlı çatışmaların önüne geçilmesinin her iki tarafın da faydasına olduğunu, bağımsız bir Türkiye ile

⁴⁹¹ Yavuz, a.g.e., s. 84-86.

⁴⁹² Yavuz, a.g.e., s. 49, 52.

⁴⁹³ Tansel, a.g.e., C. II, s. 217-218.

⁴⁹⁴ Aristide Briand, 16 Ocak 1921 – 15 Ocak 1922 tarihleri arasında Fransa Başbakanlığı görevini yürütmüştür. https://ipfs.io/ipfs/QmT5NvUtoM5nWFfrQdVrFtvGfKFmG7AHE8P34isapyhCxX/wiki/Aristide_Briand.html (10.04.2019)

Fransa'nın gelecekteki siyasetleri ve menfaatlerinin bu gibi hareketlerle haleldar edilmemesi gerektiğini eklemiştir⁴⁹⁵.

Ali Fuat Paşa ile yaptığı görüşmeden sonra Sivas'a giden Picot, doğrudan Heyet-i Temsiliye'nin bulunduğu binaya giderek önce kartvizitini bırakmıştır. Kartvizit üzerindeki Fransa Hükümeti'nin Suriye ve Ermenistan Temsilcisi ibaresini gören Mustafa Kemal Paşa, Picot'a haber göndererek Fransa'nın Ermenistan temsilcisi sıfatıyla gelmiş olan bir kişiyi kabul edemeyeceğini bildirmiştir. Bunun üzerine Picot, Erivan'daki Ermenistan hükümeti nezdinde temsilci olduğunu, yoksa bu hükümetin hudutları dışında kurulması düşünülen bir hükümet ile hiçbir alakası bulunmadığını izah ettikten sonra kabul olunmuştur. Yapılan görüşmede tercümanlığı Bekir Sami Bey yapmış, Hüseyin Rauf (Orbay) ve Ahmet Rüstem Beyler de hazır bulunmuşlardır. Picot, Ali Fuat Paşa'ya söylediği gibi Fransa'da pek yakın bir zamanda hükümetin değişeceğini, yeni Fransız Hükümeti'nin siyasetinin Türk milli siyasetine tamamen taraftar olacağını belirtmiştir. Devamla Türk-Fransız müstakbel dostluğunun ve müşterek menfaatinin Mustafa Kemal Paşa'nın elinde olduğunu, Çukurova'ya doğru yürümekte olan milli orduların buldukları yerlerde kalmaları için emir verildiği takdirde her şeyin esasından halledileceğini ifade etmiştir. Buna karşı Mustafa Kemal Paşa, Çukurova'da Türk'ün istiklalini almak gibi bir niyetlerinin olmadığını fiilen ispat edecek olursanız bu orduların üzerinize yürüyerek sizinle muharebeye tutuşacaklarını zannetmem cevabını vermiştir⁴⁹⁶. Ayrıca Fransızlarla Ermeniler olay çıkarmadığı takdirde Müslüman halkın saldırıya geçmeyeceğine dair güvence vermiştir⁴⁹⁷.

Yine görüşmede Picot'a Ermenilerin işledikleri cinayetlerden, Müslüman halka yaptıkları zulümden, Fransızların Türk memurlarına karşı olan davranışlarından şikâyet edilmiş ve nihayet Türk milletinin bu haksız işgalin kaldırılmasını istediği anlatılmıştır. Picot yeni işgal ettikleri yerlerden Ermenilerin çekilmesini emrettiğini, Fransızların Osmanlı Devleti'nin istiklalini tanıdıklarını, Adana'da ekonomik menfaatler temini karşılığında Maraş, Antep, Urfa havalisi ile beraber Çukurova'nın da boşaltılmasının ihtimal dahilinde olduğunu şahsi görüşü olarak beyan etmiştir⁴⁹⁸. Nihayet Mösyo Picot, Çukurova'daki Fransız komutanlarına Fransa'nın müstakbel siyasetini anlatacağını ve kan dökmemenin kendi ellerinde

⁴⁹⁵ Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları...*, s. 304-305.

⁴⁹⁶ Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları...*, s. 305-306.

⁴⁹⁷ Yavuz, a.g.e., s. 48.

⁴⁹⁸ Tansel, a.g.e., C. II, s. 219.

olduğunu hatırlatacağını söyleyerek oradan ayrılmıştır. Bir süre sonra Fransa'nın yarı resmi gazetesi olan Temps'te Picot'un Türk milli hareketi lehine başmakaleler yazdığı görülmüştür⁴⁹⁹.

16 Mart 1920'deki İstanbul işgalinden sonra Fransa'nın Çukurova bölgesinde tutunabilmesi biraz zorlaşmıştır. General Gouraud'un istediği yardımcı kuvvetler gönderilmemiştir. Fransız Parlamentosu ödenek vermemeye başlamıştır. Fransız kamuoyu da savaş istememekteydi. Bu durumda Fransa, Çukurova'ya egemen olmaktan vazgeçmiş ancak bu bölgeyi ekonomik bakımdan kendine bağlı tutacak bir formül aramaya başlamıştır⁵⁰⁰.

İstanbul'un resmen işgal edilmesiyle birlikte Boğazlara ek olarak Karadeniz limanlarının da İngiliz kontrolüne geçmesi ve Anadolu demiryolları şebekesi denetiminin yine İngilizlerin etkin olduğu bir komisyona verilmesi Fransa gibi diğer müttefik devletleri oldukça rahatsız etmiştir. Bunun yanı sıra Anadolu'da günden güne artan Bolşevik propagandası ve etkinliği, Fransa'yı Ankara Hükümeti'ne yaklaştıran başka bir neden olmuştur⁵⁰¹.

3.2. Birinci Londra Konferansı (12 Şubat-10 Nisan 1920) ve Çukurova'nın Manda Yönetimine Alınması Konusu

Osmanlı Devleti ile yapılacak barış anlaşmasını görüşmek üzere başlıca Müttefik Devletleri, 12 Şubat 1920 tarihinde Londra'da toplanarak görüşmelere başlamışlardır⁵⁰².

Bu konferans öncesinde Fransa'nın Çukurova hakkındaki görüşünü Berthelot, 11 Ocak 1920 tarihli memorandumunda şöyle açıklamıştır: Çukurova'nın Fransızlar tarafından işgali, stratejik ve ekonomik sebeplerle Suriye'nin tarihi müdafaasını teşkil eden Toros Geçitleri'ni ele geçirmeyi istilzam etmektedir. Fransa hükümeti Çukurova'nın idaresini Türk çoğunluğunun olduğu kadar Ermeni azınlığının da haklarını ve himayelerini en geniş ölçüde emniyete alacak bir tarzda teşkilatlandırmaya istekli bulunmaktadır⁵⁰³. Bu konuda Fransa'nın İstanbul Yüksek Komiseri Defrance, 9 Şubat 1920'de gönderdiği raporunda Fransa için daha akılcı ve çıkarlarına uygun politikanın Türkiye'yi Türklere bırakan ancak tüm ekonomik

⁴⁹⁹ Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları...*, s. 307.

⁵⁰⁰ Soysal, a.g.m., s. 961.

⁵⁰¹ Yavuz, a.g.e., s. 71-72.

⁵⁰² Tolon, a.g.e., s. 137.

⁵⁰³ Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz...*, s. 212.

avantajları garanti altına alacak bir kontrol sistemini yönetimde etkin kılmak şeklinde belirtmiştir⁵⁰⁴.

10 Nisan 1920'ye kadar süren Londra Konferansı'nda Birinci Dünya Savaşı yıllarında yapılan gizli taksim anlaşmaları gereği Osmanlı Devleti'nin topraklarının İngiltere, Fransa, İtalya ve Yunanistan arasında taksimi, başlıca Müttefik devlet temsilcilerinden oluşacak Boğazlar Komisyonu, İstanbul'un Müttefik devletlerce işgali meselesi, Doğu Anadolu'da bir Ermenistan Devleti'nin kurulması, doğu bölgesinde özerk bir Kürdistan oluşturulması, Filistin meselesi, mali konular, kapitülasyonlar, İstanbul ve Anadolu'da küçük bir bölgenin bırakılacağı Osmanlı Devleti'nin kara, deniz ve hava gücü, asker miktarı, Trakya'nın, İzmir'in, Kilikya'nın durumu, azınlıklara verilecek haklar vb. gibi daha birçok mesele görüşülmüş ve büyük bir kısmı karara bağlanmıştır. Tezimizin konusu ile ilgili olarak Londra Konferansı'nda Suriye Mandası'nın Fransa'ya verilmesi kabul edilmiştir. Buna karşın Fransa, Kilikya Bölgesi'nde bir manda kurulmasını kabul etmemiştir. Yine Fransa, Suriye'nin kuzey sınırının Maraş yakınındaki tepelerden geçerek kuzey doğuya doğru bir yön takip eden Bağdat demiryolunu içine alacak şekilde Bağdat demiryolunun kuzeyinden geçmesinde ısrar etmiştir. Fransa'nın bu isteği kabul edilmiştir⁵⁰⁵.

Mösyö Picot, Mustafa Kemal Paşa ile Sivas'ta yaptığı görüşmede onun anavatan topraklarından hiçbir yeri yabancılara bırakmamak kararlılığının etkisi altında kalmış ve hükümetine gönderdiği raporda bunları belirtmiştir. Bunun üzerine Londra Konferansı'nda Fransa Başbakanı Alexandre Millerand'ın başyardımcısı durumundaki Dışişleri Genel Sekreteri Fransa delegesi Philippe Berthelot, Fransa'nın Kilikya ile ilgili görüşünü "Fransa'nın kendisine tanınacak kimi ayrıcalıklar karşılığında Fransa'nın ne şimdi ne de ileride Kilikya Bölgesi'ni kendisine bağlama amacı yoktur" sözleriyle belirtmiştir⁵⁰⁶. Bu söz karşısında Lloyd George da Kilikya'da halkın Türk olduğunu, 75.000 Ermeni ve 20.000 Rum'a karşılık 290.000 Müslüman bulunduğunu, bu şartlar altında Fransa'nın bu ülkeyi elinde tutmak ve yönetmek girişiminde bulunması halinde sadece başına dert olacağı görüşünde olduğunu bu nedenle Fransa'nın Kilikya'yı yönetmesinin kendi çıkarlarına uygun olamayacağı sonucuna varmakla akıllılık ettiğini söylemiştir. Ancak Fransa,

⁵⁰⁴ Yavuz, a.g.e., s. 64-65.

⁵⁰⁵ Tolon, a.g.e., s. 138-139, 152.

⁵⁰⁶ Soysal, a.g.m., s. 961.

Kilikya'dan tamamen elini eteğini çekmeyeceğini de belirtmiştir. Özellikle Kilikya Bölgesi'ndeki ekonomik çıkarlarının devam edeceğini, ticari önceliğin kendilerinde olması gerektiğini, bölgedeki jandarmayı gözetim altında tutmak için bölgeye Fransız subaylar atamak istediğini, maliye ve yönetimin başka dallarını da denetlemek için Fransız danışman ve müsteşarları atayacağını belirtmiştir.

Konferansta Kilikya ile ilgili gündeme gelen bir başka konu ise Kilikya'daki azınlıkların korunması konusu olmuştur. Ermenileri korumak için acil önlemler alınması gerektiği üzerinde durulmuştur. Bu bölgenin Fransızların sorumluluğunda olması sebebiyle de azınlıkların korunmasının Fransızlar tarafından sağlanacağı kararlaştırılmıştır. Londra Konferansı görüşmeleri sonucunda Kilikya Bölgesi'nde Fransızlar tarafından bir manda yönetimi kurulamayacağı ancak bu bölgenin Fransız nüfuz bölgesi içinde olması, bundan dolayı bu bölgede Fransa'nın öncelikli olarak ticari ve ekonomik ayrıcalığa sahip olacağı kararlaştırılmıştır⁵⁰⁷.

3.3. Mayıs 1920 Mütarekesi

Fransız işgal bölgelerinde ve cephelerinde milli kuvvetler, her gün daha esaslı bir şekilde teşkilatlanmışlardır. Milli kuvvetler ordu birlikleri ile de desteklenmeye başlamıştır. Fransız işgal kuvvetleri her tarafta sıkı ve şiddetli bir şekilde zorlanmışlardır. Bu durum üzerine Fransızlar, Ankara Hükümeti ile temas ve görüşme imkânları aramaya başlamışlardır⁵⁰⁸. Bu bağlamda Fransızlar, Amiral Le Bon'u Mustafa Kemal Paşa ile görüşmeye göndermeyi önermişlerse de görüşme için Ankara tarafından Fransızların Çukurova'yı boşaltması şart koşulunca bundan vazgeçmişlerdir⁵⁰⁹. Aslında Fransızların Ankara Hükümeti ile bağlantı kurmaya çalışmasının temelinde bölgedeki ekonomik çıkarlarını koruma düşüncesi yatmaktadır⁵¹⁰. Bu arada Fransızların Pozantı'da ve özellikle Adana yöresinde zulümleri çok artınca 31 Mart 1920 tarihinde Mustafa Kemal Paşa gerçekleri bütün dünyaya duyurması için Refet Bele'ye bir yazı göndermiştir. Bu yazıda Fransızların

⁵⁰⁷ Tolon, a.g.e., s. 153-155.

⁵⁰⁸ Atatürk, a.g.e., s. 310.

⁵⁰⁹ Salahi Ramadan Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995, s. 199.

⁵¹⁰ Yavuz, a.g.e., s. 80.

Çukurova Bölgesi'nde Ermenileri silahlandırdıkları, Ermenilerin Türk köylerini yaktıkları, Türk köylülerinin yerlerini terk ederek kaçtıkları konu edilmiştir⁵¹¹.

Fransa'nın Mustafa Kemal Paşa ile temas için yeni bir girişimi Paris'ten Türkiye'ye gönderilen Kardinal Dubois'in Nisan 1920'de Karadeniz limanlarından birinde Ankara Hükümeti'nin temsilcileri ile görüşmek istemi biçiminde olmuş ancak Ankara bunu kabul etmemiştir. Mayıs ayında bir Fransız binbaşısı ile bir sivil İstanbul'dan Ankara'ya gönderilmişse de onlar da bir sonuç alamamıştır⁵¹².

Nihayet İstanbul'da yaşayan ve Fransızların bir ajanı olduğu zannedilen M. Sava adında bir Fransız banka müdürü, Van Valisi Haydar Bey'e yanaşarak onu Çukurova konusunda Mustafa Kemal Paşa ile anlaşmaya varmak isteğinde bulunan General Gouraud ile görüşmek üzere kendisiyle birlikte Beyrut'a gitmeye ikna etmiştir. Haydar Bey, Binbaşı Reşit, Şevket Bey, Mazhar Müfit (Kansu) ve Sava'dan oluşan bir kurul İstanbul'dan yola çıkarak Beyrut'a ulaşmış ve General Gouraud tarafından iyi karşılanmıştır. General Gouraud, Çukurova'daki gerginliği yatıştırmak konusunda Haydar Bey ile bir anlaşmaya varmak istemiş ama Haydar Bey bu konuda görüşüp anlaşmak yetkisi olmadığını öne sürerek Ankara'ya başvurmasını önermiştir. Haydar Bey'i dinleyen General Gouraud, birkaç gün sonra onu ve Sava'yı Antalya'ya göndererek onlar aracılığıyla Mustafa Kemal Paşa ile telgraf yazışmasına girişmiş ve kendi Genel Sekreteri Robert de Caix de Saint Aymour başkanlığında yetkili bir Fransız kurulunun Ankara'ya yollanmasını sağlamıştır. Ancak General Gouraud, konferans masasında bir koz olarak kullanmak amacıyla Çukurova'daki Türk kuvvetlerine büyük bir darbe indirmek için kurulun Ankara'ya hareketini engelleyerek saldırıya geçmişse de başarısızlığa uğramıştır⁵¹³.

Adana Bölgesi Kuva-yı Milliye komutanı Sinan Paşa (Yüzbaşı Ali Ratip) 6 Nisan 1920'de Gülek Boğazı'ndaki Hacıkırı mevkiini zapt ederek Pozantı'daki Fransız taburunun ikmal yolunu kesmiştir⁵¹⁴. Pozantı-Tarsus arası yollar milli kuvvetler tarafından kesilerek Fransızların geri hatları ile olan bağları yok edilmiştir. 10 Nisan'da da Fransızlara teslim olmaları önerisi yapılmış fakat bu, Fransızlar tarafından reddedilmiştir. 5 Mayıs'ta Pozantı'da etrafı çevrilmiş olan Fransızlara

⁵¹¹ Yücel Özkaya, "Güney, Güneydoğu'da Savunmalar ve 1920 Senesindeki Siyasi Olaylar", *Milli Mücadele Tarihi – Makaleler-*, Yayına Hazırlayan: Berna Türkdoğan, ATAM Yayınları, Ankara, 2002b, s. 281.

⁵¹² Soysal, a.g.m., 962.

⁵¹³ Sonyel, a.g.e., C. II, s. 70; Fransız kurulu harekete geçmeden önce M. Sarrault isimli bir kişi Mustafa Kemal Paşa ile ön görüşmelerde bulunmak ve anlaşma zemini hazırlamak amacıyla Ankara'ya gitmiştir. Yavuz, a.g.e., s. 88.

⁵¹⁴ Belen, a.g.e., s. 258.

taarruza geçilmiştir. 19 Mayıs'ta yapılan savaşta Fransızlar çok kayıp vermişlerdir. Fransızların 27 Mayıs'ta yaptıkları ileri hareket sonuçsuz kalmış 28 Mayıs'ta Adana'daki Fransız Binbaşısı Pierre Mesnil ve karısı ile 800'ü aşkın Fransız askerleri, Türk askerleri tarafından teslim alınmıştır. Böylece Fransızların Güney Anadolu tutkuları sona ermiştir⁵¹⁵. Bu başarıda Hatice Hatun adındaki Türk kadınının rolü çok mühim olmuştur. Gülek Nahiyesi'nin Panzin Çukur Köyü'nden Hasan Ağa'nın refikası olup Emin ve Derviş Ağaların Kuva-yı Milliyesi'nde vatani hizmetini yapan Hatice Hatun, Tarsus istikametinde huruç yapan Fransızlara yanlış kılavuzluk yaparak Fransızları pek sarp olan Kar Boğazı'na sokmuş ve mücahitleri bu vaziyetten haberdar etmiştir⁵¹⁶.

Bu olaylar sırasında çok sayıda Fransız er ve subaylarının esir edildiğini öğrenen General Gouraud, Fransız kuruluna acele olarak Ankara'ya hareket etmesi emrini vermiştir. Robert de Caix, M. Sava ve Amiral Lebon'dan oluşan, Haydar Bey ile Mazhar Müfit Bey'in refakat ettikleri Fransız kurulu 20 Mayıs 1920'de Ankara'ya ulaşmıştır⁵¹⁷. Mustafa Kemal Paşa 21 ve 22 Mayıs'ta kendisiyle görüşen bu kurula tüm Çukurova'dan Fransızların çekilmeleri konusunu görüşebileceğini açıkça bildirmiştir. Kurul buna yetkisi olmadığını konu üzerinde Paris ile temas kurabilmek için önce bir ateşkes anlaşması yapılmasını önermiştir. Bunun üzerine 23 Mayıs'ta anlaşmaya varılmış, ateşkes 29/30 Mayıs'tan başlamak üzere 20 gün için yürürlüğe girmiştir⁵¹⁸.

Bu ateşkese göre Pozantı ve Kozan'da bulunan Fransız kıtaları bütün eşya ve gereçleriyle birlikte Adana-Mersin demiryoluna kadar çekilecektir⁵¹⁹. Pozantı, Sis, Antep, Maraş ve Urfa boşaltılarak kamu güvenliği Türk jandarmasına bırakılacak, savaş tutsakları ve diğer tutuklular karşılıklı olarak değiş tokuş edilecek, Çukurova'da Fransız yönetimi ve iş adamlarına ayrıcalık hakları verilecek, buna karşılık Fransızlar, Türk milli cereyanına karşı hiçbir davranışta bulunmayacak, bu akımın siyasi amaçlarını gayri resmi olarak destekleyeceklerdir⁵²⁰. Mustafa Kemal Paşa, bu ateşkesi Adana bölgesinin boşaltılmasına bir başlangıç hazırlamak amacıyla

⁵¹⁵ Özkaya, a.g.m., s. 282; Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, s. 456-457.

⁵¹⁶ Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, s. 457.

⁵¹⁷ Sonyel, a.g.e., C. II, s. 70.

⁵¹⁸ Soysal, a.g.m., 962; Ayrıca bkz. Belen, a.g.e., s. 258-259.

⁵¹⁹ Hatipoğlu, a.g.e., s. 83.

⁵²⁰ Sonyel, a.g.e., C. II, s. 71-72; Kozan'ın Fransızlar tarafından boşaltılması halk arasında memnurlukla karşılanmış ve 2 Haziran 1920 tarihinde Kozan'ın kurtuluşu için bayram yapılmıştır. Hatipoğlu, a.g.e., s. 84.

kabul etmiştir⁵²¹. Bu fırsattan yararlanarak bir yandan Adana Bölgesi'nde bulunan ulusal güçleri düzene sokmayı planlamış diğer yandan siyasal bir kazanç elde etmek istemiştir⁵²². Nitekim bu ateşkes anlaşması, Fransa'nın Türkiye konusunda ilk kez İngiltere'den ayrılmış olarak ve İstanbul Hükümeti'ni bir kenara bırakarak Ankara'daki TBMM ile bir uzlaşmaya varmak isteğinin somut bir kanıtıdır⁵²³. Fransa, İstanbul Hükümeti yerine TBMM ile görüşmelere girişmek ve TBMM Hükümeti ile bir ateşkes anlaşması yapmakla Ankara Hükümeti'ni zımnen ve de facto tanımış olmaktadır⁵²⁴. Dolayısıyla TBMM hükümetinin ilk defa böyle bir ateşkes yapması, dış politikada kazanmış olduğu politik bir zaferdir. Bu vasfı ile de Milli Mücadele'nin ilk meyvesi niteliğini taşımıştır⁵²⁵.

Ateşkes Fransa için bir takım avantajlar sağlamıştır. Fransızlar bir yandan Güney Cephesi'nden çektikleri birlikler vasıtasıyla Faysal sorununu kesin olarak çözümlerken diğer yandan Suriye'de ellerinde kalan kuvvetleri Adana ve Antep'e göndererek Türklerle önemli çarpışmalara girişebileceklerdir. Bu da doğal olarak beraberinde Türk sorununun çözümlenmesini getirecek ve bütün güçlerini Adana, Antep cephelerine yoğunlaştırarak karşılarında direnen son engeli de böylece ortadan kaldıracabileceklerdir⁵²⁶.

Ancak Fransızlar, güneyde ateşkese karşın 8 Haziran'da Zonguldak Ereğlisi'ne asker çıkarıp kömür havzasını işgal edince ateşkes bozulmuştur⁵²⁷. Fransızlar, ateşkesin Türkiye'nin yalnız güney bölgesine ait olduğunu iddia etmiş, Türk tarafı ise bütün Anadolu'yu kapsadığını ileri sürmüştür⁵²⁸. Mustafa Kemal Paşa, ateşkesin süresi sona ermeden iki gün önce General Gouraud'a gönderdiği bildirmede Fransızları, ateşkes koşullarını yerine getirmemekle suçlamış ve bu durumda 18 Haziran gece yarısında ateşkesin uzatılmayıp son bulacağını bildirmiştir⁵²⁹. Neticede bu olay Fransızlarla mücadelenin tekrar başlamasına sebep olmuştur.

⁵²¹ Atatürk, a.g.e., s. 310.

⁵²² Yavuz, a.g.e., s. 89.

⁵²³ Soysal, a.g.m., 962.

⁵²⁴ Mehmet Gönlübol, Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1997, s. 11.

⁵²⁵ Hatipoğlu, a.g.e., s. 84.

⁵²⁶ Yavuz, a.g.e., s. 94-95.

⁵²⁷ Soysal, a.g.m., 963.

⁵²⁸ Gönlübol, Sar, a.g.e., s. 11-12.

⁵²⁹ Sonyel, a.g.e., C. II, s. 74.

3.4. Bekir Sami Bey ve İkinci Londra Konferansı (21 Şubat-12 Mart 1921)

Fransa Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Millerand⁵³⁰, 23 Haziran 1920 tarihinde Londra'daki Fransız Büyükelçisine gönderdiği yazıda Fransa'nın Ortadoğu politikasını Suriye'de Fransız Mandası'nın uygulanması, Çukurova'da Türklerle uzlaşma politikası şeklinde açıklamıştır. Fransa'nın daha sonraki Başbakanlarından Aristide Briand, Mebuslar Meclisi'nde 24-26 Haziran 1920 tarihinde yaptığı konuşmasında Fransa'nın Çukurova konusundaki siyasetini "Çukurova'dan ayrılmak. Bilir misiniz bu ne demektir? Yüz binlerce erkek, kadın ve çocuğun Fransız bayrağından mahrum buldukları için öldürülmeleri demektir. Diyorum ki Fransa'nın bu suretle hareket etmeye hakkı yoktur" sözleriyle ifade etmiştir. Gerçekte Fransa'nın askeri durumu pek de iyi değildi. Geniş toprakları işgal edecek durumda bulunmamaktaydı. Sevr Antlaşması'nda fazla olarak Adana ve Maraş'tan vazgeçmiş, Suriye sınırını Ceyhan kıyılarına çekmiştir⁵³¹.

Fransa, Çukurova'da tutunmanın zorluğunu anlamasına karşın henüz Ankara Hükümeti ile genel bir anlaşma yapmayı düşünmemiş, Türkiye'nin geleceği konusunda İngiltere'ye az çok ayak uydurmuştur. Bu bağlamda Yunan ordusunun Ege bölgesinde Milne Hattı'nı aşması için 20 Haziran 1920'de müttefiklerin kararına katılmış, 10 Ağustos tarihli Sevr Antlaşması'nın ağır hükümlerini onaylamıştır⁵³².

Fransızlar 1920 yazında artık Çukurova'da iyice sıkıştırılmışlardır. Haziran sonunda Tarsus yakınlarında Hacı Talip Çiftliği'nde bozguna uğramışlar, Temmuz ayında Tarsus-Mersin bağlantısı kesilmiş, Adana'daki çarpışmalar nedeniyle şehirde sıkıyönetim ilan etmişlerdir. Ağustos ayından itibaren ise Osmaniye ve Nur Dağları çevresinde çarpışmalar başlamıştır. Bu çarpışmalarda Fransızlar güç durumda kalmışlar, gerek insan gerekse silah, yiyecek ve giyecek açısından büyük kayıplar vermişlerdir⁵³³.

Bu arada General Gouraud, 25 Kasım 1920 tarihli raporunda Ermenilerin Türklere karşı öldürme, yağma ve yangın dâhil bir intikam mücadelesi açarak Çukurova'da bir Ermeni Cumhuriyeti ilan etmeye kalkıştıklarını belirtmiştir⁵³⁴. Bununla birlikte Türk ordusunun doğuda Ermenileri yenerek Gümrü Barış Antlaşması'nı imzalaması (3 Aralık 1920), Ocak 1921'deki İnönü Savaşları'yla

⁵³⁰ Alexandre Millerand, 20 Ocak-23 Eylül 1920 tarihleri arasında Fransa Başbakanlığı ve Dışişleri Bakanlığı görevlerini yürütmüştür. <https://www.britannica.com/biography/Alexandre-Millerand> (10.04.2019)

⁵³¹ Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz...*, s. 212.

⁵³² Soysal, a.g.m., 963.

⁵³³ Yavuz, a.g.e., s. 101.

⁵³⁴ Sonyel, a.g.e., C. I, s. 201-202.

Yunanlıların durdurulması, Fransa'yı Sevr Antlaşması'nın hükümlerinin uygulanmasının zorluğuna inandırmaya başlamıştır.

Bu durumda 21 Şubat-12 Mart 1921 tarihleri arasında toplanan Londra Konferansı'nda Fransa Başbakanı Aristide Briand ve General Gouraud, Türk milli hareketinden saygı ile söz etmiştir. Konferans asıl amacına varamadan dağılsa da Bekir Sami Bey'in Briand ile 11 Mart'ta imzaladığı anlaşma kayda değerdir. Buna göre Fransızlar, Kilikya'yı boşaltacak, savaş esirleri ve diğer tutuklular değiş tokuş edilecek, genel af açıklanacak, Ermenilerin güvenliği için Türkiye önlemler alacak, İskenderun bölgesi özel bir rejime sahip olarak Suriye tarafında kalacaktır⁵³⁵.

Devlet tarafından verilecek imtiyazlara öncelik tanıyan Türk-Fransız ekonomik işbirliği sağlanacaktır. Bu işbirliğin amacı doğrudan Osmanlı Hükümeti veya Osmanlı uyruklular tarafından milli sermayenin yardımıyla gerçekleştirilmediği takdirde Çukurova, Fransız birlikleri tarafından boşaltılan bölgeler ile Elazığ, Diyarbakır ve Sivas vilayetlerinin ekonomik bakımdan kalkınmasının sağlanmasıdır. Bir Fransız grubuna Ergani Maden bakır madenleri imtiyazı verilecektir. Yine bir Fransız grubuna Bağdat demiryolunun Çukurova girişi ile Nusaybin arasındaki kısmı devredilecektir⁵³⁶. Zabıta kuvvetlerimize Fransız subayları alınacak, Fransızlar tarafından kurulacak zabıta kuvvetleri olduğu gibi kalacaktır. İşte Bekir Sami Bey'in Briand ile kendi inisiyatifiyle imzaladığı bu anlaşma⁵³⁷, TBMM'nin 17 Mart tarihli gizli oturumunda görüşülmüş ve tepkiyle karşılanmıştır⁵³⁸.

Mustafa Kemal Paşa, "milli hükümetin bağlı bulunduğu prensiplerle bu prensiplere bağlı bir Dışişleri Bakanının tuttuğu yol arasındaki uyumsuzluğu açıklamak maalesef mümkün değildir" sözleriyle bu anlaşmayı Misak-ı Milli'ye uygun olmadığı için beğenmemiş, anlaşma TBMM tarafından onaylanmamış, Bekir Sami Bey'in de Dışişleri Bakanlığı görevinden istifası istenmiş o da istifa etmiştir⁵³⁹. Yerine Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey gelmiştir. Bu arada 16 Mart 1921 tarihinde Sovyet Rusya ile Moskova'da barış ve dostluk anlaşması imzalanmış, Yunanlılara karşı İkinci İnönü Zaferi kazanılmıştır⁵⁴⁰.

⁵³⁵ Soysal, a.g.m., 963-964.

⁵³⁶ Yavuz, a.g.e., s. 115-116.

⁵³⁷ Atatürk, a.g.e., s. 399.

⁵³⁸ Yavuz, a.g.e., s. 117.

⁵³⁹ Atatürk, a.g.e., s. 400-401.

⁵⁴⁰ Soysal, a.g.m., 963-964.

3.5. Ankara Antlaşması (20 Ekim 1921)

Ankara hükümeti, Bekir Sami Bey ile Briand arasında imzalanan anlaşmayı reddetmesine karşın diplomatik ilişkileri devam ettirmek amacıyla Dışişleri Bakanlığı Hukuk Danışmanı Münir (Ertegün) Bey'i Mayıs 1921 ortalarında Adana'ya göndermiştir. Fransızların başvurusu üzerine Bekir Sami-Briand Anlaşması Misak-ı Milli'ye uygun bir şekilde yeniden düzenlenerek 18 Mayıs 1921 tarihinde Münir Bey tarafından Fransız Doğu Ordusu I. Tümen Komutanı General Dufieux'ye Yenice Garı'nda verilmiştir. Yapılan değişikliklere göre savaş durumu bu anlaşmanın imzalanmasından 8 gün sonra sona erecektir. Çatışmaların sona ermesinden sonraki hafta Adana, Mersin, Kozan ve Cebel-i Bereket sancakları Fransız birlikleri tarafından boşaltılacaktır. Mersin-Tarsus-Yenice demiryolu hattı ile Bağdat demiryolunun Yenice ile Nusaybin arasında kalan kısmı, imtiyaza ilişkin bütün hak ve ayrıcalıklarla birlikte Fransız Hükümeti tarafından belirlenecek bir Fransız grubuna devredilecektir. General Gouraud, Ankara'nın bu önerilerle Fransa'yı müttefiklerine karşı tavır almaya zorladığını, Ankara'nın öngördüğü koşullarda bir anlaşma imzaladıkları takdirde henüz Yunanlılara karşı kazandığı zaferin sarhoşluğundan kurtulamamış olan Ankara'nın Rusların ve Almanların da kışkırtmasıyla Suriye'de yeni karışıklıklara yol açabileceğini Fransa Başbakanı Briand'a bildirmiştir. Gouraud'a göre Fransa'nın Çukurova ve Antep gibi güçlü olduğu bölgelerden çekilmesi oldukça risklidir. Gouraud, Türk önerilerinin kabulü halinde bu sefer Suriye'deki askeri harcamalarının fazlalaşacağından ve dolayısıyla Bekir Sami-Briand Anlaşması'nın amacına ters düşeceğiinden endişe etmiş ve Türk önerilerinin tartışma konusu bile yapılmasını kabul etmemiştir. Gouraud'un yanı sıra Türkiye'de görev yapan diğer üst düzey Fransız yetkilileri de Ankara Hükümeti'nin önerilerinin kabul edilmesinden yana değillerdir. Fransız parlamentosu da artık iki yıl boyunca Türkiye'de ve Suriye'de harcadıkları 881 milyon Frank ve 65.000 askerin azaltılmasını istemekteydi. Ayrıca Çukurova ve Antep'ten kurtularak mali açıdan ferahlayacağını düşünürken Türkiye-Suriye sınırının gittikçe Halep'e yaklaşmasıyla bu kez Suriye'ye takviye yapmak zorunda kalacağını düşünmekteydi⁵⁴¹.

Bütün bunlara rağmen Başbakan Briand, hiçbir resmi sıfatı bulunmayan Franlin Boillon'u anlaşma zemini aramak adına Ankara'ya göndermiştir. 9 Haziran 1921'de Ankara'ya gelen Boillon ile Mustafa Kemal Paşa, Dışişleri Bakanı Yusuf

⁵⁴¹ Yavuz, a.g.e., s. 124-127, 130-133.

Kemal Bey ve Mareşal Fevzi (Çakmak) Paşa'nın da katılımıyla bizzat iki hafta süren görüşmeler yapmıştır⁵⁴². Bu arada Fransa kuvvetleri 21 Haziran'da Zonguldak'tan çekilmiş, Temmuz'da da İtalyanlar Anadolu'dan ayrılmıştır. En önemlisi de 23 Ağustos-13 Eylül'de kazanılan Sakarya Zaferi olmuştur. Bu şartlar altında 1921 Ekim ayında Fransa'dan bir anlaşma girişimi gelmiştir. Başbakan Briand, böyle bir girişim için Haziran ayında Ankara'ya giderek görüşmeler yapan Dışişleri Komisyonu raportörü Henry Franklin Boillon'u, Ankara'ya bu defa resmi olarak göndermiştir⁵⁴³.

Fransızların isteği ile 20 Ekim 1921'de Ankara Antlaşması imzalanmıştır. Buna göre, hiç kimse savaş suçlusunu sayılmayacaktır⁵⁴⁴. Antlaşma gereğince Fransa ve Türkiye arasında savaş durumu sona erdirilmiştir. En çok iki ay içinde Fransız kuvvetleri 8. Maddede belirtilen hattın güneyine, Türk kuvvetleri ise aynı hattın kuzeyine çekileceklerdir. 8. Maddeye göre sınır çizgisi, İskenderun Körfezi üzerinde Payas mevkiinin hemen güneyinde olmak üzere seçilecek bir noktadan başlayacak ve yaklaşık olarak Meydan-ı Ekbez'e doğru gidecektir. (Demiryolu istasyonu ve Meydan-ı Ekbez Suriye'de kalacaktır). Oradan Marsova'yı Suriye'ye ve Karnaba ile Kilis kentini Türkiye'ye bırakmak üzere güneydoğuya doğru kayacak ve Çobanbey İstasyonu'nda demiryoluyla birleşecektir. Daha sonra Bağdat Demiryolu'nu izleyecek olan sınır çizgisi (demiryolu platformu Nusaybin'e dek Türk toprakları üzerinde kalacaktır), Nusaybin ile Ceziret-i İbn-i Omar arasındaki eski yolu izleyerek Ceziret-i İbn-i Omar'da Dicle'ye varacaktır. Nusaybin, Ceziret-i İbn-i Omar ve yol Türkiye'de kalacaktır. Çobanbey ile Nusaybin arasındaki demiryolunun istasyon ve garları, demiryolu platformunun parçalarından sayılarak Türkiye'ye bırakılacaktır⁵⁴⁵.

İki devlet arasında bütün esirler değiş tokuş edilecektir. İskenderun bölgesi için özel bir yönetim şekli oluşturulmuştur. Türkçe, resmi dil olarak konuşulmaya devam edecektir. Süleyman Şah'ın Suriye sınırları içindeki Caber Kalesi'nde bulunan mezarı Türkiye'nin malı olmuş, Türkiye burada muhafızlar bulunduracak ve Türk bayrağı çekili olacaktır. Yeni sınır hattı Çukurova Bölgesi'ni ve Bağdat Demiryolu'nun büyük bir kısmını Türkiye sınırları içinde bırakmıştır⁵⁴⁶. İki ulusun orduları, yeni sınırı göz önünde tutarak kendi yanlarına çekilecekler, orduların geri

⁵⁴² Atatürk, a.g.e., s. 421; Ayrıca bkz. Yavuz, a.g.e., s. 134.

⁵⁴³ Soysal, a.g.m., 964, 966.

⁵⁴⁴ Çelik, a.g.m., s. 107.

⁵⁴⁵ Yavuz, a.g.e., s. 145-146.

⁵⁴⁶ Gönlübol, Sar, a.g.e., s. 34.

çekilişlerine karma bir komisyon gözcülük edecektir. İlgili bölgelerde genel af ilan edilecek, Türkler, azınlıkların Misak-ı Milli’de tanınan haklarını, Avrupa Barış Antlaşmaları’nın azınlıklara ilişkin maddelerinin esaslarına göre doğrulayacaklardır. Bağdat Demiryolu, bir Fransız grubuna bırakılacak ama Türkiye ile Suriye, demiryolunun kendi sınırları içindeki bölümlerini karşılıklı olarak askeri taşıt için kullanabilecektir. Antlaşmaya protokol olarak eklenen bir mektupta Yusuf Kemal Bey, iki ülke arasından içten ilişkilerin yeniden kurulması; Türkiye’nin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğüne ilişkin tüm sorunların çözüme bağlanması isteğini öne sürmüştür. Fransızlara Harşit Vadisi’ndeki demir, karbon ve gümüş madenlerinde 99 yıl süreli ve fakat Türk sermayesinin % 50 oranında katılacağı ayrıcalık hakkı vaat etmiştir. Türklerin ileride Fransızlara başka imtiyazlar vermeyi düşünecekleri yolunda da güvence vermiştir⁵⁴⁷.

Bu anlaşma ile Ankara Hükümeti’nin yürüttüğü milli dava ilk defa olarak Batı devletlerinden biri tarafından onaylanmış ve açıklanmıştır⁵⁴⁸. Anlaşma, Fransa tarafına ekonomik yönüyle getirdiği sonuçlar açısından da önem kazanmaktadır. Fransa, uzun vadede zarar göreceği bir savaşın sonuçlarını görerek bir yandan ekonomik çıkarlarını koruyacağı gibi öte yandan savaşın ekonomisine getireceği ağır yükten kurtulmuş olacaktır. Yine bölgede barışın sağlanmasıyla birlikte bir yandan ekonomik çıkarlarını sürdürebilecek diğer yandan pastadaki payını paylaşmak isteyen diğer ortaklarından kurtulmuş olmaktadır⁵⁴⁹.

3.6. Çukurova’nın Fransız Askerlerinden Kurtuluşu

Kasım 1921’de imzalanan Tahliye Protokolü gereğince bir Türk-Fransız karma komisyonunun gözlemciliği altında Çukurova, TBMM hükümetinin yönettiği Türkiye’ye verilmiştir⁵⁵⁰. 4 Kasım’da Çukurova, boşaltılmaya başlanmıştır. Fransızların Adana ve dolaylarını boşaltacakları haberlerinin yayılmasıyla birlikte başlayan göç hareketi anlaşmanın imzalanmasıyla birlikte daha da süratlenmiş ve 1 Aralık 1921 ile 4 Ocak 1922 tarihleri arasında Fransızların boşalttıkları bölgelerden yaklaşık 60.000 Hıristiyan göç etmiştir. Rumlar Yunanistan’a, Ermeniler ise Suriye ve Kıbrıs’a göç etmişlerdir⁵⁵¹.

⁵⁴⁷ Sonyel, a.g.e., C. II, s. 201-202.

⁵⁴⁸ Atatürk, a.g.e., s. 424.

⁵⁴⁹ Yavuz, a.g.e., s. 150.

⁵⁵⁰ Sonyel, a.g.e., C. II, s. 205.

⁵⁵¹ Yavuz, a.g.e., s. 156.

Ankara Antlaşması gereğince Türk Heyeti 1 Aralık 1921'de Adana'daki resmi daireleri teslim alacağı için 30 Kasım'da trenle Adana'ya hareket etmiştir. Söz konusu heyet Vali Serficeli Hilmi Bey, Mektupçu Monşer Süleyman, Muhasebeci Maraşlı Tevfik, Milli Eğitim Müdürü Urfalı Refet, Sağlık Müdürü Dr. Osman Hayri, Orman-Ziraat Müdür Vekili Adanalı Halil, Veteriner Müdürü Adil, Bayındırlık Müdürü Kozanlı Mühendis Suphi, Savcı Tevfik Fikret, Mahkeme Reisi İlhami ve Emniyet Müdürü Halil Beylerden teşekkür etmiştir. Ayrıca Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Merkez Heyeti adına delege olarak Suphi Paşa, Belediye Başkanı Mehmet Fuat Dıblan, Ahmet Remzi Yüreğir, İbrahim Kethüda ve Halil Savatlı Beyler seçilmişlerdir. 1 Aralık 1921 Çarşamba günü Hükümet Meydanı hınca hınç dolmuştur. Hasan Akıncı'nın komutasında bir manga asker önce selam resmini yapmış, ardından alkış tufanı içinde Türk bayrağı hükümet binasında dalgalanmıştır⁵⁵².

Fransız askerleri 19 Aralık'ta Adana'yı, 25 Aralık'ta Antep'i, 31 Aralık'ta Dört Yol'u terk etmişler, 4 Ocak 1922'de ise Mersin ve Tarsus dâhil olmak üzere tüm bölge boşaltılmıştır⁵⁵³.

Fransızların bölgeyi boşaltmasıyla birlikte 3 Ocak 1922'de Komutan Muhittin Paşa, Vali Vekili Hamit, Kurmay Başkanı Salim Cevat, Osmaniye Bölge Komutanı Albay Sıtkı Beyler ile bir kısım milletvekillerinden oluşan kalabalık bir heyet Tarsus'a ve oradan Mersin'e giderek 4 Ocak'ta Fransız bayrağını törenle indirmiş yerine Türk bayrağı çekilmiştir. 4-5 Ocak'ta Türk İşgal Komisyonu Başkanı Albay Şükrü Naili ile bu heyet Fransız otoritelerinin de katıldığı askeri törenle tahliye işini sona erdirmiştir.

5 Ocak sabahı Adana'da Büyük Bayrak Hükümet Konağı'ndan indirilerek muazzam halk kitleleri arasında askeri bando ile caddelerde gezdirilmiş ve saat kulesine getirilerek saygı duruşuyla Ulu Cami arasına göndere çekilmiştir⁵⁵⁴. Bu gün yapılanların anısına Adana 20 Aralık 1921'de işgalden kurtulmuş ise de kurtuluş günleri 5 Ocak'ta kutlanmaktadır. O gün Adana'nın meşhur tarihi bayrağı bütün haşmetiyle saat kulesine⁵⁵⁵ çekilerek dalgalanır ve oraya ilk çekildiği günün

⁵⁵² Ener, a.g.e., s. 251.

⁵⁵³ Yavuz, a.g.e., s. 156-157.

⁵⁵⁴ Ener, a.g.e., s. 255-256.

⁵⁵⁵ Saat Kulesi (Büyük Saat), 1882 yılında Adana Valisi Abidin Paşa tarafından inşa ettirilmiştir. Halaçoğlu, a.g.m., s. 17.

heyecanını Adanalılara her sene yaşatır⁵⁵⁶. 3 yıl 17 gün süren işgalden sonra Ankara Antlaşması üzerine TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa, 5 Aralık 1921 tarihinde Adanalılara hitaben bir beyanname yayınlamıştır. Bu beyannameye Adana'nın İstiklal Beyannamesi adı verilmektedir. Bu beyannamede Mustafa Kemal Paşa, Çukurova halkından huzur ve sükûnun gereği gibi sağlanmasına, hükümetin siyasi prensibi olan kanun hâkimiyetinin başarıya ulaşmasına gayret etmekle görevli olduklarını bir an bile hatırlarından çıkarmamalarını istemiştir. Sözlerine son verirken de millet ve memlekete hayırlar, başarılar, ahaliye de mutluluklar dilemiştir⁵⁵⁷.

Komisyonadaki Fransız temsilcisi Albay Pettelat, Fransızların ancak kışla ve bazı kampları Türklere devrettiklerini, silah ve mühimmat vermediklerini Beyrut'taki İngiliz irtibat subayına bildirmiştir⁵⁵⁸. Ancak 1 Mart 1922 tarihinde 10.000 adet haki renkli üniforma, 4.000 adet Mauser tüfeği, 2.080.000 adet fişek, 373 at Türklere bırakılmıştır. Bunun yanı sıra Fransız hükümeti, Türklere 10 adet Breguet uçağı, 10 adet yedek motor, 10 adet çadır-hangar, 10.000 adet Mauser tüfeği, 2.000 at, 10.000 adet haki rengi üniforma ve ayakkabı ile Adana'daki telsiz istasyonunu bırakma kararı almıştır⁵⁵⁹.

---

⁵⁵⁶ Uran, a.g.e., s. 170.

⁵⁵⁷ Yusuf Ayhan, *Adana'nın İstiklal Beyannamesi*, Kemal Matbaası, Adana, 1970, s. 13, 24.

⁵⁵⁸ Sonyel, a.g.e., C. II, s. 205.

⁵⁵⁹ Yavuz, a.g.e., s. 158.

SONUÇ

Çukurova, yer altı ve yer üstü zenginlikleri ile stratejik konumundan dolayı tarihsel süreçte daima önemini korumuştur. Seyhan ve Ceyhan Irmakları'nın beslediği verimli Çukurova toprakları bu bakımdan Fransa için bulunmaz bir sömürge alanı özelliği taşımıştır. Fransızlar, Çukurova'yı Mısır'a benzeterek, "Alp Dağlarına sahip bir Mısır" şeklinde tanımlamışlardır. Mısır'ı İngilizlere kaptıran Fransızlar ikinci bir Mısır olarak gördükleri Çukurova'yı ellerinden kaçırmak istememişlerdir. Çünkü Fransa, Suriye'nin kilidi olarak da Çukurova'yı görmüştür. Onlara göre Çukurova ellerinde tutulmazsa Suriye'yi de ellerinde tutamazlardı. Bunun için mutlaka bu bölgenin Fransa'nın eline geçmesi gerekmiştir. Yine Çukurova Bölgesi'nde bulunan zengin ziraat toprakları ve köy ekonomisinin gelişme potansiyeli Fransa'nın ilgisini çekmiştir. Nihayet Fransız dokuma sanayisi temel olarak Amerika ve İngiliz tekelinde bulunan pamuk pazarlarından kendisini kurtarmak düşüncesiyle Çukurova Bölgesi'ni ele geçirmek istemiştir. Emperyalist bir devlet olarak Fransa, Çukurova'yı ekonomik açıdan sömürmeyi hedeflemiştir.

Birinci Dünya Savaşı sürerken Sykes-Picot Antlaşması çerçevesinde emperyalist Batılı ülkeler, Osmanlı Devleti'nin güneyindeki vilayet ve sancaklarını da kapsayan Bağdat, Musul, Kerkük, Halep ve Şam gibi şehirleri içine alan Ortadoğu coğrafyasının sınırlarını değiştirmek ve bölgenin haritasını yeniden çizmek amacıyla harekete geçmişlerdir.

Sykes-Picot Antlaşması ile birlikte Suriye ve Çukurova toprakları Fransa'ya bırakılmıştır. İngiltere ve Rusya da Suriye ve Çukurova topraklarının Fransa'ya bırakılmasını onaylamıştır. Birinci Dünya Savaşı'nı takiben Osmanlı Devleti ile imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması ile de Çukurova işgal edilmeye başlanmıştır.

Mondros Ateşkes Antlaşması, Büyük Devletlerin Osmanlı Devleti'ni ve Anadolu'yu aralarında paylaşmak hususunda kesin kararlı oldukları gerçeğini acı bir şekilde ortaya koymuştur. Bu ateşkes, Büyük Güçlerin aralarındaki menfaat çatışmalarına rağmen, kendisine düşen payı elde etmek adına her türlü yola başvurabileceğini göstermiştir.

Çukurova, önce İngiltere'nin komutası altında Fransa tarafından işgal edilmiştir. Hatta Pozantı ve Adana dâhil tüm bölgeyi işgal etmişlerdir. İşgal karşısında Osmanlı hükümeti adeta tepkisiz kalmış ve hiç direniş göstermeden sadece protesto etmek suretiyle işgali kabul etmiştir. Yapılan işgallere boyun eğmekten başka siyasi bir çare olmadığını ifade etmiştir. İngiliz ve Fransız ortaklığıyla gerçekleşen bölgenin siyasi ve askeri yönetimi, daha sonra aralarındaki anlaşma çerçevesinde Suriye İtilafnamesine (Eylül 1919) uygun olarak Fransa'nın belirleyici olduğu bir işgal yönetimine bırakılmıştır.

3 yıl işgal altında kalan Çukurova, özellikle Fransız İşgal Yönetimi'nin baskısını ve Ermeni zulmünü en feci şekilde yaşamıştır. Ermeni zulmünün meydana gelmesinde Fransa'nın Çukurova'da uyguladığı politikanın etkili olduğu söylenebilir. Fransa ilk etapta Ermenilere askeri harekâta yer verirken ikinci aşamada Çukurova'yı idari yönden Ermenileştirmeye başlamıştır.

Bunun bir sonucu olarak Fransız koruması altında Ermeniler köylere baskınlar düzenleyerek keyfi bir şekilde adam öldürmeye, Türk evlerini soymaya başlamışlardır. Sadece şüphe ile her gün adam öldürmekten çekinmeyen bir Ermeni zulmü yaşanmıştır.

Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra Çukurova'ya Ermenileri yerleştiren Fransızlar, bunlara bir de askeri kuvvetler içinde görevler vermiş, onları şımartarak eziyet ve işkencelerine ortak olmuştur. Buna rağmen Fransa, öncelikle kendi ekonomik çıkarlarını düşünmüş ve her şeyin üstünde tutmuştur. Çünkü Ermenilere, bir Ermeni Cumhuriyeti kuracağını vaat etmesine karşın Ağustos 1920'de Damatyan'ın bir oldu bittiye getirerek oluşturduğu sözde Ermeni hükümetine başta kendisi izin vermemiş ve Ermenileri sadece bir maşa olarak kullanmayı tercih etmiştir.

İşgalden hemen sonra Fransız İşgal Yöneticileri, istedikleri gibi hareket edebilmek için vali, mutasarrıf ve kaymakamlara birer yardımcı sıfatıyla Fransız yöneticiler tayin etmiştir. Böylece kendi isteklerini zorla kabul ettirmeye çalışmış, haksız istekleri yerine getirmeyen görevlileri de çeşitli bahanelerle görevden

uzaklaştırmıştır. Dolayısıyla askeri ve mülki yönetimi tam anlamıyla ele geçirmek istemişlerdir. Başka bir deyişle Fransızlar idari yönetime el koymuşlar, yerel yöneticiler üzerinde hukuksuz uygulamalarla diledikleri şekilde atamalar, yer değiştirmeler ve sürgünlere girişmişlerdir.

Fransız İşgal Yönetimi özellikle Çukurova'nın demografik yapısını değiştirmeye yönelik adımlar atmış, Çukurova'nın üretim ve tüketim ürünlerine egemen olmak için gümrük teşkilatı tesis ederek yeni vergilerle, iktisadi alanda belirleyici olmaya çalışmıştır. Postaneyi ele geçirerek bütün haberleşmelerin kendi kontrolleri altında yapılmasını sağlamıştır. Okullarda Fransızca'yı zorunlu dil haline getirmiştir. Kısacası tam bir sömürge yönetimi kurma adına faaliyetlerde bulunmuştur. Fransız ve Ermeni baskısının son noktası Kaç Kaç olayıdır ki Adana halkı aç, çıplak bir şekilde şehri terk etmek için kaçmayı tercih etmiştir.

İşgali başından beri kabul etmeyen Çukurova halkı ise ilk günlerden itibaren yetkili makamlara gönderdiği telgraf ve yazılarla, gazetelerde yapılan yayınlarla işgali protesto etmiş, daha sonra gizli (İntibah Cemiyeti) veya açık (Kilikyalılar Cemiyeti) cemiyetler kurarak direniş göstermeye çalışmıştır.

Aynı zamanda Çukurova halkı Mustafa Kemal Paşa'nın başlattığı milli mücadeleye daha ilk günden destek vererek bölgede millî teşkilatın kurulmasını sağlamıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın görevlendirdiği Binbaşı Kemal Doğan'a (Kozanoğlu Doğan Bey), Yüzbaşı Osman Nuri Bey'e (Aydınoğlu Tufan Bey), Yüzbaşı Ratıp (Tekelioğlu Sinan) Bey'e bütün güçleriyle destek vererek bölgede milis kuvvetler oluşturmuştur.

Adana ve çevresinde yaşayan halkın gösterdiği direniş karşısında Fransızlar, askeri olarak başarısızlığa uğramaya başlayınca Mustafa Kemal Paşa önderliğinde başlayan hareketin gücünü görmüş ve bu güçten endişelenerek uzlaşma yollarını aramak için harekete geçmiştir. Hatta hemen Mustafa Kemal Paşa ile görüşerek kendi menfaatleri doğrultusunda meseleyi sonuçlandırmaya çalışmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın kararlılığı karşısında tedirginlik yaşasa da işgal ve baskısını sürdürmeye devam etmiştir. Ancak yavaş yavaş Çukurova üzerindeki yönetim anlayışını değiştirmeye başlamıştır.

Ayrıca Birinci Dünya Savaşı'nı takip eden yıllarda savaştan dönenlerin giydirilmesi sorunu ortaya çıkmış ve bunun sonucunda da 1919-1920 yıllarında dünya pamuk talebinde büyük bir artış olmuştur. Üstelik 1920 yılındaki Uluslararası Pamuk Kongresi'nde Amerika'daki üretim düşüşünden dolayı tekstil endüstrisinin

ham madde sorunuyla karşı karşıya kaldığı, bu nedenle bir an önce sömürgelerde pamuk tarımının özendirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. İşte Fransız işgalindeki Çukurova, Fransa'nın yıllık pamuk ihtiyacını karşılayacak kapasitede verimli topraklara sahiptir. Bu verimli topraklarda pamuk yanında tahıl, pirinç, tütün tarımı da yapılmıştır. Ancak bölgede başlayan direniş faaliyetleri ve çarpışmalar bölge ekonomisini olumsuz yönde etkilemiştir.

1919 yılında 50.000 ton tahıl ihraç edilirken 1920 yılında çatışmalar nedeniyle yeterince ürün elde edilememiş, yine 1919 yılında 5.000-6.000 balya pamuk Fransa'ya ihraç edilirken 1920 yılında hiç ürün alınamamıştır. Onun için Fransa, büyük ümitlerle bağlandığı bu verimli topraklarda bir an önce barışın sağlanmasını şart olarak görmeye başlamıştır. Hatta Fransız iş çevreleri artık Fransız hükümetine açıkça baskı yaparak en kısa sürede barış imzalanmasını istemişlerdir.

Fransa, bu doğrultuda hemen Mustafa Kemal Paşa ile görüşerek kendi menfaatleri doğrultusunda meseleyi sonuçlandırmaya çalışmıştır. 1920 yılındaki Londra Barış Konferansı bu anlayışın değiştiği ilk yer olmuştur. Çünkü Georges Picot, Mustafa Kemal Paşa ile görüşmesi sonrasında onun ülke topraklarından hiçbir yeri yabancılara vermeyeceği yönündeki kararlı konuşmasından etkilenerek bu durumu Fransa'ya bildirmiştir. Fransa bu rapordan etkilenerek Londra Konferansı'nda Çukurova'yı hiçbir şekilde manda yönetimi altına almayacağını ve bu bölgeyi kendisine bağlama gibi bir amacının olmadığını açıkça belirtmiştir.

Fransa'nın işgali altındaki bölgelerde direnişin artması ve TBMM yönetiminin Sakarya Savaşı'nda galip gelmesi karşısında Fransa tekrar Ankara ile uzlaşma yolunu aramıştır. Amacı elbette ki Çukurova Bölgesi'ndeki ekonomik çıkarlarını kaybetmemektir. Bir Fransız birliğinin Türk kuvvetleri tarafından esir alınması üzerine de Fransa derhal harekete geçerek TBMM yönetimi ile bir askeri ateşkes imzalamıştır. Mayıs 1920'de imzalanan ateşkesin özelliği Fransa'nın İngiltere'den ayrı olarak TBMM ile masaya oturması ve bu suretle Ankara'daki yeni hükümeti tanınmasıdır.

Fransa, Çukurova'da tutunmanın artık iyice zorlaştığını fark etmiştir. Ama buna rağmen bölgeden çekilmeyi henüz düşünmemiştir. Bölgeden çekilmek için atacağı adımlar ise TBMM Hükümeti'nin askeri başarıları sonrasında gelmiştir. Nitekim İnönü Savaşları ve Sakarya Savaşı'nı zaferle sonuçlandırmış, TBMM Hükümeti'nin başarıları karşısında Çukurova Bölgesi'nde daha fazla kalamayacağını düşünerek bir uzlaşmaya varmayı hedeflemiştir. Yapılan görüşmeler neticesinde 20

Ekim 1921 tarihinde Ankara Antlaşması imzalanmıştır. Ankara Antlaşması ile Fransa, Çukurova'yı tahliye etmeyi, tamamen buradan gitmeyi kabul etmiştir. Yine de ekonomik ayrıcalıklar elde etmiştir. Dolayısıyla Fransa, Çukurova Bölgesi'ne egemen olmayı değil ekonomik olarak bu bölgeden faydalanmayı temel hedefi olarak görmüştür.

KAYNAKLAR

- AHMET İZZET PAŞA, *Feryadım*, C. II, Yayına Hazırlayanlar: Süheyl İzzet Furgaç, Yüksel Kanar, Nehir Yayınları, İstanbul, 1993.
- AKSAKAL, Mustafa, *Harb-i Umumi Eşiğinde Osmanlı Devleti Son Savaşına Nasıl Girdi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010.
- AL-PALIEUX, “Türkiye Üzerine Emperyalist Pazarlık (22 Kasım 1922)”, *Komintern Belgelerinde Türkiye 1 Kurtuluş Savaşı ve Lozan*, Derleyen: Doğu Perinçek, Çeviren: Fatma Artunkal, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1998.
- ALTAY, Fahrettin, *10 Yıl Savaş ve Sonrası 1912-1922*, Eylem Yayınları, Ankara, 2008.
- ARIKOĞLU, Damar, *Hatıralarım*, Tan Matbaası, İstanbul, 1961.
- ARI, Tayyar, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, Alfa Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2005.
- ARMAOĞLU, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995*, Alkım Yayınları, Genişletilmiş 12. Baskı, İstanbul, 2000.
- ATATÜRK, Mustafa Kemal, *Nutuk 1919-1927*, Bugünkü Dilli Yayına Hazırlayan: Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2000.
- ATATÜRK'ÜN SÖYLEV VE DEMEÇLERİ, C. I, ATAM Yayınları, Ankara, 1997.
- ATAY, Falih Rıfki, *Zeytin Dağı*, MEB Yayınları, Ankara, 2001.
- AVCIOĞLU, Doğan, *Milli Kurtuluş Tarihi 1838'den 1995'e*, C. 3, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1974.
- AYBARS, Ergün, “Orta Doğu, Emperyalizm, Petrol ve Türkiye”, *Beşinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri I, Değişen Dünya Dengeleri İçinde Askerî ve*

- Stratejik Açıdan Türkiye*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1996.
- AYBARS, Ergün, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir, 1984.
- AYDIN, Ayhan, *Musul Meselesi (1900–1926)*, Turan Yayınları, İstanbul, 1995.
- AYDIN, Mesut, *Türkiye ve Irak Hududu Meselesi*, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2001.
- AYHAN, Yusuf, *Adana'nın İstiklal Beyannamesi*, Kemal Matbaası, Adana, 1970.
- BAYUR, Hikmet, *XX. Yüzyılda Türklüğün Tarih ve Acun Siyaseti Üzerindeki Etkileri*, TTK Yayınları, Ankara, 1998.
- BELEN, Fahri, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1983.
- BİLMEZ, Bülent Can, *Demiryolundan Petrole Chester Projesi (1908-1923)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000.
- BOZKURT, İbrahim, “İşgal Yıllarında Mersin (1918-1922)”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 22, Mart 2018, ss. 407-435.
- BRIAND, Aristide, Kısa Biyografi, *Wikipedia*, https://ipfs.io/ipfs/QmT5NvUtoM5nWFfrQdVrFtvGfKFmG7AHE8P34isapyhCxX/wiki/Aristide_Briand.html (10.04.2019)
- BUDAK, Mustafa, *İdealden Gerçeğe Misak*ı Milli'den Lozan'a Dış Politika*, Küre Yayınları, İstanbul, 2002.
- CEBESOY, Ali Fuat, *Kuva-yı Milliye'nin İç Yüzü*, Yayına Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul, 2002.
- CEBESOY, Ali Fuat, *Milli Mücadele Hatıraları*, Temel Yayınları, İstanbul, 2000.
- CEMAL PAŞA, *Hatıralar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2001.
- ÇALIŞLAR, İzzeddin, *On Yıllık Savaş Orgeneral İzzettin Çalışlar'ın Not Defterlerinden Balkan, Birinci Dünya ve İstiklal Savaşları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.
- ÇANAK, Erdem, Yeşil, Ahmet, “Atatürk Döneminde Adana (Seyhan) Vilayetinin Demografik Yapısı”, *Tarihin Peşinde*, S. 14, 2015, ss. 101-128.
- ÇELİK, Kemal, “Çukurova'nın İşgali Döneminde, Fransız Propaganda ve Casusluk Faaliyetleri ile Milli Kuvvetlerin Buna Karşı Yayımladığı 1920 Tarihli Yeni Bir Belge”, *Gazi Akademik Bakış*, C. 2, S. 3, Kış 2008, ss. 103-124.

- ÇELİK, Kemal, *Milli Mücadele’de Adana ve Havalisi (1918-1922)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Ali İhsan Gencer, İstanbul, 1993.
- DARKOT, Besim, “Adana”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 1, MEB Yayınları, Eskişehir, 1997.
- DUMAN, Selçuk, *Irak (1908–1923)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: İsmail Yıldırım, Elazığ, 2003.
- ENER, Kasım, *Çukurova Kurtuluş Savaşı’nda Adana Cephesi*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996.
- ERDEM, Sargon, “İslam Öncesi Adana”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, ss. 348-349.
- ERİKAN, Celal, *Kurtuluş Savaşı Tarihi*, Hazırlayan: Rıdvan Akın, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008.
- EVANS, Laurance, *Türkiye’nin Parçalanması ve ABD Politikası (1914-1924)*, Örgün Yayınları, İstanbul, 2003.
- FROMKİN, David, *Barişa Son Veren Barış Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı? 1914-1922*, Çeviren: Mehmet Harmancı, Epsilon Yayınları, İstanbul, 2013.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyib, *Milli Mücadele Başlarken Mondros Mütarekesi’nden Büyük Millet Meclisi’nin Açılmasına*, Birinci Kitap, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.
- GÖNLÜBOL, Mehmet, Sar, Cem, *Atatürk ve Türkiye’nin Dış Politikası (1919-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1997.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, “Adana İslami Devir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, ss. 349-353.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, “Adana Tarihçesi”, http://turkoloji.cu.edu.tr/CUKUROVA/makaleler/halacoglu_1.pdf11.12.2018.
- HATİPOĞLU, Süleyman, *Türk-Fransız Mücadelesi (Orta Toros Geçitleri, 1915-1921)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2001.
- İNÖNÜ, İsmet, *Hatıralar*, C. 1, Bilgi Yayınları, Ankara, 1992.
- İSLAM, İbrahim, “Kurtuluş Savaşı Yıllarında Çukurova Sosyo-Ekonomik Bir Değerlendirme”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XX, S. 58, Mart 2004, ss. 47-64.

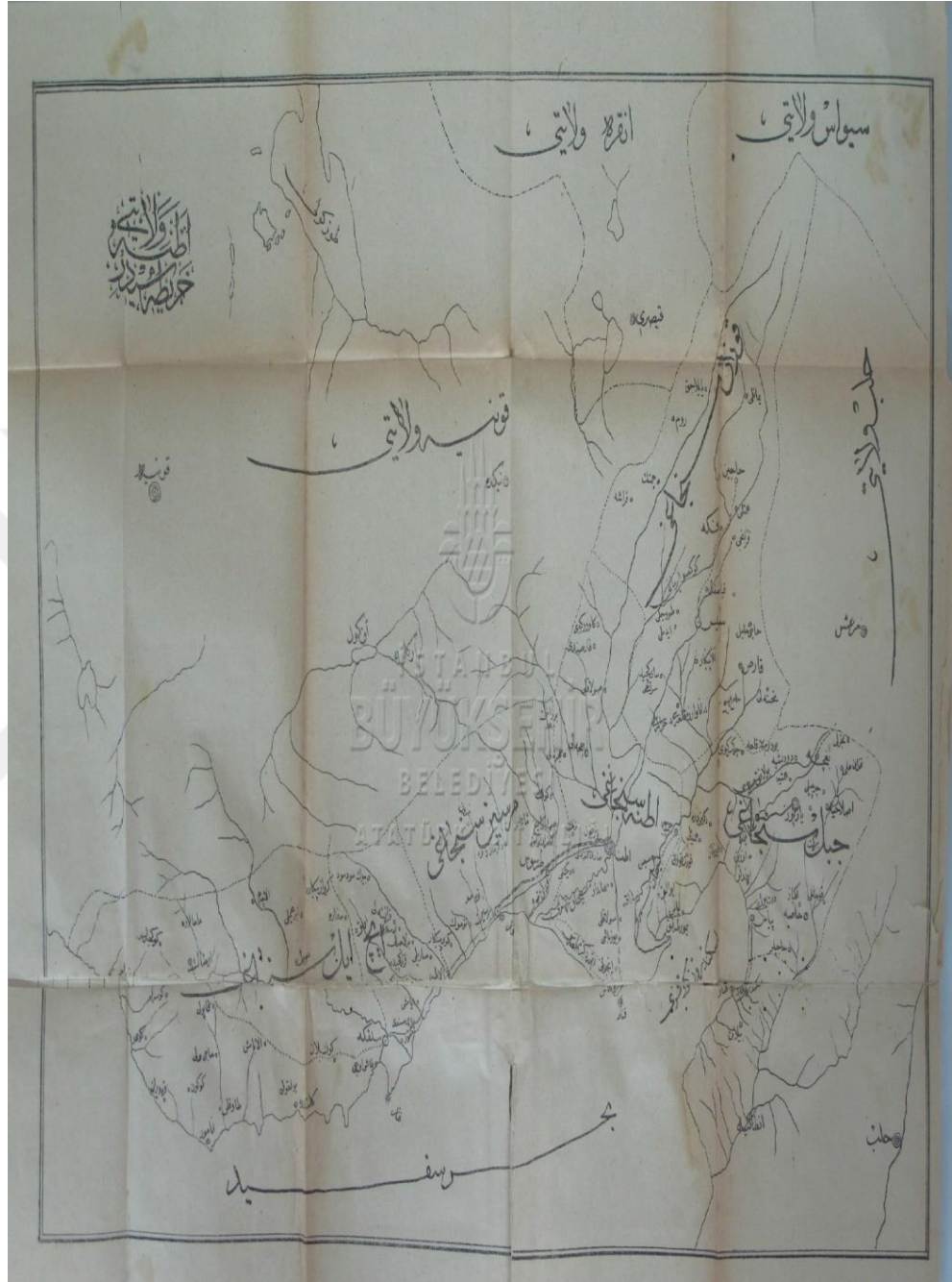
- İŞLEK, Ali, *Milli Mücadelede Osmaniye*, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Mehmet Kaya, Niğde, 2006.
- JAESCHKE, Gotthard, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, Çeviren: Cemal Köprülü, TTK Yayınları, Ankara, 1991.
- KARABEKİR, Kazım, *Paşaların Hesaplaşması*, Emre Yayınları, İstanbul, 1995.
- KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)*, C. IX, TTK Yayınları, Ankara, 1996.
- KAYMAZ, İhsan Şerif, *Musul Sorunu*, Otopsi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2003.
- KILINÇKAYA, Derviş, *Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Suriye*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2004.
- KIRKPINAR, Kenan, *Ulusal Kurtuluş Savaşı Dönemi İngiltere ve Türkiye (1919-1922)*, Phoenix Yayınları, Ankara, 2004.
- KOLTUK, Nuran, “Adana’da Fransız İşgalinde Ermenilerin Rolü İdari Mekanizmaya Etkileri ve Bir Sürgün Hikâyesi”, *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, S. 11, Sonbahar 2003, ss. 17-30.
- KÜÇÜKDURMAZ, Alper, *Çukurova-Haçin’de (Saimbeyli) Misyonerlik Faaliyetleri (1850-1920)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Süleyman Ünüvar, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep, 2013.
- KÜRKÇÜOĞLU, Ömer, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1978.
- KÜTÜK, Abdurrahman, *Kurtuluş Savaşı’nda Yukarı Çukurova*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Tuncay Öğün, Van, 2013.
- LORD KINROSS, *Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, Çeviren: Necdet Sander, Altın Kitaplar Yayınları, İstanbul, 2006.
- MELEK, Kemal, *Doğu Sorunu ve Milli Mücadelenin Dış Politikası*, Der Yayınları, İstanbul, 1985.
- MİLLERAND, Alexandre, Kısa Biyografi, *Britannica Ansiklopedisi*, <https://www.britannica.com/biography/Alexandre-Millerand> (10.04.2019)
- MONDROS MÜTAREKESİ VE TATBİKATI *Türk İstiklal Harbi I*, Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara, 1999.
- ORBAY, Rauf, *Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım*, C. I, Emre Yayınları, İstanbul, 1993.

- ÖZALP, Kazım, *Millî Mücadele 1919-1922*, C. I, TTK Yayınları, Ankara, 1998.
- ÖZÇELİK, İsmail, *Milli Mücadele’de Anadolu Basınında Güney Cephesi (Adana, Antep, Maraş, Urfa) 1919-1921*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2005.
- ÖZÇELİK, Mücahit, *Birinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’deki Esirler*, TTK Yayınları, Ankara, 2013.
- ÖZKAYA, Yücel, “1919’un Siyasi Olayları”, *Milli Mücadele Tarihi – Makaleler-*, Yayına Hazırlayan: Berna Türkdoğan, ATAM Yayınları, Ankara, 2002a, ss. 23-55.
- ÖZKAYA, Yücel, “Güney, Güneydoğu’da Savunmalar ve 1920 Senesindeki Siyasi Olaylar”, *Milli Mücadele Tarihi – Makaleler-*, Yayına Hazırlayan: Berna Türkdoğan, ATAM Yayınları, Ankara, 2002b, ss. 273-288.
- ÖZKAYA, Yücel, “Yararlı ve Zararlı Dernekler”, *Milli Mücadele Tarihi – Makaleler-*, Yayına Hazırlayan: Berna Türkdoğan, ATAM Yayınları, Ankara, 2002, ss. 87-136.
- ÖZKAYA, Yücel, Saray, Mehmet, Balcıoğlu, Mustafa, Eraslan, Cezmi, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün Hayatı*, ATAM Yayınları, Ankara, 2011.
- PAYASLI, Volkan, “Fransız İşgalinde Osmaniye (Cebel-i Bereket) ve Rahime Hatun Üzerine Bir Değerlendirme”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 61, 2017, ss. 269-308.
- SANDERS, Liman von, *Türkiye’de Beş Sene*, Çeviren: Osmanlı Genelkurmayı Askeri Tarih Encümeni Tercüme Heyeti, Yayına Hazırlayan: Muzaffer Albayrak, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2006.
- SAVAŞ, Mevhibe, “Milli Mücadele’de Adana Cephesi”, http://turkoloji.cu.edu.tr/ATATURK/arastirmalar/mehvibe_savas_milli_mucadelede_adana_cephesi.pdf (10.04.2019)
- SAY, Seyfi, *Orta Doğu Petrolünün Bölgenin Güvenliğine Etkileri*, Danışman: Cengiz Okman, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Orta Doğu ve İslâm Ülkeleri Enstitüsü, İstanbul, 1996.
- SELEK, Sabahattin, *Anadolu İhtilali*, C.I, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2000.
- SEYFELİ, Erol, *Milli Mücadele’de Hatay (Silahlı Mücadele Devri) 1918-1923*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Reşat Genç, Ankara, 1988.

- SONYEL, Salahi Ramadan, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.
- SOYSAL, İsmail, “Türk-Fransız Siyasal İlişkileri (1921-1984)”, *Belleten*, C. XLVII, S. 188, Ankara, Ekim 1983, ss. 959-1044.
- SÜMER, Faruk, “Çukurova Tarihine Dair Araştırmalar (Fetihten XIV. Yüzyılın İkinci Yarısına Kadar)”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 1, Ankara, 1963.
- TANSEL, Selahattin, *Mondros’tan Mudanya’ya Kadar*, C. I, MEB Yayınları, İstanbul, 1991.
- TAŞ, Kenan Ziya, “18. Yüzyılın Son Çeyreğinde Adana Şehri”, *OTAM (Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, S. 9, Ankara, 1998, ss. 367-387.
- TAŞKIRAN, Cemalettin, *Ana Ben Ölmedim I. Dünya Savaşı’nda Türk Esirleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006.
- TOKGÖZ, Erdinç, “Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Dünya Ekonomisinde Değişen Dengeler”, *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 7, S. 13, 2018, ss. 7-28.
- TOLON, Ahmet Hurşit, *Birinci Dünya Savaşı Sırasında Taksim Anlaşmaları ve Sevr’e Giden Yol*, ATAM Yayınları, Ankara, 2004.
- TOROS, Taha, *Kurtuluş Savaşı’nda Çukurova*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001.
- TOWNSHEND, Charles V. F., *Irak Seferi ve Esaret*, Çeviren: Tarih-i Asker-i Osmani Encümeni, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2007.
- TURAN, Ömer, *Tarihin Başladığı Nokta Ortadoğu*, İstanbul, 2002.
- TÜRK İSTİKLAL HARBİ IV’üncü Cilt Güney Cephesi*, Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara, 2009.
- TÜRKGELDİ, Ali Fuat, *Görüp İşittiklerim*, TTK Yayınları, Ankara, 1987.
- UÇAROL, Rifat, *Siyasi Tarih (1789-1994)*, Filiz Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1995.
- URAN, Hilmi, *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008.
- URSAVAŞ, Ali Saip, *Kilikya Dramı ve Urfa’nın Kurtuluş Savaşları*, Çeviren: Hüseyin Işık, Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara, 2000.

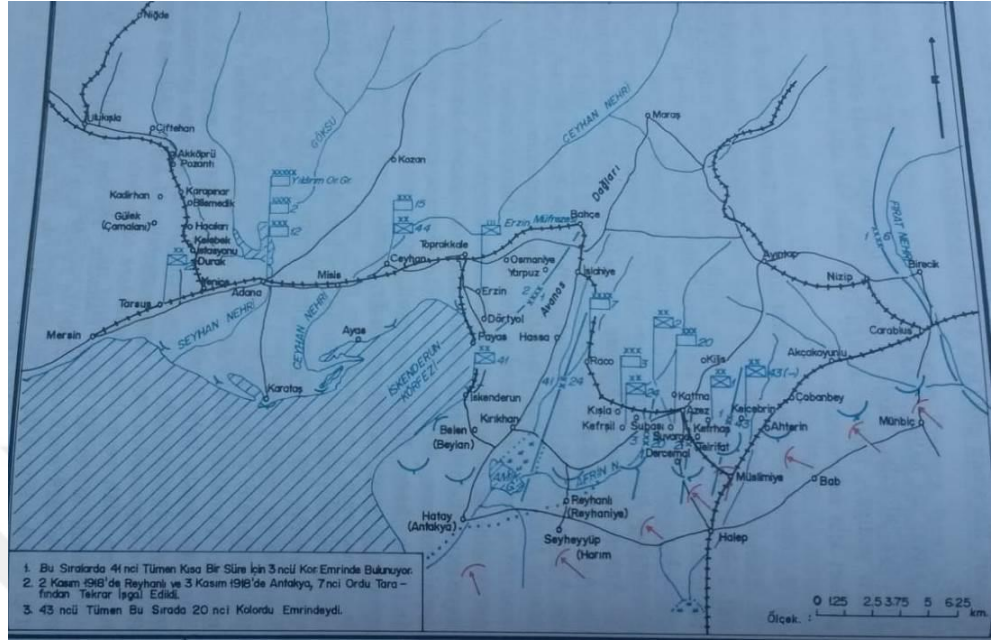
- ÜNAL, Ahmet, “Eski Çağlarda Çukurova’nın Tarihi Coğrafyası ve Kizzuwatna (Adana) Krallığının Siyasi Tarihi”, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C. 15, S. 3 (Arkeoloji Özel Sayısı), 2006, ss. 15-44.
- ÜNAL, Ahmet, “Çukurova’nın Antik Devirlerde Taşındığı İsimler ile Fizikî ve Tarihi Coğrafyası”, *Efsaneden Tarihe, Tarihten Bugüne Adana*, Hazırlayan: Erman Artun, M. Sabri Koz, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2000, ss. 19-40.
- WESTWELL, Ian, *I. Dünya Savaşı Resimli Harp Tarihi*, Çeviren: Oktay Etiman, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012.
- YAKTI, Özlem, “Amerikan İç Savaşı ve Adana: Pamuk Tarımının Adana’nın Modernleşme Sürecine Etkisi”, *Atatürk Yolu*, S. 54, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Bahar 2013, ss. 273-296.
- YALÇIN, Durmuş, Süslü, Azmi, Turan, Refik, Akbulut, Dursun Ali ve diğerleri, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, C. I, ATAM Yayınları, Ankara, 2000.
- YAVUZ, Bige, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994.
- YORULMAZ, Şerife, “Çukurova’da Kuva-yı Milliye Yapılanmasının Temel Özellikleri”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 35-36, Mayıs-Kasım 2005, ss. 345-373.
- YURTSEVER, Cezmi, “Çukurova’ya Yönelik Fransız Emperyalizminin Tarihi ve Kültürel Görünümü”, http://turkoloji.cu.edu.tr/ÇUKUROVA/sempozyum/ semp_3/yurtsever.pdf (10.04.2019)

EKLER

Ek-1 Adana Vilayeti Haritası⁵⁶⁰

⁵⁶⁰Adana Vilayet Salnamesi, Hicri 1321.

Ek-2 Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandığı sırada Osmanlı ordularının Suriye Cephesindeki Genel Durumu⁵⁶¹

⁵⁶¹Mondros Mütarekesi ve Tatbikati, s. 94.

Ek-3 Sykes- Picot Antlaşması'na Göre İngiliz-Fransız-Rus Bölüşümü⁵⁶²

SYKES-PICOT ANLAŞMASI
Osmanlı Topraklarının İngiltere-Rusya-Fransa Arasında
Bölüşülmesi

(16 Mayıs 1916'da Londra'da Varılan Anlaşmanın Metni)

1. Fransa ve Büyük Britanya, bir Arap şefin himayesinde, ekli haritada (A) ve (B) olarak işaretlenmiş bölgelerde bağımsız bir Arap devleti veya Arap devletleri konfederasyonunu tanımaya ve savunmaya hazırdırlar. (A) bölgesinde Fransa'nın ve (B) bölgesinde Büyük Britanya'nın girişim hakkı ve yerel borçlar açısından önceliği olacaktır. (A) bölgesinde Fransa ve (B) bölgesinde Büyük Britanya, Arap devletinin veya Arap devletleri konfederasyonunun isteğiyle danışmanlar veya yabancı memurlar sağlayabileceklerdir.

2. Mavi bölgede Fransa (Güney Anadolu'daki Adana, Gaziantep, Maraş bölgesini içine alan taralı bölge) ve Kırmızı Bölgede (Anadolu'nun doğusu, Irak'ın kuzeyi ve Basra Körfezi kıyılarını içine alan ince taralı bölge) Büyük Britanya doğrudan veya dolaylı yönetim veya denetimi isteklerine göre kurma hakkına ve Arap devleti veya Arap devletleri konfederasyonu ile ilgili uygun gördükleri düzenlemeleri yapma hakkına sahip olacaklardır.

Harita 3: Osmanlı Topraklarının Paylaşılması

3. Kahverengi bölgede, (Filistin'de) biçimi daha sonra Rusya'yla ve öteki bağlaşıklık ülkelerle ve Mekke Şerifi'nin temsilcisiyle danışılarak kararlaştırılacak olan uluslararası bir yönetim kurulacaktır.

4. Büyük Britanya'ya

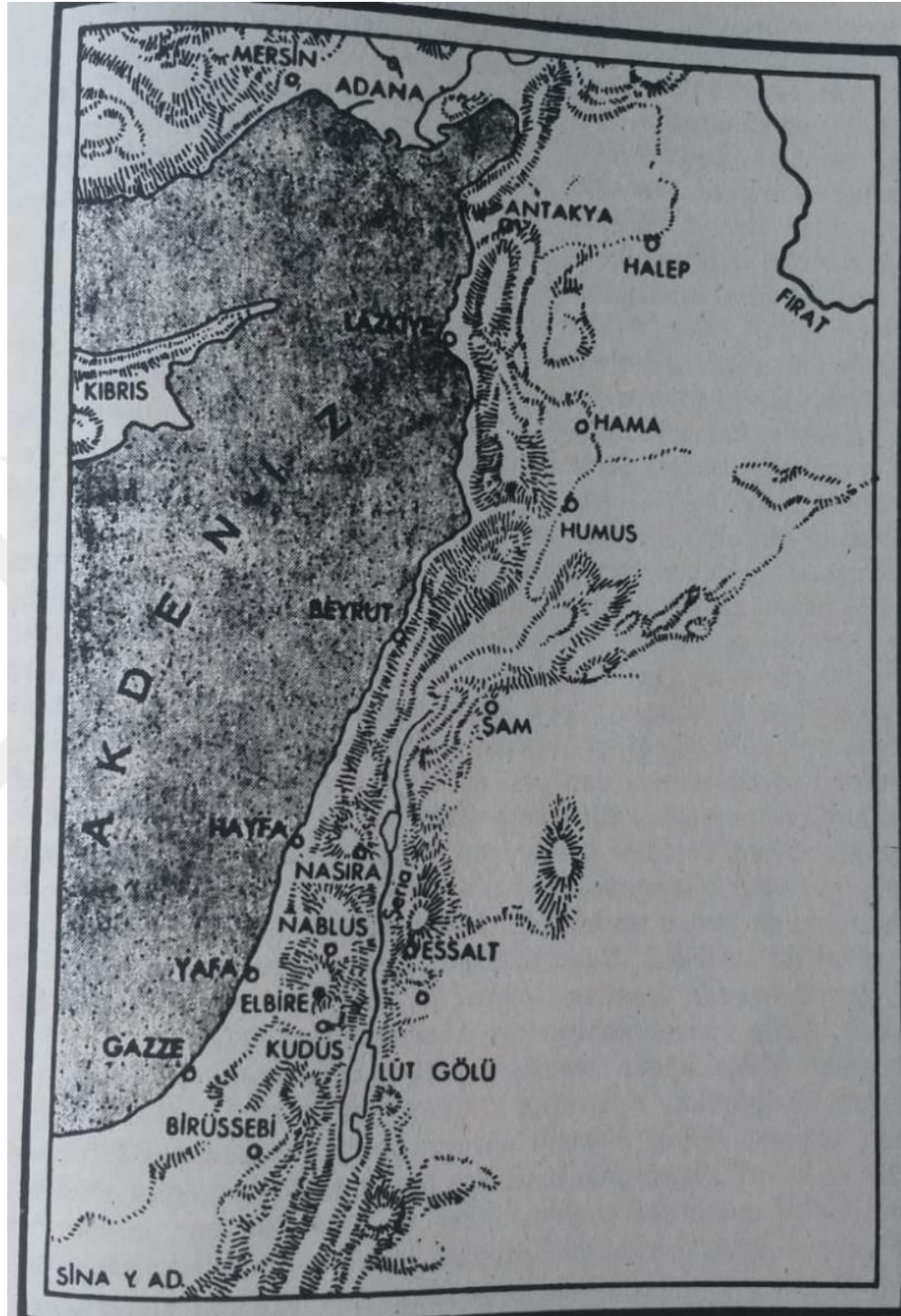
- a) Hayfa ve Akka limanları
- b) (A) bölgesindeki Dicle ve Fırat'dan (B) bölgesine su sağlanması garantisi verilecektir.

Majestelerinin Hükümeti, kendi adına, daha önce Fransa hükümetinin onayı alınmadan Kıbrıs'ta üçüncü bir tarafa bir imtiyaz verilmeyeceğini ve görüşme girişimlerinde bulunmayacağını kabul eder.

5. İskenderun Britanya İmparatorluğu ticareti için açık liman olacak, Britanya gemiciliği ve malları açısından liman olanaklarından yararlanmada ödeme ayırımı gözetilmeyecek;

⁵⁶²Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, Alfa Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2005, s. 135-136.

Ek-4 Gazze Cephesi ve Suriye Muharebeleri Harekât Sahası⁵⁶³

⁵⁶³ İnönü, a.g.e., s. 121.

ÖZGEÇMİŞ

Rehşan Ünlü 1978 yılında Almanya’da doğdu. İlkokul, ortaokul ve liseyi Adana’da okuyan Ünlü, 2005 yılında Erciyes Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü’nden mezun oldu. 2008’de Tokat Gazi Osmanpaşa Üniversitesi’nde tezsiz yüksek lisansını tamamladı. 2011-2012 öğretim yılında Kilis 7 Aralık Üniversitesi SBE Tarih Ana Bilim dalında tezli yüksek lisansa başladı. 2019 yılında Atatürk Üniversitesi Çocuk Gelişimi Bölümü’nden mezun olan Ünlü, Adana Seyhan Belediyesi’nde Anaokulu Öğretmeni olarak çalışmaktadır. Orta seviyede İngilizce bilmektedir.

VITAE

Rehşan Ünlü was born in Germany in 1978. She got primary and secondary education in Adana. She was graduated from Erciyes University Faculty of Science and Literature Department of History in 2005. In 2008, she completed her non-thesis master degree at Tokat Gazi Osmanpaşa University. In 2011-2012 academic year, she attended her master degree in Kilis 7 Aralık University Institute of Political Sciences, Department of History. Ünlü, who is a final year student at Atatürk University Child Development Department, works as a kindergarten teacher in Adana Seyhan Municipality now. She can speak English at intermediate level.